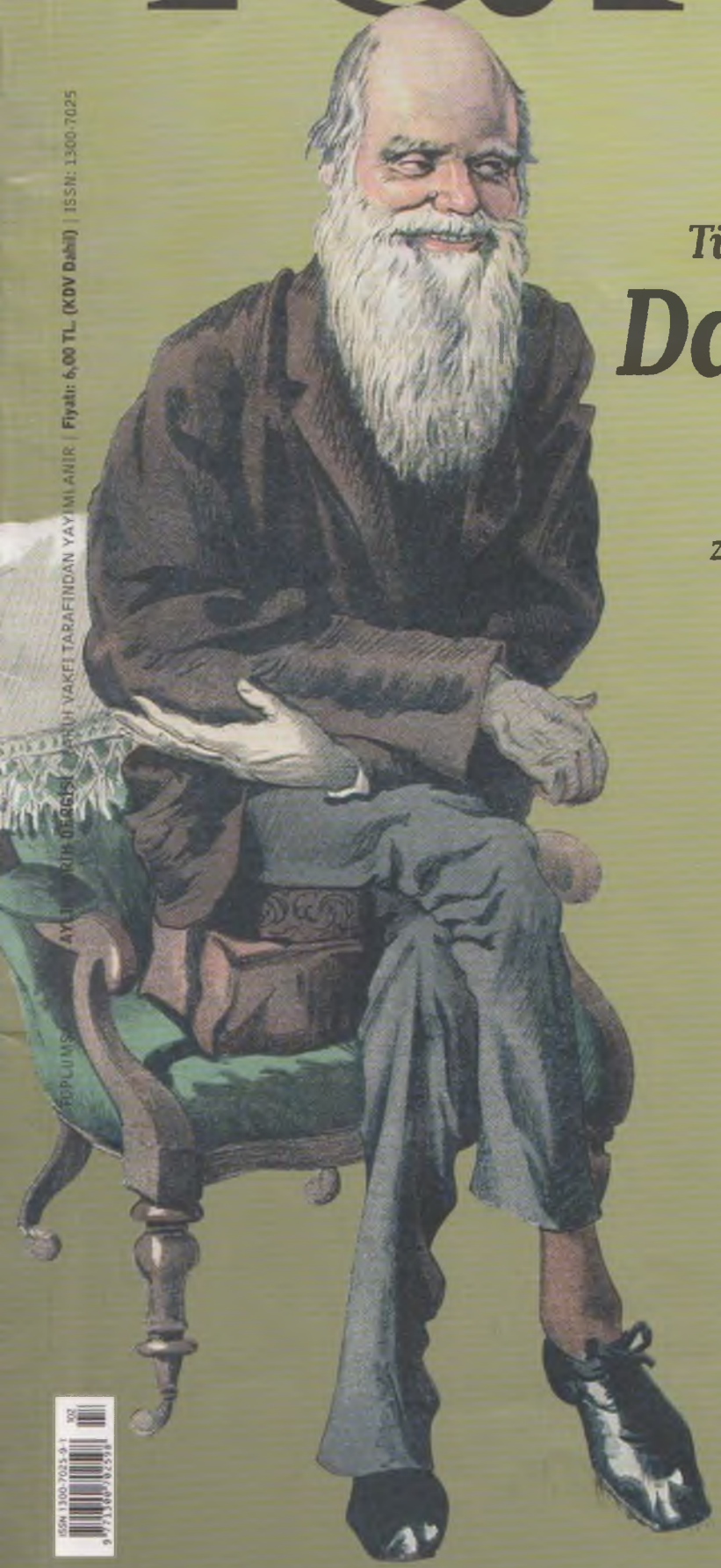
TOPLUMSAL
Tarih
216
ARALIK
2011

Stephen Mitchell ile çalışmaları ve Roma dönemi
Anadolu tarihi üzerine
Turhan Kaçar

Türkiye'de tarih eğitiminin evrimi
Darwinizmden ateizme

Zafer Toprak, *Türkiye'de 1939'a kadar süren laik eğitim anlayışını tarih ders kitapları üzerinden ele alıyor. "Tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışılmakta olan insan zekâsıdır."* **sayfa 20**

Avrupa resminin devrimci ustası
Giotto ve Scrovegni Şapeli Freskleri
Zerrin İren Boynudelik

Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân anayasa mıydı?
Aylin Koçunyan

Mary Roberts söyleşisi:
Oryantalizmin "Şark"taki kullanıcıları ve izleyicileri
Ahmet Ersoy

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ESKİ DEFTERLER

"Türkiye'nin gayr-i resmi tarihi"

HD

HBR HER CUMARTESİ A HABER'DE!

Frekanslar:

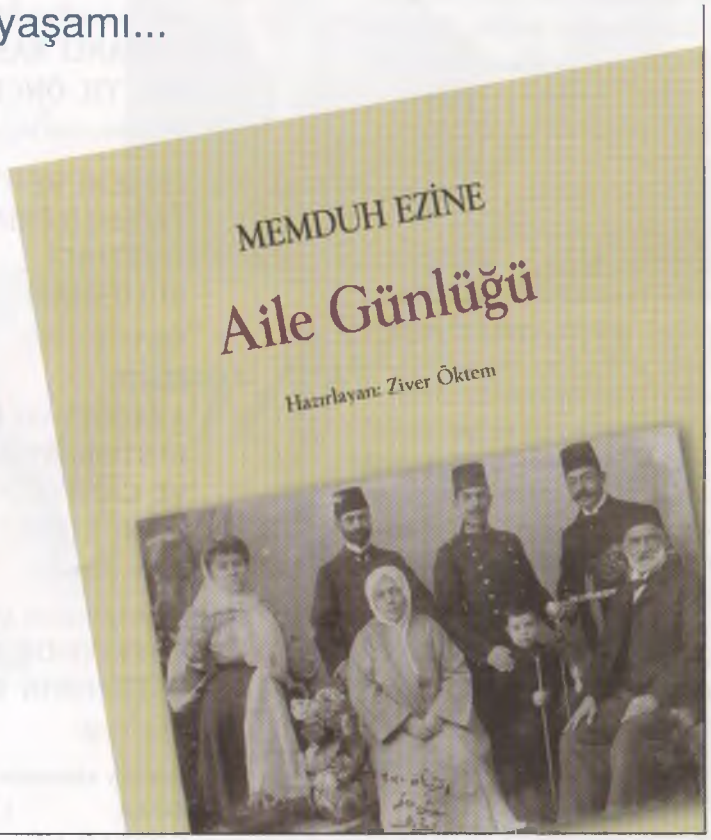
SD YAYIN:	HD YAYIN:
Digiturk: 32. Kanal	Digiturk: 332. Kanal
D-Smart: 35. Kanal	Teledünya: 8. Kanal
Teledünya: 56. Kanal	Türksat Uydusu (ŞİFRESİZ)
Türksat Uydusu	Frekans: 11896 Mhz, S.Rate: 11200, FEC: 2/3, DVBS2 8PSK, POL: H (YATAY)
Frekans: 11791 Mhz, S.Rate: 16000, FEC: 5/6, POL: H (YATAY)	

TURKUVAZ MEDYA GRUBU

HBR HABERİN KANALI

Yapı Kredi Yayınları'ndan

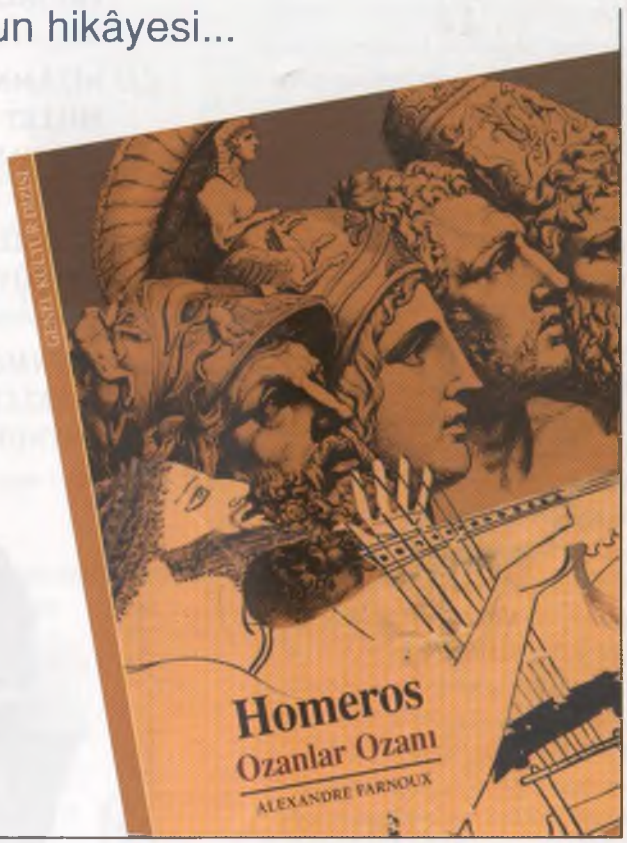
Bir Osmanlı aydınının yaşamı...

Nâzım Hikmet'in halasının oğlu Celalettin Ezine doğduğunda, babası Memduh Bey bir günlük tutmaya başlar. 15 Kasım 1899-2 Aralık 1937 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan bu günlükte, aile yaşamı kadar toplumsal yaşamın önemli olayları da yer alır. Bir Osmanlı aydının siyasal ve toplumsal gelişmeler karşısındaki duygu ve tepkilerinin gözlemlenebileceği bu *Aile Günlüğü*, gündelik yaşamın ayrıntılarını da gözler önüne seriyor.

Hazırlayan: Ziver Öktem
240 sayfa, 22 TL

"Ozanlar Ozanı" Homeros'un hikâyesi...

İlyada ile Odysseia Batı yazınının en eski yapıtları... Peki onların yazarı olduğu düşünülen Homeros adlı o kör ozanla ilgili ne biliyoruz? Anlattığı olaylara tanık oldu mu? Yapıtın hangi bölümleri ona mal edilmeli? Hatta Homeros diye biri gerçekten var oldu mu? Tarihçi ve arkeolog Alexandre Farnoux ozanla destanın yiğitlerini canlandırmaya yönelik o sönmek bilmez arzuya tanıklık eden tutkulu araştırmaların öyküsünü anlatıyor.

128 sayfa, 18 TL
Çeviren: Orçun Türkay

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: Galatasaray 212 252 47 00 / 502 • Kadıköy 216 337 72 04 • İZMİR: 232 441 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

216. SAYIMIZLA MERHABA,

2011'in Aralık sayısında kapak yazısı Zafer Toprak'tan: "Darwinizmden Ateizme, Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi". Toprak'ın incelemesi Ali Tevfik'in, Mizancı Murad'ın kitaplarıyla başlıyor. Bu iki kitapta tarihin başlangıcı esas olarak Tevrat'ın anlatısı izlenerek kaleme alınmış. II. Meşrutiyet'ten sonra ilk ve orta öğretimde okutulan ders kitaplarında Ali Reşad'ın imzası var. Bu dönemde ortaya çıkan uhrevi olanın dünyevi olandan ayrılması anlayışı Cumhuriyet'te de devam ediyor. 1908'den sonra Darwinizm konulu ilk kitabı Subhi Edhem yazıyor; yine aynı konuda Memduh Süleyman'ın da bir tercümesi var; bunları "mukaddes"i silen ve "tarih-i tabii" anlayışıyla yazılmış diğer kitaplar izliyor. 1933'te yazılmış *Tarih-I* kitabında Tanrı'yı insan zekâsının icat ettiği okutuluyor. 1939'dan sonra ise başka bir yönelim başlıyor ve Şemsettin Günaltay'ın lise tarih kitaplarında artık insanın evrimine ve "hayat zinciri"ne yer verilmez oluyor... Tanrı'yı insan zekâsının keşfettiği düşüncesi çok özgürleştirici elbette, ancak bugün Türkiye'de din dersinin (İslami) yine zorunlu olduğunu düşünürsek yukardan aydınlanmanın yolunun belki de en kestirme yol olmadığı şüphesi diri kalıyor.

Bu sayımızda sanat tarihiyle ilgili Zerrin İren Boynudelik'in genişçe yer verdiğimiz bir yazısı var, bir de Ahmet Ersoy'un Mary Roberts ile yaptığı kısa bir söyleşi yer alıyor. Zerrin Hanım, Padua'da Scrovegni Şapeli'nde bulunan Giotto di Bondone'nin 14. yüzyılda yaptığı freskleri tanıtıyor ve Giotto'nun sanat tarihinde tuttuğu önemli yeri anlatıyor. Vaktiyle Padua'ya gittiğimde Scrovegni Şapeli'nin önünde o kadar uzun bir kuyruk vardı ki, o kuyruğa girmeyi göze alsaydım eve giden treni kaçırmış olacaktım. Şimdi Zerrin Hanım okuyucularımızla beraber beni de şapelden içeri sokmuş oldu, teşekkürler.

Turhan Kaçar'ın Stephen Mitchell ile yaptığı söyleşi özellikle Türkiye gibi antik yerleşimlerle dolu bir coğrafyada iyi anlaşılması gereken bir anlayışı ortaya koyuyor. Uzun yıllardır Anadolu'daki Eskiçağ tarihi ile ilgilenen Profesör Mitchell kazılara da katılmış. Mitchell, Kaçar'ın arkeolojinin nasıl bir yönelimi olması gerekir şeklindeki sorusuna Türkiye'deki klasik arkeolojinin, gereğinden fazla göz alıcı harabeler-tiyatrolar ve tapınaklar- üzerine yoğunlaştığını söylüyor. Halbuki insanların ne kadar uzun yaşadıklarını, hangi hastalıklardan öldüklerini bilmek, Eskiçağ çöplüklerini ve iskeletlerini analiz etmek şimdiye kadarki bilgilerimizi genişletmemizi ve sorgulamamızı da mümkün kılacak. Mitchell böylelikle arkeolojiyi turizmin hizmetine veren anlayışı da karşısına alıyor. 2012'de görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

İÇİNDEKİLER

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 ERMENİ VE TÜRK TARİHÇİLERİN SEKİZİNCİ BULUŞMASI
Y. Doğan Çetinkaya

15 İZNİK AYASOFYASI'NIN RESTORASYONU VE CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ
Anestis Vasilakeris

20 DARWİNİZMDEN ATEİZME
TÜRKİYE'DE TARİH EĞİTİMİNİN EVRİMİ
Zafer Toprak

34 AVRUPA RESMİNİN DEVRİMCİ USTASI
GIOTTO VE SCROVEGNI ŞAPELİ FRESKLERİ
Zerrin İren Boynudelik

46 NİZÂMNÂME-İ MİLLET-İ ERMENİYÂN ANAYASA MIYDI?
Aylin Koçunyan

54 STEPHEN MITCHELL İLE SÖYLEŞİ
Söyleşi: Turhan Kaçar

60 *BİLİNMEYEN TÜRKLER/THE UNKNOWN TURKS*
Mete Tunçay

64 TÜRKİYE'DE "İDEAL" KADININ KURGULANMASINDA BİR ARAÇ OLARAK SPOR VE BEDEN TERBİYESİ
Elif Çağlı

72 MARY ROBERTS İLE SÖYLEŞİ
Söyleşi: Ahmet Ersoy

76 İKİ KİTAP
OSMANLI, RUS SEYYAHLAR, HIRİSTİYAN DOĞU
Polina İvanova

80 CAMONDO ANITMEZARI
PAYLAŞILAN BİR "HAFIZA MEKÂNI" OLABİLECEK Mİ?
Nora Şeni

84 İLKÖĞRETİM VE ORTAÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA
RUS İMAJI
Nil Türker Tekin

88 TÜCCAR KEĞORK HALEP'TEN YAZIYOR
KRİPTO-İ OSMÂNİYYE
Ahmet Yüksel

92 BOLŞEVİK DEVRİMİ 1917-1923
Ozan Uludağ

Kapak resmi: *Vanity Fair* 30. 9. 1871. Men of the day. No: 33 "Natural selection"

FİKR-İ TAKİP

15 günde bir Pazartesi günleri saat 15.30'da 94.9 Açık Radyo'da yayınlanan Fikr-i Takip'in 28 Kasım Pazartesi günkü konuğu Murat Paker. Kendisiyle üyesi olduğu "Diyarbakır Cezaevi ile ilgili gerçekleri araştırma ve adalet komisyonu"nun çalışmalarını, bu çalışmaların geçmişini ve önemini konuştuk.

Bundan böyle bu programdan başlayarak kaçırdığınız programları Açık Radyo'nun internet sayfasından ulaşabileceğiniz podcast servisini kullanarak dinleyebilirsiniz. Zamanla geçmiş programları da bulmanız mümkün olacak.

Peri Efe-Ahmet Akşit

"Açık Radyo." 94.9

Düzelti:

Kasım 2011 sayımızda "İçinden Su Geçen Şehir: Aizanoi" (s. 90-93) başlıklı yazının sahibi Sayın Elif Özer'in çalıştığı bölüm, akademik unvan [Pamukkale Üniversitesi (PAÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Elif Özer] ve Aizanoi antik kentinin kazı başkanı olduğu bilgileri okuyucu ile paylaşılmamıştır. Düzeltiriz.

60 **BİLİNMEYEN TÜRKLER/ UNKNOWN TURKS**

Mete Tunçay, ABD'li gazeteci Clarence K. Streit'in gözünden 1920'li yılların Anadolu'sunun anlatıldığı kitabının Türkçe çevirisini değerlendiriyor.

64 **"İDEAL" KADININ SPOR VE BEDEN TERBİYESİ**

Elif Çağlı, 1930-45 arası dönemde Türkiye'de ulus-devletin ideal vatandaşlarını kurgulama sürecinde spor ve beden terbiyesinin kadınlar için nasıl bir "ideal" resmettiğini değerlendiriyor.

76 **OSMANLI, RUS SEYYAHLAR, HIRİSTİYAN DOĞU**

Polina İvanova, Büyülenmiş Seyyahlar: 16. yy'dan 18. yy'a Rus Hacıların Gözünden Arap-Osmanlı Dünyası, Hıristiyan Doğu ve Rusya: 17. yy'ın Ortalarında Siyasal ve Kültürel Etkileşim *kitaplarını kritik ediyor.*

80 **CAMONDO ANITMEZARI BİR "HAFIZA MEKÂNI" OLABİLECEK Mİ?**

Nora Şeni, "2010 İstanbul" tarafından desteklenen anıtmezarın restorasyonu çalışmalarına ve Camondo ailesinin önemine değiniyor.

84 **TÜRKİYE'DEKİ DERS KİTAPLARINDA RUS İMAJI**

Nil Türker Tekin, Türkiye'deki ilköğretim ve ortaöğretim tarih ders kitaplarında oluşturulan Rus imajını değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 216, Aralık 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Aralık 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

SULTAN MECİD'İN CENAZESİYLE SULTAN AZİZ'İN CÜLÛSU

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL

Dergimizin Aralık 2010 tarihli 204. sayısında "Sultan Abdülaziz'in cülûsu" adı altında *L'Illustration* dergisinin 20 Temmuz 1861 tarihli ve 960 numaralı sayısının kapağında yer alan ve Sultan Abdülmecid'in 25 Haziran 1861 günkü ölümüyle boşalan tahta kardeşi Abdülaziz'in geçişini konu alan ilk haberi incelemiştik. Bu ilk haberden tam iki hafta sonra, derginin 3 Ağustos 1861 tarihli 962. sayısında İstanbul'da vuku bulmuş olan saltanat değişimiyle ilgili daha ayrıntılı bilgilere ve özellikle görüntülere yer verilmişti. Haber artık kapak olacak kadar taze değildi; bu defa kapakta İtalya'nın Torino kentinde, İtalya Kralı Umberto'nun büyükbabası Piemonte-Sardinia Kralı Carlo Alberto Amedeo'nun (1798- 1831-1849) anısına dikilen heykelin açılışı yer almaktaydı.

Derginin içinde yer alan kısa bir yazıyla iki büyük resim meseleyi çok iyi özetliyordu. Osmanlı tahtındaki değişimi en iyi anlatan iki olay, selefin ölümüyle halefin cülûsu olduğuna göre, Abdülmecid'in cenaze alayıyla Abdülaziz'in cülûs alayından birer görüntü vermek en akıl kârıydı. Bu görüntülerin ilki, Sultan Mecid'in cenazesinin Topkapı Sarayı'nın Babüsselam isimli kapısından ikinci avludan birinci avluya geçişini temsil ediyordu. Çizim ise Montani adındaki bir sanatçıya ait. Pietro Montani adını taşıyan, ama Osmanlı kaynaklarında Montani Efendi diye tanınan bu kişi, sanat ve mimari tarihçilerinin iyi bildikleri birıdır. 1829'da Trieste'de doğan Montani, Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiş, özellikle 1873 Viyana sergisindeki Osmanlı seksiyonunun tasarımında ve o sergi münasebetiyle hazırlanmış olan *Usul-ı Mimari-i Osmani* kitabının hazırlanmasında görev almıştı.

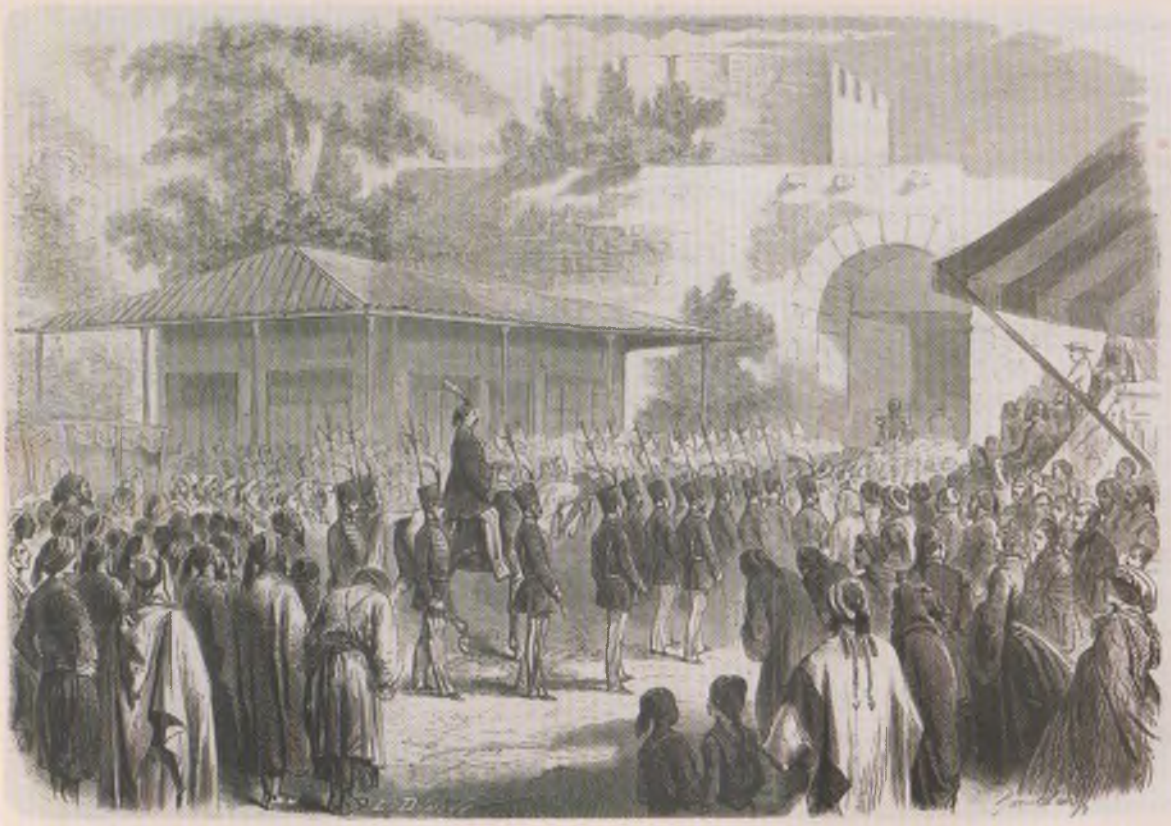
Sultan Abdülmecid'in cenazesi. Bay Montani'nin bir çiziminden.

Bu anlamda, büyük ölçüde "yerli" bir kimliğe sahip olan Montani'nin bu çiziminin oldukça güvenilir bir kaynak olduğunu düşünmek doğru olacaktır; zaten görüntünün metinde yer alan tasviri de aynı türden bir belgesel doğruluk hissi uyandırmaktadır.

Ne var ki Sultan Aziz'in cülûs törenini aktaran ikinci resim ve yazının ikinci kısmı, bazı tutarsızlıklar nedeniyle biraz daha dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Zaten bu resim Pietro Montani'nin kaleminden çıkmamış, iki hafta önce Abdülaziz'in büyük ölçüde "hayali" görüntüsünü çizmiş olan sanatçı Ange-Louis Janet, nam-ı diğer Janet-Lange, (1815- 1872) imzasını taşımaktadır. Bu anlamda, metin ile resim arasındaki en belirgin çelişkiyi oluşturan noktayı, yani metinde padişahı halktan koruyan tek bir asker bulunmayışına işaret edilmesiyle resimde tam aksine iki sıra teberli muhafız arasında resmedilmesini bu duruma bağlamak mümkündür. Ancak gene de bu tür tutarsızlıklara dayanarak resmi hayali olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Zira İsveçli fotoğrafçı Guillaume Berggren'in (1835- 1920) 1880'lerde çekmiş olduğu ve "deve sırtında kömür nakli" adını taşıyan bir fotoğrafta metinde Edirnekapı olarak tarif edilen mekânın çok benzer bir görüntüsü yer almaktadır. Berggren'in fotoğrafı sayesinde kapının sol tarafında yer alan saçaklı binanın bir tür kahvehane olduğunu anlayabiliyoruz. Bunun karşısında ise alafranga giyimli kadın ve erkeklerden anlaşıldığı üzere, yabancı misafirler ve kordiplomatik için bir tür tribün inşa edildiği görülmektedir.

Bu durumda asıl sorunun resimden çok, metinde olduğunu düşünmek gerekecektir. Her şeyden önce, biraz önce işaret ettiğimiz "korumasız padişah" imajının hiç de makul olmadığını vurgulamak gerekir. Aslında bu, Batı Oryantalizminin sıkça başvurduğu bir klişeden başka bir şey değil: Astığı astık, kestiği kestik, mutlak hükümdar olarak padişahın bazı durumlarda ve özellikle cülûsunda halkla yüz yüze gelmek zorunda olduğu, mütemadiyen birinin kulağına "mağrur olma, padişahım, senden büyük Allah var" türünden sözler fısıldadığı gibi aktarımlar, Doğu despotizminin ilginç gelen tezatları arasında yer alıyordu.

Fakat metnin asıl sorunlu tarafı, Abdülaziz'in cülûsunu vesile edip "sıkıştırılmış" bir tarih dersine dönüştürülmüş olmasıdır. Padişahların cülûs alaylarının şehirle doğrudan bağlantılı bir ritüel olduğunu ve yeni padişahın saraydan çıkarak Eyüp'te kılıç kuşanıp sonra tekrar saraya döndüğü bilinen bir gerçektir.[2] Bu sürecin en önemli iki anının ise Eyüp'teki "taklid-i seyf" (kılıç kuşanma) ve "biat" (bağlılık yemini) olduğu söylenebilir. Oysa bu metinde ve resimde özellikle seçilmiş olan an, padişahın Eyüp dönüşünde Edirnekapı'dan şehre tekrar girişidir. Bu fırsatla da törenin kendisini büyük ölçüde arka plana iterek asıl bu kapının sembolizmi ve Konstantinopolis'in II. Mehmed tarafından fethiyle olan bağlantısı vurgulanmış: Cesetleri çiğneyerek şehre giren Fatih, cesur ama yalnız kalmış İmparator Konstantin, lüzumsuz tartışmaların peşine takılıp vatanlarına ihanet eden ruhbanlar... 1453 ile 1861 arasındaki dört yüz yıllık süreyi bir bakıma hiçe sayan, Doğu'nun zaman içindeki donmuşluğunu ve değişmezliğini ortaya koymayı amaçlayan bir yaklaşım...

Sultan Abdülaziz'in cülûsu; İstanbul'a girişi.

Guillaume Berggren, "Deve sırtında kömür nakli", fotoğraf, yakl. 1885.

www.el-aziz.net/img2769.htm

ABDÜLMECİD'İN CENAZESİ VE ABDÜLAZİZ'İN CÜLÛSU

İstanbul, 10 Temmuz 1861
Yayın yönetmenine,

Bu mektubumla birlikte İstanbul'da kısa bir müddet önce gerçekleşmiş olan törenleri temsil eden iki çizimi dikkatinize sunuyorum.

Bunlarda temsil edilen sahnelerin mümkün olduğunca dakik tasvirleri aşağıdadır.

Birinci çizim, Padişah Abdülmecid hazretlerinin cenaze alayının Topkapı Sarayı'ndan çıkışını göstermektedir.

Müteveffanın naaşının bulunduğu tabut, az bir kadifeyle süslenmiş olmasının dışında gayet basit bir görünümdedir... Padişah cenazelerinde âdet olduğu üzere tabut, son istirahat yerine kadar ellerini başlarının üstünde tutan baltacılar (saray görevlileri) tarafından taşınmaktadır.

Tabutun arkasında ellerinde mendillerle ağlaşan iki haremağası bulunmaktadır.

Haremağalarının ardından at üstünde, huşu içinde alayı izleyen kalabalığa para dağıtan başka bir saray görevlisi gelmektedir.

Tabutun her iki yanında, üstünde buhur yakılan tepsileri tutan iki baltacı yer almaktadır.

Alayın en başında kavaslar, onların ardından da baltacılarla birlikte beyaz giysiler içinde dualar okuyan çok sayıda Mekkeli Arap yürümektedir. Bunlardan birinin elleriyle başını tutarak özel bir tarzda feryat etmekte olduğu görülmektedir.

Bunların ardından ise ata binmiş iki molla gelmektedir.

Bu mollaların da arkasından, önlerinde askeri bir birlik olduğu halde ata binmiş sadrazam[3] ve diğer nazırlar gelmektedir.

Büyük padişah Abdülmecid'in naaşı işte bu şekilde ağır ağır çıkmaktaydı.

İkinci çizim ise yeni padişah Abdülaziz'in cülûsu münasebetiyle payitahta muzafferane girişini temsil etmektedir.

Halkının arasında ilerleyen yeni padişahlarının simasını görmek için üşüşen kalabalığı zapturapt altına almak için tek bir asker bile bulunmuyor.

Resimde görülen tarihi kapı, dört asır önce mağrur II. Mehmed'in hâlâ can çekişen ceset yığınlarını ayaklarının altına alarak geçtiği kapının ta kendisidir.

Paleologların sonuncusu,[4] Bizanslıları korkaklıklarından dolayı suçlamıştı. Onun solgun ve sessiz ruhu, vatanın en vahim tehlike anında, hâlâ Kutsal Ruh alayının hangi güzergâhı takip etmesi gerektiğini tartışan keşişlerin arasında geziniyordu... Bütün bunlar tam da Mehmed'in Ayasofya'da kazananlara has şükür duasını eda ettiği sırada oluyordu.

O günden beri bütün padişahlar cülûslarında işte bu kapıdan geçmişlerdir.

DİPNOTLAR

1 Montani ile ilgili bkz. Paolo Girardelli, "Pietro Montani e il concetto di 'stile ottomano' nella seconda metà dell'Ottocento", *Architettura e architetti italiani ad Istanbul tra il XIX e il XX secolo*, İstanbul, IFEA, Mimar Sinan Üniversitesi, 1996, s. 79-86; Ahmet Ersoy, "Architecture and the Search for Ottoman Origins in the Ottoman Period," *Muqarnas*, XXIV (2007), s. 135, n. 7.

2 Padişahların cenaze merasimleriyle ilgili bkz. Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, "Les obsèques des sultans ottomans de Mehmed II à Ahmed Ier (1481-1616)", Gilles Veinstein (der.), , Leiden-New York-Köln, E.J. Brill, 1996, s. 207-243. Gülru Necipoğlu, "Dynastic Imprints on the Cityscape: The Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in Istanbul", J.-L. Bacque-Grammont ve A. Tibet (der.), *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique*, c. II, s. 23-36, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996; Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans, XIVe-XIXe siècles*, Paris, Fayard, 2003.

3 O tarihte Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871).

4 Son Bizans İmparatoru XI. Konstantin Palaiologos.

Bu bir ilandır

Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Projesi

Yayınevimiz 25 eserlik dev bir projeye başlamaktadır. "Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları" başlığı altındaki bu projede Osmanlı dönemi şairlerinin kalemlerinden çıkan muhtelif türlerdeki ve nazım şekillerindeki ürünler; ayrıca divanlar ve hamseler yayınlanacaktır. Konunun uzmanlarından Prof. Dr. Mehmet ARSLAN'ın editörlüğünde bilim dünyasının huzurlarına ve takdirlerine sunulacak olan uzun soluklu ve külfetli bu projede şimdilik yayınlamayı düşündüğümüz eserler şunlardır:

25 Eser

1 **Sâkînâmeler**: Bu eserde 74 kadar sâkînâme metni yer alacak ve sâkînâmeler incelenerek bu tür üzerinde genel değerlendirmeler yapılacaktır.

2 **Şehrengizler**: Bu eserde 40 civarında şehrengiz metni yer alacak ve şehrengizler incelenerek bu tür üzerinde genel değerlendirmeler yapılacaktır. Bu eserde ayrıca "Sâhilnâmeler, Şehir şiirleri ve Bilâdiyeler" yer alacaktır.

3 **Mi'râcnâmeler**: Bu eserde "Müstakil Mi'râcnâmeler, Divanlardaki Mi'râcnâmeler, Mesnevilerdeki Mi'râcnâmeler, Mevlidlerdeki Mi'râcnâmeler, Diğer Eserlerdeki Mi'râcnâmeler" başlıkları altında Mi'râcnâme ve Mi'râciye metinleri verilerek tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

4 **Hilyeler**: Bu eserde 40 civarında Hilye metni verilecek ve tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

5 **Maktel-i Hüseyinler**: Bu eserde Maktel-i Hüseyin ve benzeri eserlerin metni verilerek tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

6 Cülûsiyyeler: Bu eserde Osmanlı padişahlarının tahta çıkışları üzerine yazılan Cülûsiyye metinleri verilerek tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

7 **Ramazânnâmeler**: Bu eserde Divan Edebiyatı'nda muhtelif nazım şekilleriyle yazılmış Ramazânnâme ve Ramazâniyye metinleri verilecek ve tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

8 **Menzilnâmeler**: Bu eserde Osmanlı döneminde padişah ve vezirlerin ok ve tüfek atışları ve nişan dikmeleri vesilesiyle dönem şairlerinin yazdıkları şiirler yer alacak ve tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

9 **Muammâlar**: Bu eserde muamma metinleri verilecek, muamma kuralları ve çözüm usulleri gösterilecek, örnek çözümlerle beraber tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

10 **Lugazlar**: Bu eserde lugaz metinleri verilecek, lugaz kuralları ve çözüm usulleri gösterilecek, örnek çözümlerle beraber tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

11 **Şitâiyyeler** (Divan Şiirinden Kış Manzaraları): Bu eserde Osmanlı dönemi şairlerinin divanlarından tespit edilen Şitâiyyelerin metni verilerek tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

12 **Sıhhatnâmeler**: Bu eserde Osmanlı dönemi şairlerinin divanlarından tespit edilen Sıhhatnâmelerin metni verilerek tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

13 **Kıyâfetnâmeler**: Bu eserde 8 adet kıyâfetnâmenin metni verilecek ve tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

14 **Şarkılar**: Bu eserde Osmanlı dönemi şairlerinin divanlarında bulunan 1600 kadar şarkının metni verilerek tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

15 **Müstezâdlar**: Bu eserde Osmanlı dönemi şairlerinin divanlarında bulunan 1000 kadar müstezâdın metni verilerek tür üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

16 **Sanatlı Manzûmeler**: Bu eserde Osmanlı şairlerinin özellikle sanat kaygısıyla ve dehalarını ispat maksadıyla yazdıkları "Elifnâme, Muvaşşah, Noktalı ve Noktasız Harflerle Yazılan Manzûmeler, Birleşen ve Birleşmeyen Harflerle Yazılan Manzumeler, Müşterek Manzumeler, Bahr-ı Tavîl, Satranç Şeklindeki Şiirler, Edebi Sanatlarla Yazılan Manzumeler, Konulu Manzumeler (Kitap isimleri, Giysi Isimleri, Bilim Terimleri, Musiki Terimleri vb.)" mahiyetindeki manzumelerin metinleri verilecek ve bunlar üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

17 **Kerbelâ Mersiyeleri**

18 **Enderunlu Fâzıl Külliyâtı** (Divan, Zenânnâme, Hûbânnâme, Çengînâme, Defter i Aşk).

19 **Nev'îzâde Atâyî**: Divan ve Hamse.

20 **Taşlıcalı** (Dukâkinzâde) **Yahyâ**: Hamse.

21 **Hamîdî zâde Celîlî**: Hamse.

22 **Bursalı Lâmi'î**: Divan ve Manzum Eserleri Külliyatı.

23 **Seyyid Vehbî Divanı.**

24 **Nazîm Divanı.**

25 **Fevrî Divanı.**

Birinci Kitap, Sakinâmeler Ocak 2012'de çıkacaktır.

www.kitabevi.com.tr
online satış

KİTABEVİ
"Bugünden Geleceğe"

Çatalçeşme Sk. No:46/A Cağaloğlu / Istanbul
Tel: (0212) 511 21 43 - 512 43 28 Faks: (0212) 513 77 6
e-mail:kitabevivaris@gmail.com
www.kitabevi.com.tr

Yeni Bir İstikraz ve Bank-ı Osmanî ile Müzakerat

2 ARALIK 1911

İKDAM

Sene-i haliye bütçe açığını kapatmak için Maliye Nazırı Nail Bey tarafından bir istikrazın akdi lüzumu makam-ı sadarete iş'âr kılınmış ve keyfiyet Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildikten sonra Bank-ı Osmanî ile müzakerata girişmeye karar verilmiştir.

Maliye Nazırı Nail Bey'le Bank-ı Osmanî Direktörü Mösyö Reval arasında müzakerata mübaşeret olunarak hükümetçe istikrazına lüzum görülen iki milyon lira-yı Osmanî'nin bazı şeraitle Osmanlı Bankası tarafından itâsına muvâfakat olunmuştur. Bankaca teklif olunan şeraitin hükümetçe kabul olunmaması üzerine müzakeratın inkıtaına sebebiyet verilmemek için Bank-ı Osmanî Direktörü Mösyö Reval'in Paris'e gitmesine lüzum görülmüştür.

Mösyö Reval evvelki gün Paris'e müteveccihen Dersaadet'ten hareket etmiştir. Mümâileyh orada Fransız sermayedaranıyla müdavele-i efkâr ettikten sonra lazım olan şeraiti bi't-tayin Dersaadet'e gelerek tekrar hükümetle müzakerata mübaşeret edecektir.

İstihbaratımıza nazaran Hükümet-i Osmaniye mârrü'z-zikr iki milyon lirayı ileride akd edilecek istikrazdan tediye edilmek üzere avans suretiyle alacak ve karşılığına da Hazine tahvilatı itâ edecektir.

Türk Yurdu

5 ARALIK 1911

TANİN

Türklere Türklüklerini anlatmak, ecdadını tanıtmak için neşredilmiş olan bu mecmuanın Türk gençleri, Türk münevveranı arasında pek samimi bir muhabbet ve teveccüh kazandığını görüyoruz. Darülfünûn şuabat-ı muhtelifesinden, bilhassa Tıp Fakültesi'ne mensup Türkler tarafından matbaamıza gönderilmiş olan mektuplar bu mecmua hakkında takdirat ile mâl-â-mâldir [doludur]; bütün mektuplar mecmuanın terakkisine çalışılmak lüzumunu tavsiye ediyor.

Makedonya'da Tahrikât-ı Cedide

9 ARALIK 1911

İKDAM

Selanik- Dersaadet hattı üzerinde vukua gelen suikast, Makedonya Hareket-i İhtilaliyesi namı altında vuku bulan icraatın bir takım bi-günah adamları manasız bir surette itlâf eylemekten ibaret bulunduğuna bir delildir.

Hakikaten bir san'at-ı daime hâlini alan bu suikastlara kimler kurban oluyor? Paşalar, generaller, nazırlar ve valiler midir? Hayır! Bu zalimlerin kurbanları, trenlerde hizmet eden amele ve memurinden ibarettir. Siroz kurbunda telef olanlar ile geçen sene Üsküp, Zibefçe hattında kurban olanlar hep bu kabil (amele, memur) adamlardan ibarettir. Eğer İştib'deki suikast muvaffakiyetle neticelenmiş olsa idi, onun kurbanlarını dahi bu gibi zavallılar teşkil edeceklerdi.

Makedonya'da her bir işçi, köylü ve şehirli ahali sahte ihtilalcilerin kıt'a-i mezkûrede vücuda getirdikleri ahvalden dolayı bütün kalpleriyle izhar-ı nefret etmelidirler. Makedonya ahalisi kendisini yalnız memurinin tazyikatından değil, muhtelif muharriklerin [tahrikçilerin] bombalarından dahi vikaye eylemelidir [korumalıdır].

Cinayet

10 ARALIK 1912

TANİN

Evvelki gece Şehremini'de Saray meydanı civarında mukim boşta gezer takımından Osman tarafından mahall-i mezkûrda bir cinayet ika olunmuştur.

Osman'ın iki buçuk aydan beri hiçbir işte olmayıp boşta gezdiğinden dolayı müteessir olan validesi akşamüzeri oğlu Osman'ın hanesine avdetinde kendisine nasihat ederek bir iş bulmasını tavsiye eder, bundan muğber olan Osman validesini döverek boğmaya teşebbüs ederse de biraderi İsmail validesini kurtararak derhal bu hâli civar bir hanede sakin eniştesi Faik Efendi ile büyük biraderi Süleyman'a hikâye eder.

Bunun üzerine Faik Efendi ve Süleyman heman Osman'ın hanesine gelerek Osman'a: "Sen ne yapıyorsun, ana dövülür mü, sana fena mı söylüyor? Tembel tembel gezeceğine işe git çalış diye nasihat veren anneye böyle mi muamele edilir ?" diyerek nasihat vermek istemişlerse de Osman heman hamil olduğu rovelveri teşhir ile (Susun, sizi yakarım!) diye bağırmaya başlar.

Faik Efendi ile biraderi Süleyman; Osman'ın bağırmasından korkarak firara teşebbüs ederlerse de Osman heman rovelveri üç el ateş ederek biraderi Süleyman'ı omzunun arka cihetinde iki mahallinden cerh ve firara muvaffak olan Faik Efendi'yi taharri etmeye başlarsa da o esnada vakayı haber alan zabıta memurlarının gelmek üzere olduğunu anlayınca kendisi firar eder. Bilâhare Şehremini Merkez Memuru Bey maiyetinde Polis Necip, Ömer, Ferit Murtaza ve Salahattin efendiler olduğu hâlde mahal-i vakaya gelerek memurin-i mûmâileyhümâyı carihin derdesti için etrafa sevk eder, memur efendiler Mevlevihane kapısı yakınında bir sokakta bir karaltı müşahede etmeleriyle o tarafa doğru koşmaya başlayınca ağaçlıklar altında ihtifa etmiş [saklanmış] olan Osman heman rovelverini ateş ederek Necip Efendi'yi parmağından, Ferit Efendi'yi boynunun, sol cihetinden, Murtaza Efendi'yi de arka cihetinde sol kaburga kemiğinden cerh ve hamil olduğu saldırmayı çekip nara atarak firar etmeye başlar. Sivil memurlarından Salahattin Efendi ile Ömer Efendi carihi takip ederlerse de merkum saldırma ile Ömer Efendi'yi de cerh ve

firara muvaffak olur. Carih gece her ne kadar taharri edilmiş ise de bulunamamıştır. Dün sabah saat dörtte Osman'ın hanesinde olduğunu haber alan Şehremini Merkez Memuru refakatinde ser komiser ve jandarma efradı bulunduğu hâlde hane kapısını kırıp içeriye girerek Osman'ı en üst katta ihtifa ettiği sandıkta derdest ederler.

Osman'ın üzerinde bir saldırma, dolu bir rovelver bulunmuştur. [....] Merkumun evrak-ı tahkikiyesi cihet-i adliyeye telsi edilmiştir.[...]

Murtaza Efendi'nin yarasının tehlikeli olduğu anlaşılmıştır.

Haliç'te Tatil-i Eşgal

10 ARALIK 1911

TANİN

Haliç vaporları kaptanlarının hukuk-ı umumiye ve şahsiyelerinin muhafazası zımnında merci-i aidine müracaatla taleplerinin adem-i is'afı takdirinde [kabul edilmemesi halinde] tatil-i eşgal edecekleri dünkü gazetelerde yazılmıştı. İstihbaratımıza göre dün kaptan ve müstahdemin vekilleri ile şirket direktörü merci-i aidince celp edilerek yedi maddeden ibaret olan ber-vech-i âti metalib tedkik edilmiştir.

(1)Maaşların mecidiye on dokuzdan tesviyesi

(2) Hasta bulunan memurinden nısıf yevmiyenin kat' edilmemesi

(3) Saat-ı mesainin tahdidi

(4) Vaporlarda başlıca nevasıkın ikmâl ve ıslahı

(5) Tekaüd Nizamnamesi'nin biran evvel tatbiki

(6) Ceza-yı nakdilerin keyfe mettefak [rast gele] tayin olunmaması

(7) Senevi müddet-i tatiliyenin tayini.

Tatil-i Eşgal Kanunu'nun birinci maddesi mucibince tarafeyn huzurunda mevad-ı anife merciince bi't-tasdik hallolunarak tatil-i eşgalin önü alınmıştır. Filhakika şirket-i mezkûrece bir zamandan beri devam ede gelen intizamsızlıklar ve bâ husus müdüriyetçe umur-ı idarede vuku bulan bazı harekât kaptan ve müstahdemin-i sairenin cidden bâdi-i şikâyetleri olmuştur.

Rey Sandıklarına Dikkat

11 ARALIK 1911

İKDAM

Müntahib-i sânilerden bir kısmının vefat etmiş olması veyahut taşrada bulunması gibi sebeplerden bazı gayret-keşanın bi'l-istifade onların yerine rey vermeye kıyam etmeleri imkân ve ihtimali varid-i hatır olur.

Heyet-i Teftişiye'nin vazifesini bi tarafane ifâ edeceğinden katiyen şüphe etmemekle beraber reylerin sandığa atıldığı sırada son derece müteyakkızane hareket edilmesi lazımdır mütâlaasındayız.

Kanun-i Esasi'nin Tadili

13 ARALIK

TANİN

Hükümet tarafından Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerinin tadiline dair Meclis-i Mebusan'a bir teklif vaki olmuştur. Bu bâbta tanzim olunana madde-i kanuniye ile esbab-ı mucibe mazbatası dün Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne gönderilmiştir.

İstihbaratımıza nazaran teklif olunan tadilat şunlardan ibarettir:

Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin bir devre-i ictimaiye esnasında Meclis-i Mebusan müzakeratını tatil edebilmesi.

Meclis-i Mebusan ile hükümet arasında ihtilaf zuhur ettiği ve Zat-ı Hazret-i Padişahi yeniden intihabata başlatmak üzere meclisi dağıtmaya lüzum gördüğü takdirde Meclis-i Ayân'ın istihsal-i muvafakati mecburi olması kaydının ilgası.

Vazife-i nâ-şinas Bir Muallim

14 ARALIK 1912

TANİN

Pek büyük bir hayretle haber aldığımıza göre dün Darülfünün Ulûm-i âliye şubesinde Siyer-i Nebi dersini verecek olan Ömer Hayri Efendi sınıfa girerek meserretinden ders veremeyeceğini, çünkü Hürriyet ve İtilâf Fırkası namzedinin intihabatta kazandığını söylemiş ve biraderi Mustafa Asım Efendi'nin de münafık fırkadan istifaya karar verdiğini "tebşir" eylemiştir.

Alelumum her hocanın vazifesi mektepte sade ders vermektir.

Ulûm-ı âliye şubesinde Siyer-i Nebi dersi veren bir hoca için ise bu vazife daha ziyade kesb-i ehemmiyet eder. Dünyanın hiçbir tarafında Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da, hiçbir memlekette bir hoca derste siyasat-i rüzmerreden [günlük siyasetten] bahsedemez. Hatta böyle adi bir lisanla hocalık kürsüsünün kudsiyetini ihlal etmek pek nadiren görülmüş bir şeydir. Bize verilen malumata göre bu hadise talebe efendiler arasında pek çok gürültüyü münakaşayı mucip olmuş. Bu hâle eğer Darülfünûn Müdüriyeti lâkayt kalırsa Maarif Nezareti kalamaz

Faik Efendi ile biraderi Süleyman Osman'ın bağırmasından korkarak firara teşebbüs ederlerse de Osman heman rovelveri üç el ateş ederek biraderi Süleyman'ı omzunun arka cihetinde iki mahallinden cerh ve firara muvaffak olan Faik Efendi'yi taharri etmeye başlarsa da o esnada vakayı haber alan zabıta memurlarının gelmek üzere olduğunu anlayınca kendisi firar eder.

ve kalmamalı. Çünkü bir memleket hiçbir zaman anarşi içinde yaşayamaz.

Elektrikli Tramvay Hattı

15 ARALIK 1911

İKDAM

Galata'dan Rumeli fenerlerine kadar inşa edilecek elektrikli tramvay hattına ait mukavelenamenin Şura-yı Devlet'te icra-yı tetkikatına mübaşeret olunduğunu bundan evvelki nüshamızda yazmış idik.

Mezkûr mukavelenamenin tetkikat-ı iptidaiyesi Maliye, Nafıa ve Maarif dairesinde ikmâl edilmiştir.

Ermeni Mebuslarının Ziyareti

15 ARALIK 1911

İKDAM

Karşı gazetelerden biri Anadolu-i şarki vilayatında emniyet ve asayişin temini için Ermeni Mebusları tarafından Sadrazam Paşa nezdinde vaki olan teşebbüsten bahsettiği sırada mebuslardan bir zatın ifadesine atfen Sadrazam'ın mutalebat-ı vakıayı tamamen meşru bulduğunu, hatta bu bâbda teklif edeceği tedabir diğer nazırlar tarafından kabul edilmeyecek olursa istifa edeceğini beyan ediyor.

Bu da Garip

16 ARALIK 1911

İKDAM

Geçen hafta Giresun'dan aldığımız bir mektupta: Trabzon İttihad ve Terakki Cemiyeti Murahhassı Birinci Ordu Topçu Obüs Taburu Kolağası Ali Rıza Efendi Giresun İttihad ve Terakki Kulübü'nde irad-ı nutuk ederken sözü Giresun'un ahval-i dahiliyesine intikal ettirerek; bu memlekette memurlar rüşvet alıyorlarmış, hükümet işe bakmazmış demesine karşı, Giresun Aşar Memuru Panayot Efendi hükümetin bu hâle duçar olması sırf memurların yüzündendir; mesela bir fakir işini görmek için bir memura müracaat ediyor; memur efendi bir şey almadıktan sonra iş görmüyor demesi ve Cemiyet-i İttihadiye'nin bazı ahvalini tenkit etmesi üzerine Giresun Ceza Reisi'nin ayağa kalkarak bütün memur arkadaşlarım namına reddederim; memurlar hiçbir vakit mürtekib olamazlar, belki ahaliden bazıları memurlara vereceğim diye erbab-ı mesâlihden [hükümet dairesinde işi olanlardan] para alıp kendi ceplerine atarlar ve bu suretle memurların ismi meydana çıkar sadedinde beyanatta bulunduktan maada sabahleyin de Hâkim ve Mal Müdürü efendilerden maada bilcümle memurini bi't-teşvik Panayot Efendi hakkında Müddei-i Umumiliğe bi'l-istida müracaata sevk eylediği meseleden haberdar olan Murahhas Ali Rıza Efendi meselenin birinci derecede râvisi [anlatanı] olmak hasebiyle mesul olacağından Ceza Reisi'yle Kaymakam-ı Kazaya bi'l-müracaa mezkûr istidanın geri alınmasını musirren [ısrarla] talep eylemiş ise de istida-yı mezkûr resme girmiş olduğundan geri alınamadığı bildiriliyor. İstihbarat-ı ahiremiz, meselenin kapatılmak üzere olduğunu gösteriyorsa da hitam-ı hadiseden evvel serd-i mütâlaa etmemeyi münasip gördük.

Anadolu'nun Vilayat-ı Şarkiyesi ve Islahat Komisyonu Mukarreratı

25 ARALIK 1911

İKDAM

Erzurum, Van, Bitlis ve Mamûretülaziz vilayetlerinde ıslahat icrası hakkında mukaddema İstanbul Mebusu Zohrab Efendi tarafından verilen takrir ile geçen hafta Ermeni Mebuslarının on maddeyi havi itâ eyledikleri ıslahat takriri üzerine Meclis-i Vükelâ kararıyla bir komisyon teşkil olunduğu evvelce yazılmıştı.

Harbiye, Adliye, Dâhiliye, Orman ve Ziraat nezaretlerinden ibaret olarak teşekkül eden komisyon heyeti dün Dâhiliye Nezareti'nde ictima etmiştir.

Aldığımız malumata göre komisyonda Zohrab Efendi'nin itâ ettiği takrir münderecatı muvafık görülmüş, şu kadar ki takrir muhteviyatından iki maddenin icrası vakt-i merhûna talik olunmuştur. Müctemian verilen takrir mevad-ı âtiyeyi havidir

1- Vilayat-ı mezkûrede asayişin temini için miktar-ı kâfi asker bulundurulması.

2- Mektepli jandarmalar tayini.

3- Köy bekçilerine silah istimali için mezuniyet verilmesi.

4- Memurin-i hükümetten vazifelerinde müsamaha edenlerin der-akab taht-ı muhakemeye alınması.

5- Vergilerin tahsili hususunda ahaliye teshilât irâesi [kolaylık gösterilmesi].

6- Arazi meselesinin halli.

7- Adana felaket-zedeganı için hükümetçe takarrür eden akçenin itâsı.

8- Vilayat-ı mezkûrede vezaif-i askeriyenin mahallerince icrası.

Komisyonca balâdaki teklifat muhik görülerek bi'l- kabul mazbatası tanzim olunmuş ve ba'de't-tebyiz imza edilerek Meclis-i Vükelâya gönderilmesine karar verilmiştir.

Van, Bitlis ve Diyarbekir Mebuslarının geçen gün Anadolu ahvali hakkında Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı ile mülakatta bulunmuş olduklarını yazmıştık mebusan-ı müşârünileyhümden biri karşı gazetelerinden birinin muharririne vilayat-ı mezkûreden aldıkları mektuplar üzerine Bâb-ı Âli'ye gitmeye ve hükümete bu bâbda malumat itâsına mecburiyet his eylediklerini ve hükümet-i merkeziye tarafından memurin-i mahalliyeye emredilen takibatın ancak eşkıya aleyhinde icrasıyla masumine talik eylememesi talebinde bulunduklarını beyan eylemiştir.

Mezkûr gazetenin beyanına nazaran mebusan-ı müşârünileyhümden diğer bir zat dahi takibat-ı vakıada havali-i mezkûreye karib ve mücavir olan düvel-i ecnebiyeden birinin makasidine hizmet edilmemesi bazı mebuslar tarafından dermiyan edildiğini ifade etmiştir.

BOYUT

DÜNÜ AYDINLAT, BUGÜNÜ ŞEKİLLENDİR

ADAM HART-DAVIS

İlk medeniyetlerden günümüze ışık tutan Tarih, sosyolojik, politik ve teknolojik gelişmelerine kadar uzanan, insanoğlunun dünü ve bugünüyle ilgili perspektifimizi değiştirecek benzersiz bir çalışma.

Tarih, özgün içerik, çarpıcı görsellik ve zengin enformasyonlarla dünümüzü aydınlatırken, bugünümüzü şekillendiren olayların, insanların, bizi biz yapan fikirlerin perde arkasını görüntülüyor.

KARGO BEDAVA!

Detaylı bilgi almak ve sipariş için,
KÜLTÜR ÜRÜNLERİ DANIŞMA HATTI

444 53 53

ONLİNE SİPARİŞ
www.boyutstore.com

Sayfa sayısı: 481 | **Ebat:** 33.5 x 33 cm
ISBN: 978-975-23-0717-9

ERMENİ VE TÜRK TARİHÇİLERİN SEKİZİNCİ BULUŞMASI AMSTERDAM'DA GERÇEKLEŞTİ

2000 yılından beri yapılmakta olan WATS (Workshop for Armenian and Turkish Scholarship) toplantıların sekizincisi "Ethnic Tensions and Violence at the End of the Ottoman Empire" başlığıyla 27–30 Ekim 2011 tarihlerinde Amsterdam'da gerçekleştirildi. WATS'ın sekizinci toplantısına ev sahipliği yapan kurumlar bu şehirde faaliyet gösteren Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü ile Hollanda Savaş Arşivi Enstitüsü bünyesinde çalışan Savaş ve Soykırım Çalışmaları Enstitüsü'ydü. Bugüne kadar daha çok 1915 olayları üzerine odaklanan WATS'ın sekizinci buluşması çok daha geniş bir başlık altında toplandı. Bu da WATS toplantılarının ileride nasıl bir doğrultuda yol alacağına dair bir işaret gibiydi.

Wichert ten Have, Ronald G. Suny, Uğur Ümit Üngör.

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Atölye ilk gün Savaş ve Soykırım Çalışmaları Enstitüsü'nden Wichert ten Have'nin yöneticiliğinde ve kamuya açık iki konuşmayla başladı. Prof. Ronald G. Suny "The Politics of the Armenian Genocide: Coming to Terms with History in the New Turkey," başlıklı konuşmasında WATS'ın genel ilkeleri ve tarihinden bahsettikten sonra Türkiye'nin geçmişte yaşanmış karanlık olaylarla yüzleşme noktasında gelinen aşama hakkındaki iyimserliğini belirtti. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin batısı ve doğusuna yaptığı ziyaretlerde gözlemlediği gelişmelerden bahseden Suny, Ermeni ve Türk milliyetçilerinin karşılıklı diyaloğun gelişmesini artık engelleyemediklerinin altını çizdi. Suny'den sonra Utrecht Üniversitesi'nden Uğur Ümit Üngör, Mehmet Polatel ile birlikte bu sene yayınladıkları *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property* kitabının genel hatları üzerine bir sunuş gerçekleştirdi. Amsterdam Üniversitesi'nin Crea binasında gerçekleştirilen ve dışarıya açık bu sunuşlar kalabalık bir dinleyici grubu tarafından izlendi. İki sunuş sonrasında çok sayıda soru soruldu ve bunlardan bir iki tanesi beklenebileceği gibi neden Türk tezlerini savunan bir konuşmacının çağrılmadığı türünden sorulardı. Suny bu sorulara, amaçlarının belli bir tarafın tezlerini tartışmak değil Ermeni ve Türklerin tarihi ilişkilerini anlamak için akademik bir çaba göstermek olduğunu söyleyerek cevap verdi.

Bir sonraki gün atölye çalışması Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde başladı. Oturumlar çok iyi organize edilmişti. Katılımcılar sunuşlarını daha önceden göndermişler ve bunlar diğer katılımcıların erişebilecekleri bir internet sitesine yüklenmişti. Yani katılımcılar sunuşları okumuş olarak geldiler. Bu da zamandan tasarruf sağlayarak tartışmaya fazlasıyla zaman bıraktı. Katılımcılar sadece dört beş dakika içinde daha önceden göndermiş oldukları yazıların önemli noktalarının altını çizerek yazılarını hatırlattılar. Ardından daha önce tespit edilmiş olan iki tartışmacı yazılar hakkındaki değerlendirmelerini yaptılar. Bu ayrıntılı eleştirilerden sonra ise diğer katılımcılar tebliğlere ilişkin sorularını yönelttiler veya konuya ilişkin kendi fikirlerini paylaştılar. Sonrasında tebliğlerin sahipleri gayet ayrıntılı olan eleştiri ve sorulara cevap verdiler. Böylece toplantılar genelde konferanslarda olduğu gibi uzun ve sıkıcı konuşma veya okumalardan kurtarılmış ve daha verimli bir şekilde gerçekleştirilmiş oldu. Beş oturumdan oluşan atölyenin tartışmacıları; Erik J. Zürcher, Richard Hovannisian, Fatma Müge Göçek, Fikret Adanır, Hans Lukas Kieser, Uğur Ümit Üngör, Nanci Adler, Raymond Kevorkian ve Ronald G. Suny'di.

Sekizinci buluşmanın bir diğer önemli özelliği daha önceki yedi WATS toplantısının meyvesi olan bir seçkinin Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından henüz basılmış olmasıydı. İkinci günün sonunda WATS toplantılarının önde gelen örgütleyicilerinden Ronald G. Suny, Fatma Müge Göçek ve Norman M. Naimark tarafından derlenen *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* adlı bu kitap için bir tanıtım ve değerlendirme toplantısı gerçekleştirildi. Aynı zamanda Fatma Müge Göçek de çok geniş bir anı külliyatına dayanan *The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era* adlı yeni kitabını tanıttı. Bu tanıtımların ardından WATS ve geleceği üzerine bir tartışma gerçekleştirildi. Bu tartışmaya o günlerde gerçekleşen Prof. Büşra Ersanlı ve yayıncı Ragıp Zarakolu'nun KCK operasyonları çerçevesinde gözaltına alınmaları damgasını vurdu. WATS'ı düzenleyenlerin

"yeni Türkiye"ye ilişkin iyimserlikleri genç katılımcılar tarafından şüpheyle karşılandı. Bu tartışma önemliydi zira bu toplantılara uzun zamandır katılanlar Türkiye'den gelen genç akademisyenlerin katılımını çok önemsediklerinin altını çiziyor ve geleceğe dair iyimserliklerini de buna dayandırıyorlardı. Türkiye'den katılan genç araştırmacılar ise diyaloğa elverişli bir demokratik ortamın varlığı ve geleceği konusunda ciddi kaygıları olduğunu dile getirdiler. Son gözaltılar da oturum aralarının en önemli tartışma gündemi oldu. Ancak yine de WATS toplantılarının istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilmeye devam edilmesi genel olarak memnun olunan bir durum oldu. Soykırım tezinin en önemli temsilcilerinden Prof. Richard Hovannisian bu atmosferi yansıtan ve daha önce etnik bir Türk ile oturup bu tür tartışmalar yapacağına dünyada inanmayacağını söylediği samimi bir konuşma yaptı. Prof. Suny de son çıkan kitaba ilişkin Ermeni diasporasından gelen tepkileri değerlendirdi ve kitabın adındaki "Question" kelimesinin yarattığı tepki hakkında bilgi verdi. Ermeni milliyetçisi çevrelerin muğlak olduğunu düşündükleri bu tür bir başlığa dahi tepki gösterdiklerini belirtti. Bu noktada ABD'den gelenlerin Ermeni diasporasından, Türkiye'den gelenlerin ise Türkiye'deki milliyetçi ortamdan şikâyetçi olmaları toplantının önemli bir ayrıntısıydı.

Başkanlığını ev sahibi kurumun müdürü Prof. Erik J. Zürcher'in yaptığı ilk oturum Kolombiya Üniversitesi'nden Christinne Phillou'nun "The Alpha and Omega? Accounts of Urban Violence and Collective Punishment Involving Rum in the 1920's" başlıklı tebliği ile açıldı. Phillou 1915 Soykırımı tartışmalarının Osmanlı Devleti'ni baştan beri her zaman katliam yapan bir kurum olarak gören özcü değerlendirmeler ile 1915'i sadece savaşın aşırılıkları ile açıklayan yaklaşımlar arasında kaldığını belirtti. Bundan dolayı Yunan İsyanı sırasında ve 1820'ler İstanbul'unda devletin resmi aktörleri, gayrimüslimler, Rum ileri gelenleri ve Rum olmayan nüfus üzerinde durularak 19. yüzyılda ortaya çıkan şiddeti daha iyi anlayabileceğimiz üzerinde durdu. "The Armenian Massacre in İstanbul in 1896" adlı tebliğinde Ruhr Üniversitesi'nden Sinan Dinçer 1896 Osmanlı Bankası baskınından sonra yaşanan katliamlarda etnik ve dini çatışmanın arkasındaki sosyal ve iktisadi boyutu vurgulayarak modernleşen Osmanlı'da emeğin kontrolü ile ilişkilendirdi. Dinçer'in İstanbul ve Van'dan gelen Ermeni cemaati arasındaki farklara değinmesi katılımcıların ilgisine mazhar oldu. İstanbul Üniversitesi'nden Y. Doğan Çetinkaya ise "Social Mobilization, Boycott Movement and the Elimination of Greek Orthodox Population in the Ottoman Empire 1908-1914" adlı tebliğinde etnik ve dini çatışmalarda genellikle elitler üzerinde durulmasını eleştirdi ve toplumun farklı kesimlerinin bu süreçte ve "Milli İktisat"ın oluşturulmasında oynadıkları rolleri vurguladı. Çetinkaya ayrıca Türk tarihyazımında gerek milliyetçi bakış açısının gerekse de revizyonist liberal anlayışın aynı ön kabuller ile hareket ettiklerinin altını çizdi. Oturumun son konuşmacısı Dilek Güven Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerine dayanan tebliğinde 1909 olaylarının kapsamı ve yaygınlığını değerlendirerek mevcut kabulleri eleştirdi.

İkinci oturumun ilk bölümünde Leiden Üniversitesi'nden Emre Erol, Eski Foça'nın Balkan Savaşları'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçirdiği dönüşümü gösterdiği fotoğraflar ve zengin bir anlatımla sundu. Çok canlı bir sosyal ve iktisadi hayata sahip Eski Foça'da muhacirlerle mülteci konumuna düşen gayrimüslimler arasındaki ilişkiler üzerinde duran Erol bu küçük sahil kasabasının Cumhuriyet başında nasıl bambaşka bir yer haline geldiğini canlı bir anlatımla gösterdi. Krikor ve Klara Zohrap Enformasyon Merkezi'nden Aram Arkun ise bir başka küçük yerleşim olan Kozan'da I. Dünya Savaşı ertesinde Türk Ulusal Hareketi'yle Ermeniler ve Fransızlar arasındaki çatışma hakkında bir tebliğ sundu. Bu oturumun ikinci bölümünde ise St. George Peristereota Araştırma Merkezi'nden Theodosios Kyriakidis Vatikan Gizli Arşivi belgelerinin Anadolu'nun kadim halkları olan Rum, Ermeni ve Süryanilerin Jön Türkler tarafından ortadan kaldırılmak istendiğini gösterdiğini belirtti. Daha çok Papa 15. Benedict'in 1914-1922 yılları arasındaki faaliyetleri ve yazışmaları üzerinde duran Kyriakidis ayrıca konuyla ilgili Yunanca kaynaklar hakkında da bilgi verdi. Onun ardından Södertörn Üniversitesi'nden David Gaunt Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerinde Süryaniler ile Kürt komşuları arasındaki ilişkiler üzerinde durdu ve henüz bu komşuluk ilişkilerinin ne şekilde bozulduğu üzerine kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığının altını çizdi. Gaunt hem iki halkın arasındaki yakın ilişkiler hem de bu ilişkilerin 19. yüzyıl boyunca dini sebepler, yerleşiklik-göçebelik çatışmaları ve Hamidiye Alayları ile nasıl bozulduğu üzerinde durdu.

Üçüncü oturumun iki konuşmacısından ilki MIT'dan Lerna Ekmekçioğlu'ydu. Ekmekçioğlu iki ayrı dönemde (1918-1922 ve 1922-1932) Ermenilerin Osmanlı geçmişlerini nasıl hatırladıkları ve anlamlandırdıklarını aktardı. Bu iki farklı politik ortamda millet sisteminin bakiyesinin azınlık ve hâkim unsur arasındaki ilişkilere ait mirası ve Ermenilerin Türklük ile ilişkisi altı çizilen iki önemli konuydu. Harvard Üniversitesi'nden katılan Jennifer M. Dixon ise büyük oranda tarihçilerin yer aldığı konferansa farklı bir disiplinden katkı sundu. Dixon Türkiye ve Japonya karşılaştırması ile ülkelerin karanlık geçmişleri hakkındaki algılarında süreklilik ve değişim mekanizmaları hakkında bir değerlendirme yaptı. Türkiye'de Ermeni Soykırımı ve Japonya'da 1937-38 Nanjing Katliamı hakkındaki resmi söylemlerin rejim değişiklikleri, uluslararası aktivizm ve uluslararası

Phillou, Güven, Zurcher, Çetinkaya, Dinçer.

ittifaklardaki değişim ile dönüşebileceği üzerinde duran Dixon, asıl faktörün ise rejim değişikliği olduğunun altını çizdi.

Son günün ilk oturumu olan dördüncü oturum Matthias Bjornlund'un İskandinavya arşivlerine dayanan ve gayrimüslimler ile Osmanlı patrikhanenin Ortodoks nüfus üzerindeki kültürel ve siyasi hegemonyasının sınırlarına işaret ettiğini belirtti. Birzeit Üniversitesi'nden Roger Heacock ise 19. ve 20. yüzyıllarda üretilen Fransızca ve İngilizce edebiyatta Arap-Filistinli milletinin oluşumu ve temsiliyet biçimleri üzerinde durdu. London School of Economics'ten Hakem Rustom ise Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu ve Anadolu nüfusunun sınıflandırması üzerinde Millet Sistemi'nin mirasını tartıştı.

Sekizinci WATS toplantısı dil meselelerinin merkeze alındığı beşinci oturum ile sona erdi. Bu oturumda Boğaziçi Üniversitesi'nden Şehnaz Şişmanoğlu, Şimşek Karamanlılar ve özellikle Evangelinos Misailidis üzerinde durdu. Amsterdam Üniversitesi'nden Michiel Leezenberg ise Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan yeni ulusal dillerin 18. yüzyıldan itibaren kahvehaneler, medreseler vb. kamusal yerlerde kullanılmasıyla daha sonra ortaya çıkacak milliyetçiliklerin temellerini attığını iddia etti. Böylece ulusal dillerin milliyetçiliklerin bir ürünü olduğunu söylemek yerine bunların dışarıdan gelen yenilikler olmayıp daha eski bir zamandan beri iç dinamikle geliştiği üzerinde durdu. Brooklyn College'tan Louis Fishman yazısında bütün vatandaşlarına eşitlik vaat eden Meşrutiyet rejiminin 1911 yılına gelindiğinde gayrimüslim cemaatler için neden bir hayal kırıklığı yarattığını tartıştı. Yahudi cemaati üzerinden "Osmanlı" kimliğinin neden gayrimüslim cemaatleri kapsamakta başarısız kaldığı sorusu tebliğin çerçevesini oluşturdu. Bu oturumun ve konferansın son katılımcısı Dikran Kaligian oldu. Kaligian I. Dünya Savaşı öncesinde İttihatçılar ve Ermeniler arasında "güvenlik" konusunun taşıdığı önemi tartıştı. 1908 Devrimi'nın özellikle doğu vilayetlerinde Ermeni örgütlerinin en önemli taleplerinden birisi olan güvenliğe ilişkin önemli ilerlemeler kaydettiğinin altını çizen Kaligian, zamanla bu sorunun tekrar başat bir problem olarak kötüleştiğini belirtti. Özellikle muhacir akını ve Balkan Savaşları sonrası ortamın İttihatçıların gayrimüslimlerin güvenliği konusunda aldığı tedbirlerden geri adım attıklarını ve bunun da I. Dünya Savaşı öncesinde cemaatler arası ilişkileri bozduğunu belirtti.

Böylece 12 ayrı ülkeden katılımcılarla gerçekleştirilen bu verimli atölye çalışması ileride yapılacak yeni WATS toplantılarına dair iyimserliklerin ifade edilmesiyle sona erdi. Yazının başında da ifade edildiği gibi WATS toplantılarının tartıştığı konuların kapsamı ve içeriği gelecek yıllarda daha fazla genişleyecek gibi gözüküyor.

Michiel Leezenberg, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan yeni ulusal dillerin 18. yüzyıldan itibaren kahvehaneler, medreseler vb. kamusal yerlerde kullanılmasıyla daha sonra ortaya çıkacak milliyetçiliklerin temellerini attığını iddia etti. Böylece ulusal dillerin milliyetçiliklerin bir ürünü olduğunu söylemek yerine bunların dışarıdan gelen yenilikler olmayıp iç dinamiklerle geliştiği üzerinde durdu.

ARALIK 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

KOLOKYUMLAR

"Türkiye'de İnsan Hakları: Nereden Nereye?"
12 Aralık 2011'de, 14.00-16.30 Doğuş Üniversitesi'nde,
H Blok, Tiyatro Salonu
Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca simültane çeviri.

SEMİNERLER

"Sosyal Bilimlerle İlgili Temel Meseleler"
2 Aralık Cuma 2011, saat 18:00'da, IFEA'da,
Alain Messaoudi (EPHE)
"Bilim ve Fransızların hayali Arap dünyası (Edward Said'in Oryantalizm eleştirisine eleştirel bir yaklaşım)"
Sunum dili Fransızcadır.

"Erasmus Semineri"
8 Aralık Perşembe 2011, saat 16:00'da, IFEA'da,
Alexandre Toumarkine (Orient-Institut)
"Türk tarihinin sorunlu meseleleri"
15 Aralık 2011, saat 16:00'da, IFEA'da: Metodoloji
Sunum dilleri Fransızcadır.

"Osmanlı Toplumunda Yerel Aidiyetin Sınırları"
13 Aralık Salı 2011, saat 18:00'da, IFEA'da,
Betül Başaran (St. Mary's College of Maryland)
"Nizam-ı Teftiş-i İstanbul: Sultan III. Selim döneminde İstanbul'un asayişi ve kefalet defterleri"
Sunum dili Türkçedir.

"Anadolu Arkeolojileri" Anadolu Nekropolleri
14 Aralık Çarşamba 2011, saat 18:00'da, IFEA'da,
Olivier Henry (IFEA)
"Labraunda Nekropolleri"
Sunum dili İngilizcedir.

"Tanzimat'tan Bugüne Türkiye'yi Yönetmek"
15 Aralık Perşembe 2011, saat 18:00'da, IFEA'da,
Huricihan İslamoğlu (Boğaziçi Üniversitesi)
"Constituting of a Societal Universe in the 19th century: Politics of Administering Property and other things in the Ottoman Empire"
Sunum dili İngilizcedir.

"Anadolu Arkeolojileri" Konut; insanoğlunun çağlar boyunca sığınağı
21 Aralık 2011, saat 18:00'da, IFEA'da,
Sevil Gülçur (İstanbul Üniversitesi, Prehistorya)
"Güvercinkayası'nda Eviçi Mimarisi"
Sunum dili Türkçedir.

İZNİK AYASOFYASI'NIN RESTORASYONU VE CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

İznik'teki (Nicaea) Bizans kilisesi Ayasofya, yakın zamanda restore edilerek bir camiye dönüştürüldü ve kısa bir süredir cami olarak hizmet veriyor. Bu olay, önemli bir yapının restore edilmesi sorunsalını kısaca gözden geçirmek (ki bu 'neden' ve 'nasıl' sorularını soracağımız anlamına geliyor) ve ek olarak öteki mefhumuna kültürel miras bağlamında nasıl yaklaşıldığını incelemek için bir fırsat.

DR. ANESTİS VASİLAKERİS

ÇEVİRİ: ÖZGÜR BİRCAN

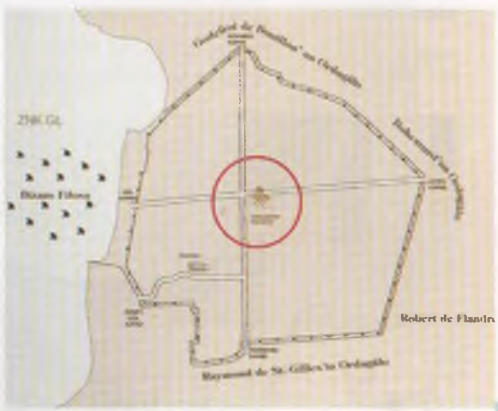
Öncelikle Ayasofya'nın tarihi hakkında birkaç laf edelim.[1] Bitinya metropolünün katedrali olarak inşa edilen Ayasofya Kilisesi, Nicaea (İznik) şehri ve bölgenin tarihiyle doğrudan ilintilidir. MS 787'de Yedinci Ekümenik Konseyi (İkinci İznik Konseyi) bu kilisede yapılmıştır. Patrik Tarasius'un başkanlığında en az 308 piskopos ya da piskopos temsilcisi burada toplanmış, resimlerin ve kutsal emanetlerin saygınlığını iade etmek için ambo'nun[2] önünde durmuş ve ilk ikonoklazm dönemini (MS 727-787) sona erdirmişlerdi. Kilise 1065'te, güçlü bir deprem sonucu tamamen yıkılmış ve akabinde yine bir bazilika olarak yeniden inşa edilmiş ve mozaiklerle süslenmişti. 13. yüzyılda, Laskarislerin (MS 1204-1261) imparatorluğunun başkentinin katedrali iken, bir kısmı yakın zamana kadar *bema*'da (*prothesis* ve *diakonikon*)[3] görülebilen fresklerle dekore edilmişti. Şehrin 1331 yılında Osmanlılarca fethedilmesinin ardından kilise Orhan tarafından camiye dönüştürülmüştü. 16. yüzyılda, Kanuni'nin bir emri üzerine yapı Mimar Sinan tarafından restore edildi. 18. yüzyılın sonlarına doğru cami bakımsız hale geldi ve çatısının çökmesinin ardından terk edildi. Bir tanığın ifadesine göre 1804 yılına gelindiğinde çoktan harabe olmuştu. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri bina müze telakki ediliyor. 1935 ile 1953 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılar, apsiste bir *synthronon*'un yanı sıra *opus sectile* bir mozaik zemin ortaya çıkardı.[4]

Burada son yıllarda yapılan ve yapının bir cami olarak işlev görmesinin zeminini hazırlayan restorasyonun ayrıntılı bir eleştirisini yapmayacağım. Öte yandan iki müphem seçimden bahsetmekte fayda var. Bunların ilki, uzun bir süredir (iki yüzyıldan fazla) üstü açık olan eski bir yapının, geleneksel tarzda bir çatıyla kapatılması seçimi. Seçilen pencere tipine rağmen – ki bir miktar havalandırmaya izin veriyorsa da yeterli değil – bu müdahale ısı ve nem durumunda ani bir değişikliğe yol açtı ve bu durum yapıya zarar veriyor. Tartışmalı diğer seçim, sadece kaidesi kalmış olan minarenin yeniden yapılması. Bu müdahale bariz bir biçimde basit bir restorasyonun gerektirdiğinden çok daha güçlü bir faaliyet.

Başta söylediğimiz üzere ortaya koyduğum noktaların ilki önemli bir yapının restorasyonu sorunsalı. Bir yapıyı neden restore ederiz? Ya da bir restorasyon hangi amaca hizmet eder? Eğitim, farkındalık, gerekli-lik, siyasi söylem muhtemel nedenler olabilir ki bunların bazıları meşru, bazıları gayrimeşrudur. Bu soruya verilecek cevap ('nasıl'ın cevabı), restorasyon için seçilecek metodolojiyi belirlemelidir. Peki bir restorasyon nereye kadar gidebilir? Bu sorular, akademik yazında kapsamlı bir şekilde zaten tartışılan sorular. Peki, bu nevi seçimleri yapan yetkililer, bilimsel olarak ehil ya da bu tür bir müdahalenin metodolojisini teorik olarak desteklemeye istekli ve muktedirler mi?

İkinci ve son noktamız, kültürel miras bağlamında öteki mefhumuna nasıl yaklaşıldığıyla ilgili. İznik/Nikaea Ayasofyası, yerel halk, akademisyenler, varlığının farkında olan dünya halkları için ne ifade etmektedir (ya da neyin göstergesidir)? Bu önemli yapının yakın zamanda restore edilmesi ve daha da yakın bir zamanda işlevinin değiştirilmesi (müzeden camiye) yapının önemini çok açık bir biçimde değiştirmiştir. 2011'de ehil yetkililer, olduğu şekilde koruma ile el koyma ya da ötekiliğe saygı (her türlüsüne) ile camiye dönüştürme arasında bir seçim yapmak zorundalar.

DR. ANESTİS VASİLAKERİS
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

Ayasofya İznik'in dört kapısını birbirine bağlayan iki caddenin oluşturduğu haçın ortasında yer alır.

Tarih Boyunca İznik, 2004, İstanbul İş Kültür s.128.

1 Yapının tarihinin çeşitli yönlerini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Önerdiğim birkaç tanesini buraya alıyorum: S. Eyice, "Two Mosaic Pavements from Bithynia", *Dumbarton Oaks Papers* 17 (1963), s. 373-383; R. Janin, Les eglises et les monasteres des grands centres byzantins, Paris 1975, s. 119-120; S. Eyice, *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları: İstanbul, 1988; S. Möllers, *Die Hagia Sophia in Iznik/Nikaia*, Alfter: Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften, 1994; C. Foss, *Nicaea: a Byzantine capital and its praises: with the speeches of Theodore Laskaris "In praise of the great city of Nicaea" and Theodore Metochites "Nicene oration"*. Brookline (Mass.): Hellenic College Press, 1996; *İznik Throughout History*, eds. I. Akbaygil, H. İnalcık, O. Aslanapa, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2003; Ch. Pinatsi, "New observations on the pavement of the church of Haghia Sophia in Nicaea", *Byzantinische Zeitschrift* 99 (2006), s. 119-126.

2 Ortodoks kiliselerinde ikonostasis'in (ikonaların ve resimlerin bulunduğu duvar) önündeki merdiven şeklinde çıkıntı.

3 Bema: Ortodoks kiliselerinde ikonostasis'i ve önündeki yükseltilmış platformu kapsayan alan. Prothesis: Komünyon ayini için ekmek ve şarabın hazırlandığı, ikonostasis'in arkasındaki yer. Diakonikon: Ortodoks kiliselerinde merkez apsisin güney tarafında bulunan, ayinler için gerekli kitapların, giysilerin saklandığı odaya verilen isim.

4 Synthronon: Bazilikaların içinde, din adamlarının topluca oturmalarına yarayan, yarım daire şeklindeki alana verilen isim. Opus sectile: Mermer, sedef gibi malzemelerin duvarların içine ya da zemine kakıldığı, Roma ve Bizans'ta yaygın olarak kullanılan bir sanat tekniği.

İZNİK AYASOFYASI BİR DÜNYA MİRASIDIR

Yaklaşık bin yıllık bir kiliseyi ve bunca sembolik önemi olan bu yapıyı bırakın rahatça müze olarak gezsin herkes. İznik'te namaz kılmak için çok sayıda ibadete uygun cami bulunmaktadır.

FÜSUN ERTUĞ

İznik'in merkezinde yer alan ve İznik'e gelen tüm yerli, yabancı gezginlerin durak noktası olan Ayasofya Müzesi bir oldubittiyle camiye çevrilmek üzere. Hıristiyan inancının şekillendiği yapıların en önemlilerinden biri olarak yerli ve yabancı pek çok turistin ziyaret ettiği ve henüz birkaç yıl önce restorasyonu tamamlanan Ayasofya Müzesi'nin cami olarak bayramda ibadete açılmasının planlandığını öğreniyoruz. Bu yönde atılan adımlar büyük bir sessizlik içinde, halkın ve uzmanların görüşü alınmadan gerçekleştirildi ve İznikliler bir oldu-bittiyle karşı karşıya bırakıldı. Şimdi ise 'halk istedi' deniyor. İznik Ayasofyası bir dünya mirasıdır ve bir ilçe başkanı ya da birkaç milletvekilinin isteğiyle bir müze camiye çevrilemez. Mülkiyeti resmen kimin üzerinde olursa olsun ve ne adla kayıtlara geçmişse geçsin burası uluslararası öneme sahip bir yapıdır ve bir anıt müze olarak restore edilmiştir.

325'te İmparator Konstantinus, İstanbul'u (Bizantion) Bizans'ın başkenti ilan ettiğinde Hıristiyanlığın ilkelerini belirleyecek ilk evrensel konsili de İznik'te (Nicaea) topladı. Bu sırada Ayasofya henüz inşa edilmemişti. Kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte 4.- 8. yüzyıllar arasında inşa edildiği bilinen bazilika planlı Ayasofya Kilisesi, özellikle 787 yılında İznik'te toplanan 7. Ruhani Konsil ile ünlüdür. Ayasofya'da toplanan, 350 piskopos ve çok sayıda keşişin katıldığı 7. Konsil bütün Hıristiyanlarca kabul gören son konsildir ve bu inancın şekillenmesinde çok önemli rolü olmuştur. Bu nedenle Hıristiyan âleminde İznik kenti özel bir öneme sahiptir ve her yıl bir çeşit hac ziyareti yapan yüzlerce turisti kendine çeker.

İznik'in 1331'de Orhan Gazi tarafından alınmasından sonra camiye çevrilen Ayasofya, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mimar Sinan tarafından onarılmıştır. Çeşitli depremler ve yangınlarda tahrip olan yapı 19. yüzyılda terk edilmiş, 1935-1936 yıllarında yapılan sondaj çalışmalarından sonra 1953'te İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılarak Bizans dönemine ait renkli taban mozaikleri ile sıva altında kalmış freskleri ortaya çıkarılmıştır. 1979-1981 yıllarında çevresindeki topraktan arındırılan yapının bütünü ve 1985'te güneydoğusundaki mezar şapeli olan ek yapısı ortaya çıkarılmıştır. Minareye çevrilen eski çan kulesi minare olarak restore edilmiş ve 2007'de müze olarak ziyarete açılmıştır. Son iki yıldır kaymakamlığın bir görevlisi kapıda makbuz karşılığı turistlerden 7 TL, yerli halktan 3 TL almaktaydı.

Bugün yapıyı ziyaret etmek isteyen turist grupları ve yerliler tadilat var denilerek geri çevrilmektedir. Camlı kapıdan taş zeminin ahşap platformla kapatılıp halıların serildiği, bir kürsü (minber?) yerleştirildiği görülebilmektedir. Minareye de alem takılıp hoparlör sistemi konduğu ve 1 Kasım'da akşam ezanı okunduğu öğrenilmiştir. İznik Yorum gazetesinin 2 Kasım 2011 tarihli sayısında yer alan 'İznik Ayasofya İbadete Açılıyor' haberinde Ak Parti İznik ilçe teşkilatı ve Vakıflar Genel Müdürü Adnan Ertem'in Ak Parti Bursa milletvekilleri İsmail Aydın, İsmet Su ile birlikte Ayasofya'da basına kapalı incelemelerde bulunduğu belirtilmektedir. İznik Belediyesi'ne bu konuda bilgi verilmediği yapılan görüşmede belirtilmiştir. Binanın Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde 'cami' olarak kayıtlı olduğu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ibadet izni verdiği söylenmektedir. İznik merkezinde 14.-15. yüzyıldan kalma birbirinden güzel Osmanlı camileri ve her mahallede yeni yapılmış camiler yer alırken, Ayasofya'nın bir müze olarak ziyarete kapatılıp camiye çevrilmesinin gerekçesini anlamak olanaksızdır.

Kültür Bakanlığı'nı bu yapının kapısındaki "Müze" yazısının gereğini yerine getirmesi için göreve çağırıyoruz. Bursa milletvekilleri, eğer İznik ilçesi için gerçekten yararlı bir iş yapmak istiyorsanız, İznik'in bu değerli eserini cami yapmak yerine gerçek bir müze statüsüne kavuşturun. Rehberli turlar, her dilden açıklamayı içeren kulaklıklar sağlayın. Müze için bir otopark yeri ve turistlere yönelik tesisler yapılması için kaynak yaratın. Yaklaşık bin yıllık bir kiliseyi ve bunca sembolik önemi olan bu yapıyı bırakın rahatça müze olarak gezsin herkes. İznik'te namaz kılmak için çok sayıda ibadete uygun cami bulunmaktadır.

Dr. Arkeolog
İznik, 3.11.2011

İznik'teki Ayasofya'nın içeriden görüntüsü.

Fotoğraf: Huri Özdoğan

GEÇMİŞE HÜCUM: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARKEOLOJİNİN ÖYKÜSÜ, 1753—1914

Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem tarafından kavramsallaştırılıp hazırlanan "Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914" başlıklı sergi 22 Kasım 2011-11 Mart 2012 tarihleri arasında SALT Galata'da görülebilir.

SALT Galata'nın açılış sergilerinden "Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914", arkeolojinin Yakındoğu'daki zengin ve karmaşık hikâyesini seçili arkeolojik bölgeler üzerinden kronolojik bir anlatımla sahneliyor. Yunanistan'dan Mısır'a uzanan geniş bir coğrafyadaki arkeoloji faaliyetlerini sosyal, kültürel ve politik bağlamlarıyla inceleyen sergi, yaklaşık 200 yıl boyunca Osmanlı topraklarında gerçekleştirilmiş yerli ve yabancı arkeolojik girişimleri irdeliyor. Sergi ayrıca, Batı'nın "klasik dönemin kültürel mirasına" ilgisine odaklı araştırmalara paralel olarak Osmanlı tarih anlatısındaki dönüşümleri kapsıyor; modern anlamda ilk müze olan British Museum ile Osmanlı'nın Evkaf-ı İslâmiye Müzesi (bugünkü adıyla Türk ve İslâm Eserleri Müzesi) arasındaki izleği sürüyor.

Serginin ana malzemeleri, Batılı ve Osmanlı kâşiflerin raporları ile seyahat izlenimlerine ilişkin kitaplar, bölgelerin detaylı çizimlerini içeren planlar ile Osmanlıların, Müze-i Hümayun'un (bugünkü adıyla İstanbul Arkeoloji Müzeleri) kuruluşu itibariyle eski eser mücadelesine dâhil oluşunun izdüşümünü sunan belge ve fotoğraflardan meydana geliyor. Bu malzemeler, Yunanistan, Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır'daki önemli arkeolojik kazı

alanlarından o dönemde çıkartılıp İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilmiş objeler ile destekleniyor.

Serginin ana temasını ise geçmişe yönelik ilginin 18. yüzyılın ortalarından itibaren bir "mücadele" alanına dönüşmesinin hikâyesi oluşturuyor. Bu dönüşümün temelinde, Avrupa'da uygarlığın kökenlerini antik kültürlerde arama iddiasına hizmet eden arkeoloji faaliyetlerinin, 19. yüzyıl itibariyle emperyalist projelere dâhil edilmesi yatıyor. Osmanlıların arkeoloji arenasında yer bulmaya başlaması da, yine bu emperyal iddialara paralel olarak ortaya çıkan tarih bilincinin yükselişine dayanıyor. Arkeolojiye bakışın geçirdiği bu dönüşüm, sergide Avrupalı ve Osmanlı aktörlerin aralarındaki etkileşime vurgu yapılarak inceleniyor.

Osman Hamdi Bey.

"Geçmişe Hücum", Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem tarafından kavramsallaştırılıp hazırlanmış. Grafik tasarım çalışmalarını Aslı Altay yürütmüş. Celine Condorelli'nin enstalasyonu, serginin destek yapısı işlevini görüyor. Mark Dion ve Michael Rakowitz'in özel olarak hazırladığı iki enstalasyon ise, serginin kavramsal altyapısının öne çıkardığı bazı meselelere gönderme yaparak, arkeolojiyle ilişkimizi ve bu dala dair gündelik algımızı ele alıyor.

TARİH VAKFI 20. YIL ETKİNLİKLERİNDE BÜŞRA ERSANLI'NIN GÖZALTINA ALINMASI PROTESTO EDİLDİ

Büşra Ersanlı

Tarih Vakfı 20. yıl etkinliğinde Gencay Gürsoy tarafından Büşra Ersanlı'nın gözaltına alınmasına ilişkin protesto metni okunurken.

Tarih Vakfı'nın 20. Yıl Etkinliği "Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları" başlıklı bir sempozyum oldu. Sempozyum kapsamında yurtiçi ve yurtdışından akademisyenler, Cumhuriyet dönemi tarihyazımının önemli konularını tartışmaya açtılar.

Sempozyumun ikinci günü "Sınıf, Kimlik, Devlet ve Birey – I" başlıklı oturumun, programa göre Büşra Ersanlı moderatörlüğünde gerçekleşmesi bekleniyordu. Ancak toplantının iki gün öncesinde KCK operasyonu kapsamında Prof. Dr. Büşra Ersanlı gözaltına alınmıştı.

Oturumun açılışında Ersanlı'nın boş kalan sandalyesi önünde konuşan Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Oktay Özel ortak çağrı metnini okudu: "Oturum izleyicileri ve katılımcıları olarak bu olayı protesto ediyor ve özgürlükçü demokrasinin bir gereği olarak Sayın Ersanlı ve bu sürecin tüm mağdurlarının en kısa zamanda özgürlüklerine kavuşturulmasını bekliyoruz." Büşra Ersanlı'nın gözaltına alınması katılımcı ve izleyicilerin alkışlarıyla protesto edildi. Uzun alkışların ardından Ersanlı olmadan başlanan oturumun sonunda izleyiciler arasında bulunan Gençay Gürsoy da bir grup yurttaş ile birlikte kaleme aldıkları protesto metnini okuyarak imzaya açtıklarını bildirdi.

28 Ekim'de gözaltına alınan, 31 Ekim'de çıkarıldıkları savcılık tarafından tutuklanmaları talebiyle mahkemeye sevk edilmişti. İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından 1 Kasım'da "örgüt üyesi" oldukları iddiasıyla tutuklanan Büşra Ersanlı Bakırköy Kadın ve Çocuk Cezaevi'ne gönderilmişti. Prof. Dr. Büşra Ersanlı'nın Avukatı Gülbahar'dan Ersanlı'nın sağlık durumunun iyi olduğunu öğrendik.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK, GÖÇ VE MÜZELER KONULU YAZ OKULU TAMAMLANDI

"Çokkültürlülük, Göç ve Müzeler" konulu Yaz Okulu, Almanya'dan Netzwerk Migration in Europa, Fransa'dan Générigues ve Türkiye'den Tarih Vakfı ile Boğaziçi Üniversitesi tarafından düzenlendi. Yaz Okulu'na Fransa, Almanya ve Türkiye'den katılacak 5'er yüksek lisans öğrencisi, iki aşamalı bir değerlendirme süreci sonunda seçildi. Katılımcılar çalışmalarını 4-13 Eylül tarihleri arasında Köln'de, 14-20 Eylül tarihleri arasında da Paris'te yürüttüler. Her iki kentteki program konuyla ilgili bilgilendirme toplantıları ve sunumlar yanında müze ziyaretlerini de içeriyordu. Bu aşamada öğrenciler aralarında çokuluslu 5'er kişilik gruplar oluşturarak göçle ilgili sergi ve etkinlik projeleri üzerinde çalışmaya başladılar.

Yaz Okulu'nun üçüncü ve son aşaması 13-19 Kasım tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirildi. İstanbul programı kapsamında katılımcılara 14 Kasım sabahı düzenlenen toplantıda Anadolu'nun göç tarihi ve Türkiye'de müzeler konularında Gürel Tüzün ve Suat Aksoy tarafından bilgi verildi. Katılımcılar İstanbul programı kapsamında Osmanlı Bankası Müzesi, 500. Yıl Türk Musevileri Müzesi, Çatalca Mübadele Müzesi ve Adalar Müzesi'nin yanı sıra SALT Beyoğlu'ndaki "İstanbullaşmak" ve Tophane-i Amire'deki "Fiktion Okzident" sergilerini gezdiler. 16 Kasım Çarşamba günü Tarlabaşı Toplum Merkezi'ni ziyaret eden katılımcılar Türkiye'de zorunlu göç ile Merkez'in çalışmaları hakkında bilgi aldılar. 19 Kasım Cumartesi günü ise Murat Güvenç'in kılavuzluğunda bir İstanbul turu yaparak kentin göç haritasını "yerinde" gördüler. Katılımcılar ayrıca, cuma günü Adalar Müzesi'ni ziyaret ettikten sonra Adalar Belediyesi Meclis Salonu'nda, cumartesi günü de Santral İstanbul'da bir araya geldiler ve hazırladıkları projeleri sunarak tartışmaya açtılar.

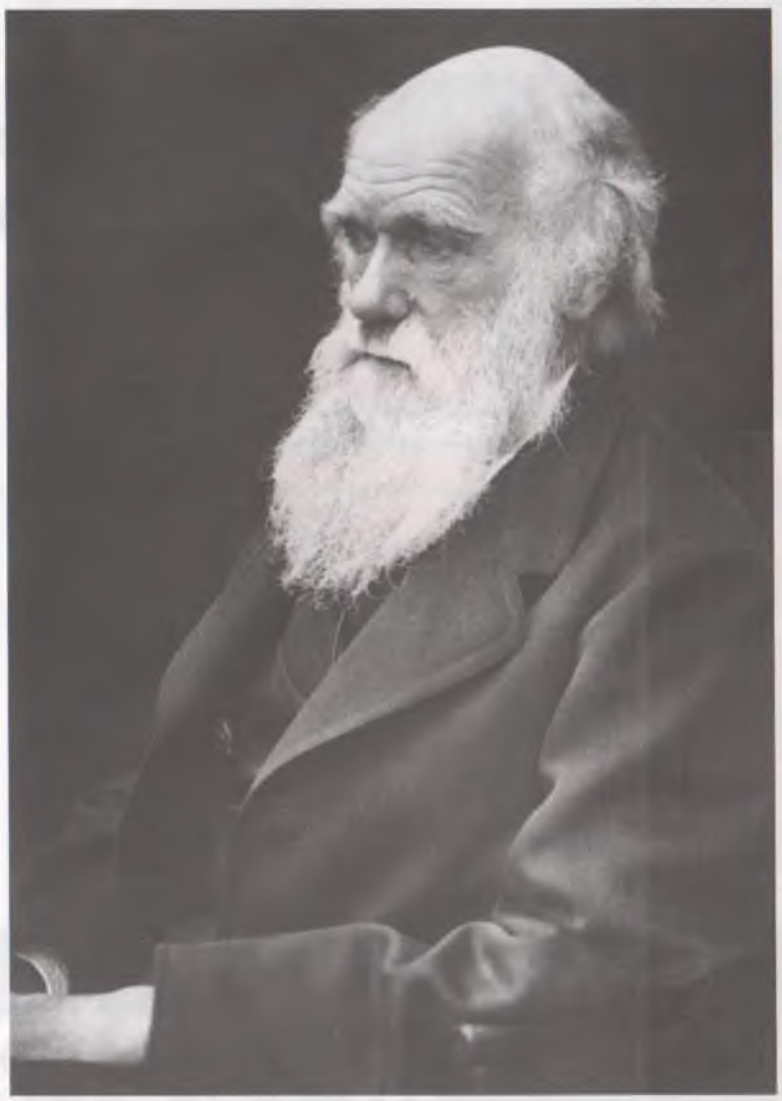

IDEFIX
9. SANAL KİTAP FUARI
21 KASIM / 21 ARALIK
İNDİRİMLİ SETLER
ÖDÜLLÜ YARIŞMALAR
İMZALI KİTAPLAR
YAZAR SEÇKİLERİ
90000
KİTAP
1014
YAYINEVİ
%30 - %70
ORANINDA İNDİRİMLER
FUAR
FIRSATLARI
1000'İ AŞKIN YAYINEVİ KATILIMIYLA
TÜRKİYE'NİN EN BÜYÜK KİTAP FUARI
www.idefix.com/kitap
idefix

DARWİNİZMDEN ATEİZME

TÜRKİYE'DE TARİH EĞİTİMİNİN EVRİMİ

ZAFER TOPRAK

"Tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışılmakta olan insan zekâsıdır."... "Din fikri, insanlar cemiyet hayatına sarahaten atıldığı nispette genişlemeye başlar, vahdet mefhumuna yaklaşır ve nihayet, tabiatın kudret ve azametiyle daha ziyade anlaşılması kabil, hakikî bir mahiyet alır. Görülüyor ki insanlar cemaat halinde yaşamaya başladıktan sonra, diğer ictimaî müesseseler gibi din müessesesini de vücude getirmişlerdir. Ülûhiyyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmiye devam eden, insan zekâsıdır."***

Charles Robert Darwin (12 Şubat 1809 — 19 Nisan 1882), İngiliz biyolog ve doğa tarihçisi.

Türkiye'de eğitim kurumlarında bilimin "uhrevî" alandan "dünyevî" alana geçişinde tarihin ayrı bir rolü vardır. Bu süreç Tanzimat sonrası başlamış ve Cumhuriyet'in ilk on yıllarına kadar sürmüştü. 19. yüzyılda Fransa'daki "*grandes écoles*" anlayışıyla Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye türü yükseköğretim kurumlarının kurulması Batı eğitim kurumlarındaki kimi ders programlarının da Türkiye'de benimsenmesine neden olacaktı. Ancak, bu geçiş sürecinde eskiyle yeni, geleneksel "uhrevî" ilim anlayışıyla "dünyevi" bilim görüşü bir arada sürdürülmüştü. Ders kitaplarının düzenlenişi de Abdülhamid rejiminin sonuna, 1908'e kadar bu doğrultuda gerçekleştirilmişti. II. Meşrutiyet yıllarında "uhreviyyet" din derslerine bırakılmış ve giderek "seküler" nitelikte ders kitapları oluşturulmuştu. Ancak, bu süreçte, tarihin bir alanı sorun oluşturuyordu. O da günümüzde "ilkçağ" diye nitelenen alandı. Geçmiş ders kitaplarında ilkçağ "kurun-ı evvel" olarak niteleniyordu. "Kurun-ı vusta" ortaçağ, "kurun-ı âhir" ise yeniçağdı. İleriki yıllarda "asr-ı hazır" diye yakınçağa tekabül edecek bir tasnif daha yapılacaktı.

* *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 23.

** *Tarih I – Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar* – T.T.T.Cemiyeti tarafından yazılmıştır. İstanbul; Devlet Matbaası, 1932, s. 24

TARİH-İ MUKADDES

"Kurun-ı evvel"in ilk evreleri, yani "ilkçağ"ın başlangıcı, II. Meşrutiyet yıllarına kadar "uhrevî" alana hasredilmişti. İnsanın ortaya çıkışı kutsal kitapların ana temalarından biri oluşu ve bu alanda "bilimsel" alanda bilgilerin ancak 19. yüzyılla birlikte ve özellikle Darwin'in bulguları doğrultusunda şekillenmesi Osmanlı eğitim sisteminde ilk çağlarla ilgili bilgilerinin "mukaddes" denilen bir alana hasrolmasına neden olmuştu. Nitekim 1908'e kadar eski çağlar "mukaddes" ve "temeddün" diye iki ayrı dönemden oluşuyordu. "Tarih-i

Memed Murad'ın *Tarihi Umumî*'si, 1307.

Ali Tevfik'in *Fezleke-i Tarih-i Umumî*'si, 1309.

Mizancı Murad'ın tarih kitabından Kara Afrika'nın oluşumunu da öğrenmiş oluyorduk: "Ham'ın bir kabahati üzerine pederi tarafından hakkında beddua vaki' olduğundan nesli renkçe kara olmuştur" bu konuda kitapta yer alan satırlardı. Bugünkü dille, Ham bir kabahati nedeniyle babası Hazret-i Nuh'un bedduasını alıyor ve Ham'ın nesli böylece "renkçe kara" oluyordu. Böylece Kara Afrika'nın insanlarının derilerinin neden kara olduğu açıklanmış oluyordu.

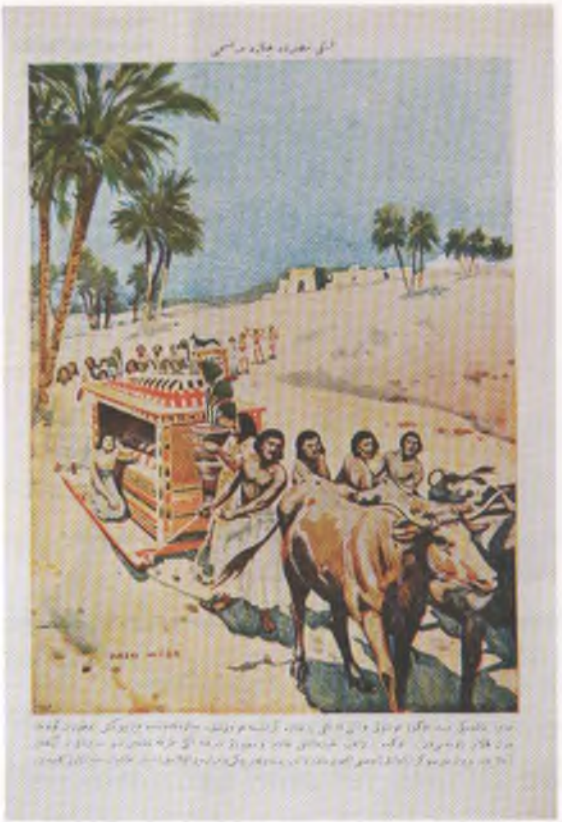
Mukaddes" *Tevrat* kökenli "bilgi"leri içeriyor, "temeddün" ise Batı tarzı "medeniyetler tarihini kapsıyordu.

Bu süreci en iyi Ali Tevfik'ten izlemek mümkündü. Ali Tevfik, genellikle Mekteb-i Mülkiye ve idadi mektepler için hazırladığı coğrafya kitaplarıyla tanınıyordu. Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası[1] 1900 yılında, *Muhassal Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası*[2] ise 1913 yılında yayınlanmış ders kitaplarıydı. Ancak, bu kitaplardan önce bir de tarih kitabı hazırlamıştı. *Fezleke-i Tarih-i Umumî*, "mekteb-i idadi"ler için, rüştiyelerin ardından bugünkü orta-lise arası düzeydeki eğitim kurumları birinci sınıfı için yayınladığı ders kitabıydı. Kitabın yayın tarihi 1309'du. Bu tarihi Rumi sayarsak Miladî takvime göre yayın tarihi 1893'tü. Kısacası 19. yüzyıl kapanırken Osmanlı ortaöğreniminin örnek kitabı sayılabilirdi.[3]

Fezleke-i Tarih-i Umumî, Ali Tevfik'in ders notlarının ilk kısmını oluşturuyordu. Bu nedenle ilk cilt olarak "Tarih-i Kurun-ı Evvelî" alt başlığını taşıyordu. *Fezleke-i Tarih-i Umumî* tarihin türlerini ikiye indirgiyordu: Bunlar yukarıda belirttiğimiz "mukaddes" ve "temeddün"dü. Tarih-i Mukaddes ise iki alt bölümden oluşuyordu. Bunlar "tarih-i enbiya" yani "peygamberler tarihi" ve "Siyer-i Nebi" yani Hazret-i Muhammed'in yaşamöyküsüydü. Kurun-ı Evvel, yani ilkçağ tarihine aynı zamanda "tarih-i kadim" de deniyordu. *Fezleke-i Tarih-i Umumî*'de tarih-i kadim, yani eskiçağların tarihi Hazreti Âdem'den başlayarak Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar sürüyordu. "Ezmine-i evvelliye" yani "ilk zamanlar" üç alt bölümden oluşuyordu. Bunlar "Hilkat-ı Âdem", yani Âdem Peygamber'in yaratılışı, "Tufan-ı Nuh" yani Nuh Peygamber'le birlikte dünyanın Tufan'a gark oluşu ve son olarak "İntişar-ı Evlâd-ı Nuh", yani Nuh Peygamber'in oğullarının nesepleri sayesinde dünyanın dört bir yanında insanlığın oluşumuydu.

Ali Tevfik'in kitabında ilkçağlarla ilgili olarak şu satırlar yer alıyordu. "Hilkat-ı Âdem-i Aleyhisselam – Ezmine-i evveliyyeye dair kütüb-i semaviyyeden başka elde bir me'haz olmadığından ezmine-i mezkure tevârihine dair kütüb-i mezkure me'haz olunmuştur." Bugünkü dille Âdem'in yaratılışı – ilkçağlara dair semavî, yani kutsal kitaplardan başka elde bir kaynak olmadığı için, söz konusu zamanlara dair semavî kitaplar kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kitapta insanlığın doğuşu şu satırlarla yer alıyordu:

"Evvela Cenâb-ı Hakk Hazret-i Âdem Aleyhisselamı topraktan halk edüb onun vücudundan dahi Hazret-i Havva'yı yaratarak Dâr-ı Naîm'e idhal ve orada maişet-i ebediyye ile yaşamağı tecelli etmiş ve bir ağacın meyvasından ekl etmemeği dahi tenbih eylemiş ise de şecere-i menhiyyeden ekl etmeleri cennetten ihraclarını icab etmekle ikisini de dünya yüzüne indirdi." Osmanlıca kelimeler anlaşılmasa da okuyucu-

Cihan Tarihi'nin *Umumi Hatları* kitabında "Eski Mısır'da Cenaze Merasimi".

ların kolaylıkla hatırlayacakları bir dinî bilgi ile insanlık oluşturuluyordu. Bugünkü dile çevirirsek, önce Cenâb-ı Hakk Hazret-i Âdem'i topraktan, onun "vücudu"ndan – biz eğe kemiği diye biliriz - Hazret-i Havva yaratılıyordu. Her ikisi de ebediyen yaşamak üzere "Dâr-ı Naîm"e, yani cennete gönderiliyordu. Bu arada "bir ağacın meyvesinden" yememeleri de tenbih ediliyordu. Ancak bu "şecere-i menhiyye"den, yani haram ağacın meyvesinden yememezlik edemiyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk her ikisini de ceza olarak dünyaya indiriyordu. Böylece insanlık tarihi başlıyordu. Bu arada Ali Tevfik, tarihçiliğin gereği bir dipnot atmaktan kendini alamıyordu: Hazret-i Âdem'in Serendip, yani bugünkü Sri Lanka Adası'na, Hazret-i Havva'nın ise Cidde'ye indiği rivayet olunuyordu.

Memduh Süleyman'ın *Darwinizm* kitabı.

Subhi Edhem'in *Darwinizm* kitabı, 1327.

HİLKAT VE TUFAN

Bu bilgiler II. Meşrutiyet yıllarına kadar tarih ders kitaplarında yer alan ilk zamanların başlangıcı, insanlığın doğuşuydu. Be nzer bilgiler, yüksekokullarda da okutuluyordu. İlk Jön Türklerden Mehmed Murad'ın altı ciltlik *Tarih-i Umumî* adlı eserinin birinci cildi de ilk zamanlara ayrılmıştı.[4] "Ezmine-i Mütekaddimeden Şark ve Yunanistan'a" başlığını taşıyan bu bölümde aşağı yukarı Ali Tevfik'in görüşleri harfiyen tekrarlanıyordu. "Tarih-i Mukaddes" ile başlayan kitap ardından "temeddün"e, yani uygarlık tarihine geçiyordu. Şarkî Asya, Mısırlılar, Akvam-ı Samiyye, İranlılar, Yunanîler, Atina Cumhuriyeti ve Makedonlar ilk cildin diğer alt başlıklarıydı.

Mizancı Murad'ın da kitabında ilkçağın ilk alt başlıkları "Hilkat" ve "Tufan"a ayrılmıştı. "Hilkat-ı Âlem – Hazret-i Âdem ve Zürriyeti – Tufan – İnsâl-i Beşeriyye" bu bölümleri oluşturuyordu: "Âdem'in yaratılışı, Hazret-i Âdem ve zürriyeti, Tufan ve Beşeriyetin yayılışı". Mizancı Murad kaynak konusunda aynen Ali Tevfik'in görüşlerini paylaşıyordu: "Hilkat-ı Âlem – Hilkat-ı Âlem ve hilkati müteakib olan ezmine-i mütekaddime hakkında malumat almak için kütüb-i mukaddeseden başka me'haz yoktur. ... Tevrat-ı şerif tarihe müteallik hayli malumat vermiş olub malumât-ı mezkure kütüb-i saire tarafından dahi zikr ve tafsil olunmuştur."

Mizancı Murad'ın kitabı yüksekokullara yönelik oluşu nedeniyle insanlığın yaratılışını daha ayrıntılı bir biçimde ele alıyordu. "İnsâl-i Beşeriyye" yani "insanlığın yayılışı bölümünü Hazret-i Nuh'a hasrediyordu. Hazret-i Nuh, Hazret-i Âdem'in ardından ikinci "ebü'l-beşer", yani insanlığın ikinci babası, olarak gösteriliyordu. Bu arada Hazret-i Nuh'un Ham, Sam, Yâsef adlarındaki üç oğlunun dünyayı imar edip iskân eden kavimlerinin ilk halkalarını oluşturdukları belirtiliyordu. Bu tarih kitabında Kara Afrika'nın oluşumunu da öğrenmiş oluyorduk: "Ham'ın bir kabahati üzerine pederi tarafından hakkında beddua vaki' olduğundan nesli renkçe kara olmuştur" bu konuda kitapta yer alan satırlardı. Bugünkü dille, Ham bir kabahati nedeniyle babası Hazret-i Nuh'un bedduasını alıyor ve Ham'ın nesli "renkçe kara" oluyordu. Böylece Kara Afrika'nın insanlarının derilerinin neden kara olduğu açıklanmış oluyordu.

Kısaca özetlersek "tarih-i mukaddes" tüm ders kitaplarında II. Meşrutiyet'e kadar ilkçağın başlangıcı olarak okutulacaktı.

"MUKADDES"TEN "TEMEDDÜN"E

Türkiye'de II. Meşrutiyet'le birlikte "hürriyet" ilan ediliyor, bu bağlamda tarih anlayışında da bir dönüşüm gözleniyordu: Bundan böyle "pozitivist" tarihçilik kısa sürede benimseniyordu. Bunda Meşrutiyet aydınlarının III. Cumhuriyet Fransa'sının izinden gitme kaygıları yatıyordu. Emile Durkheim sosyolojide yol gösteriyor; Charles Gide iktisadî düşünceyi belirliyor; Charles Seignobos

tarihçiliğimizin ana referans noktası oluyordu. 19. yüzyılın romantik "ulusal" tarih anlayışı Seignobos'un eserlerinde bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu. Osmanlı topraklarında da 1908'in bir devrim olarak algılanışı Fransız Devrimi'ne gönderme

yapmayı gerektiriyordu. "Hürriyet, Musavat, Uhuvvet" ya da "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" İttihatçıların da şiarı olacaktı.

II. Meşrutiyet yıllarında yazılan tarih ders kitapları büyük ölçüde Fransa'ya ve Fransız Devrimi'ne odaklanacaktı. Türkiye'de ulus-devletin inşası ile III. Cumhuriyet'in sosyoloji ve tarih perspektifleri arasında doğrudan bağlar kuruluyordu. Mustafa Kemal'in tarih anlayışı da bu kitapların sonucu biçimlenecekti. Fransız Devrimi'ne hayranlığını ileriki yıllarda birçok kez ifade edecekti.

II. Meşrutiyet'le başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da etkinliğini sürdüren tarih anlayışının en önemli özelliği "pozitivist" bir perspektifle "uhrevî" olanın "dünyevî" olandan ayrılmasıydı. Artık "tarih-i mukaddes" ders kitaplarından çıkarılıyordu. Bunlar din derslerinin alanı oluyordu. İnsanlığın doğuşu, evrimi türü bir bilgi bundan böyle tarih kitaplarında yer almıyordu. Doğrudan "temeddün" diye nitelediğimiz "uygarlıklar tarihi" ile ilkçağ tarihine başlanıyordu. Maarif-i Umumiyye Nezareti Telif ve Tercüme Kütüphanesi yayını olan ve sultanî yani liselerin edebiyat şubesi onuncu sınıflarında okutulan tarih-i kadim yani ilkçağ [eski] tarihi "akvâm-ı kadime" adı altında Batı Asya ve Grek uygarlıklarıyla başlıyordu. İlk konu "Mısır ve Mısırlılar", onu izleyenler ise "Keldanistan", "Asurîler" , "İbraniler", "Fenikeliler" ve "İranlılar"dı. Henüz Ortadoğu'nun ötesinde, Çin, Hint gibi uygarlıklar kapsanmıyordu. Bu kitap Ali Reşad'ın kaleminden çıkmıştı.[5] II. Meşrutiyet'in ilanından 20'li yılların sonlarına kadar eğitim sürecinin hemen hemen her evresi için Ali Reşad ders kitapları yazmıştı. Bu kitaplarda büyük ölçüde ünlü Fransız pozitivist tarihçi Charles Seignobos'dan esinlenmişti. Ta ki 1930'ların başında Türk tarih tezlerinin ortaya atılışına değin...

II. Meşrutiyet'le başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da etkinliğini sürdüren tarih anlayışının en önemli özelliği "pozitivist" bir perspektifle "uhrevî" olanın "dünyevî" olandan ayrılmasıydı. Artık "tarih-i mukaddes" ders kitaplarından çıkarılıyordu.

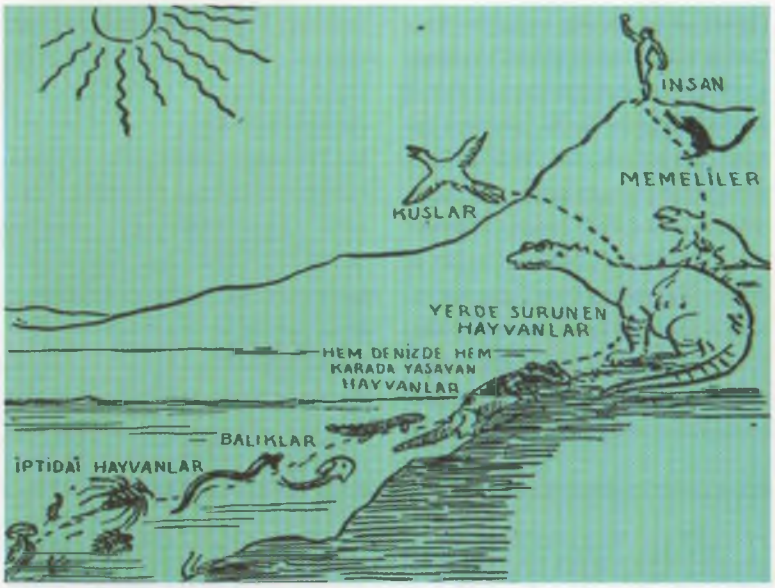
Ancak aynı tarihlerde kimi ders programlarında "tarih-i tabii" yani doğa tarihi başlıklı bir ders yer aldı. "Tarih-i tabii" kitaplarında ilk kez Darwin'den de söz edilmeye başlandı. Böylece, en azından Balkanlar'da ve İstanbul'da Darwin artık Osmanlı aydını tarafından bilinir oldu. Bu evrede Darwin'in görüşlerinin yayılmasında iki "kütüphane" yani yayın dizisi başı çekti. Bunlar Ulum-ı Tabiiyye ve İctimaiyye Kütüphanesi ile Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi idi. Her iki kütüphane de başlığı Darwinizm olan birer kitap yayınlamışlardı. Bunlardan 1911'de basılan ilkinin yazarı Subhi Edhem'di. Mustafa Kemal'in de okuduğu Manastır Askerî İdadisi'ndeki öğrencilerine ithaf ettiği bu kitap Manastır'da Beynelmilel Ticaret Matbaası'nda basılmıştı.[6] Bu yayından iki yıl sonra Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nin yayınladığı Edward Hartmann'ın *Darwinizm – Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar* adlı eseriydi. Aslı Almanca olan bu kitabın Fransızca çevirisinden Türkçeye Memduh Süleyman çevirmişti.[7] Yine aynı yayınevi tarafından çıkarılan ve Darwin'in izinden giden Ernst Haeckel'in bir kitabı yayınlanmıştı. Baha Tevfik ve Ahmed Nebil tarafından *Vahdet-i Mevcud – Tabiat Âleminin Dini* başlığıyla Türkçeye çevrilen eserde Darwin'e ve evrim

Ernst Haeckel, *Vahdet-i Mevcud – Tabiat Âleminin Dini*, çevirenler: Baha Tevfik ve Ahmed Nebil, İstanbul.

Ernst Heinrich Philipp August Haeckel (d. 16 Şubat 1834, Potsdam - ö. 9 Ağustos 1919, Jena).

kuramına geniş yer veriliyordu.[8] İnsanın kökeni konusunda bu kitapta şu satırlar yer alıyordu: "En adi bir mukayese insan ile maymun arasın-

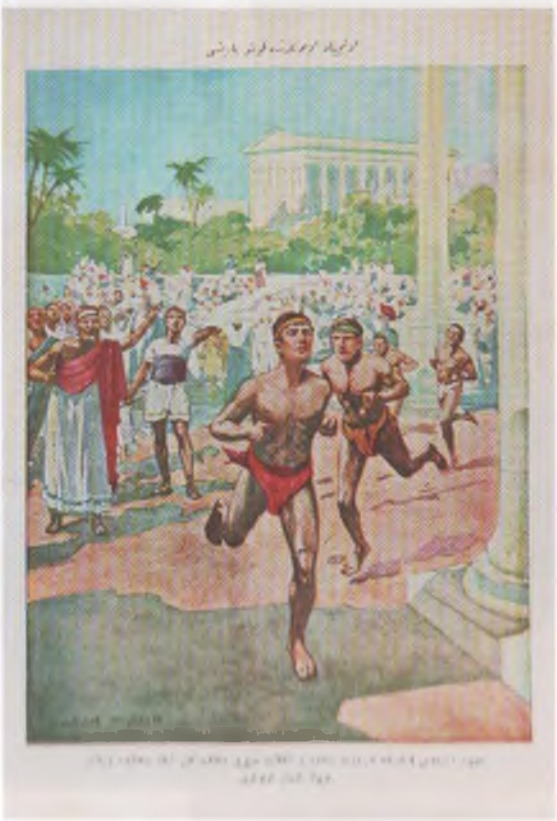

Hayat zinciri: İptidaî hayvanlar, balıklar, hem denizde hem karada yaşayan hayvanlar; yerde sürünen hayvanlar, kuşlar, memeliler ve insan.

***Cihan Tarihinin Umumî Hatları* — [1927-1928] Beş cilt.**

***Cihan Tarihinin Umumî Hatları* kitabında koşu yarışı.**

Gazi, bundan böyle yeni Cumhuriyet'in tarih anlayışını kökten değiştirmeye kararlıydı. 1929 İktisadî Buhranı da bu kararında etkili olacak, artık Avrupa yörüngeli bir tarih anlayışından kopmanın zamanı geldiğine karar verecekti. Ayrıca laik bir Cumhuriyet'in tarih anlayışı her türlü "uhrevî" unsurlardan arındırılarak ele alınmalıydı.

dakı sıkı münasebeti ve şekil birliğini irae eder. Bu münasebetlerin büyük bir kısmı esasen memeliler arasında da müşterekdir. Günden güne daha ziyade tabiata ve tabiatın bu gibi uzvî cüz'leri arasına nüfuz eden 'teşrih' ve 'mukayese-i teşrih' fenleri bize isbat ediyor ki insan ile insana benzeyen hayvanlar [goril, şempanze, orangutan] arasındaki şekil ihtilafı yine bu hayvanlarla sair maymunlar arasındaki ihtilafdan daha ehemmiyetsiz ve daha cüz'idir."[9] Manastır Balkan Harbi'nde yitirilmiş, Ulum-ı Tabiiyye ve İctimaiyye Kütüphanesi İstanbul'a nakledilmişti. 1911'de *Darwinizm* kitabı basılan Subhi Edhem 1914 yılında yine aynı yayınevinden *Lamarkizm* adlı kitabını yayınlatacaktı.[10]

Kısaca, II. Meşrutiyet tarih ders kitaplarından "mukaddes" silinmiş, bu arada "tarih-i tabii", doğa tarihi anlayışıyla sınırlı oranda insanın evrimine yönelik bilgileri içeren kitaplar yayınlanmıştı. Tarih kitapları artık "temeddün"den yanaydı. Ali Reşad'ın 1928 müfredat programına göre hazırladığı "Umumi Tarih" kitapları bu konuda bizleri geniş bir biçimde aydınlatıyordu.[11] "Orta mektep ve lise birinci devrenin muaddel tarih müfredat programı" ilkçağlar için "Kable't-tarih, Şark Milletleri, Eski Türkler, Yunanîler ve Makedonyalılar, Romalılar, Şarkî Roma ve İran ve Garp – Ortazamanın mebâdisi"ni öngörüyordu. "Tarihin başlangıcı" başlıklı "methal" yani giriş bölümünde ilk insanların arz üzerinde ne zaman ve nerede ortaya çıktıklarının bilinmediği, yalnız "çok eski zamanlarda yeryüzünde insanların bulunmuş oldukları" belirtildikten sonra jeoloji âlimlerinin arzın değişik tabakalarını birinci, ikinci, üçüncü vs. gibi değişik devirler altında sınıflandırdıkları, tahminlere göre insanın dördüncü

devrin başlangıcında, yani milattan yüz bin yıl önce var olduğu kaydediliyordu. Kısaca insanlık tarihi beş altı bin yıllık "uhrevî" bir geçmişten uzaklaştırılarak jeolojik devirlere bağlanıyordu. Her ne kadar insanlığın doğuşu zaman olarak çok daha eski tarihlere çekiliyorsa da, insanın nasıl var olduğu en azından ders kitaplarında yer almıyordu.

HERBERT GEORGE WELLS VE EUGÈNE PITTARD

1930'lu yıllarda Mustafa Kemal'in öncülüğünde gündeme gelecek olan Türk tarih tezlerinin tabanı iki önemli kitaba dayanacaktı. Bunlardan ilki ünlü antropolog Eugène Pittard'ın *Irklar ve Tarih* [*Les Races et l'histoire*] başlıklı kitabıydı.[12] 1920'lerin ortalarından itibaren Türkiye'de antropoloji bilimine ilk adımlar atı-

lıyor, İstanbul Tıp Fakültesi'nde Antropoloji Enstitüsü kuruluyordu. Enstitünün yayın organı *Türk Antropoloji Mecmuası*'nın yazarları arasında yer alan Eugène Pittard, 1910'ların başından itibaren Türkiye'de antropolojik incelemelerde bulunuyordu. Daha önce *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınladığımız beş makalede Eugène Pittard'a geniş yer ayırdık.[13] *Irklar ve Tarih*'in Fransızcası 1924'te yayınlanacak ve kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'in kütüphanesine ulaşacaktı.

Ancak, Atatürk'ün tarih anlayışında Herbert George Wells en az Eugène Pittard kadar etkili olmuştu. 1930'ların Türk tarihçiliğinde Darwinist açılımın asıl öncüsü olan bu kişiydi. H. G. Wells kısaltılmış ismiyle bilinen Herbert George Wells döneminde tanınmış bir yazardı. En az tarihçiliği kadar kurgubilim alanındaki eserleriyle ünlenmişti. Jules Verne ve Hugo Gensback'la birlikte modern çağların kurgubilim ustasıydı. *The Time Machine, The Island of Doctor Moreau, The Invisible Man, The War of the Worlds, When the Sleeper Wakes* ve *The First Men in the Moon* eserlerinin önde gelenleriydi. Bunların bir kısmı filme de alınmıştı. H. G. Wells'in çoğu kurgubilim kitabı toplumsal içerikliydi ve ileriye dönük öngörülerde bulunuyordu.

H. G. Wells, alt orta sınıf bir aileden geliyordu. Babası bahçıvan, annesi hizmetçiydi. Babası bir süre beysbol oynayarak ek gelir elde ediyordu. Ancak sakatlandıktan sonra, H. G. Wells çok genç yaşta çalışmak zorunda kalmıştı. H. G. Wells yedi yaşında bacağını kıracak ve uzun süre eve hapsolacaktı. Okuma zevki işte o aşamada gelişecekti. Gençliğinde Platon'un *Cumhuriyet*'ini okumuş, eleştirel mantığı edinmişti. Bugün Londra'da The Imperial College'ın bünyesinde yer alan The Royal College of Science'da biyoloji okumuştu. Hocası ünlü Darwinist Thomas Henry Huxley'di. Reformist sosyalist görüşleriyle İngilizlerin entelektüel kulübü Fabian Society'de aktif olacaktı. İngiliz İşçi Partisi'ne katılıcak, kadın hareketini ve *suffragettes*'leri destekleyecekti. Türkiye ise 1927 yılında H. G. Wells'i tarihçi olarak tanıyacaktı. 1930'lu yıllarda Hitler Almanya'sı kitap yakmaya başladığı zaman hedefteki ilk yazarlardan biri H. G. Wells oldu.

H. G. Wells ortalıkta doğru dürüst bir dünya tarihi olmayışından yakınarak 1919 yılında küçük kitapçıklar halinde *The Outline of History* adlı dünya tarihini yayınlamaya başladı. Bu kitap 1920 yılında kitap halinde çıkınca "best seller" olacak ve İngiltere ve Amerika'da kısa sürede iki milyon satacaktı. *The Outline of History* 20. yüzyılda en çok satan ikinci "best seller" olarak kayıtlara geçecekti.

ATATÜRK VE H. G. WELLS

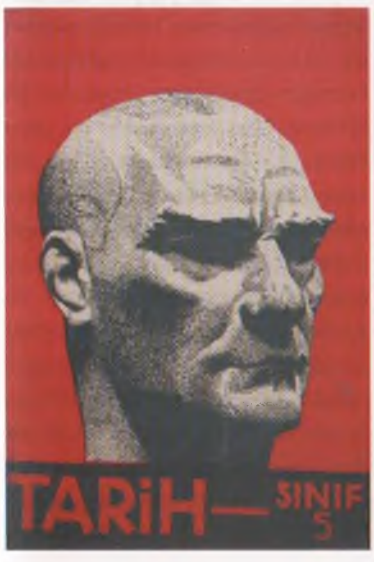
Bu dünya tarihinden Türkiye'de ilk söz eden Gazi Mustafa Kemal'di. 1925 Fransızca baskısı *Esquisse de l'histoire universelle*'i okuyan Gazi, kitaba ve yazarı H. G. Wells'e 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası ikinci kurultayında okuduğu *Nutuk*'ta iki sayfa ayıracaktı. Gazi, Wells'in savunduğu "dünya devleti" teziyle "hilafet"in yapılanması arasında bir bağ kuruyordu. Türk Dil Kurumu baskısı bugünkü dille *Söylev*'de Atatürk şu satırlara yer veriyordu: "Baylar, İngiliz tarihçilerinden Wells iki yıl önce bir tarih kitabı yayımladı. Bu kitabın son sayfalarında, "Dünya Tarihinin Gelecek Evresi" başlığı altında birtakım düşünceler vardır. Bunlar birleşik bir dünya devleti (Un gouvernement fédéral mondial) kurmak konusu ile ilgili idi. Wells, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor; adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor."[14]

Herbert George Wells (21 Eylül 1866 - 13 Ağustos 1946), *Dünyalar Savaşı, Görünmez Adam, Dr. Moreau'nun Adası* ve *Zaman Makinesi* adlı bilimkurgu romanlarıyla da tanındı.

Gazi, H. G. Wells'in kitabından çok etkilenmişti. Yanını çizdiği bir paragrafta artık tarihçiliğin jeolojistlerin, paleontolojistlerin, ambriyolojistlerin, her kesimden doğa bilimcilerinin, ruhbilimcilerinin, etnolojistlerin, arkeolojistlerin, filolojistlerin ve tarih uzmanlarının ortak çalışma-

"Wells'in dört beş koca ciltlik tarihi birçok arkadaşa forma forma dağıtılıyor; değil yalnız cilt cilt tercüme etsinler diye; hattâ çabucak fasıl fasıl ayrı ayrı Türkçeye çevirsinler ve tercümeler bir an önce basılsın diye... Üslûpların birbirini tutmamasında bazı eksiklik kalacak mı; zararı yok; elverir ki yeni tarih görüşünü ve kavramını Türk aydınına gösterecek bir örneğin bütünü hemen göz önüne konsun... Bunda profesör, bilgin, mütehassıs, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Matbaası hepsi birden seferber ediliyor."[17]

Gazi, bundan böyle yeni Cumhuriyet'in tarih anlayışını kökten değiştirmeye kararlıydı. 1929 İktisadî Buhranı da bu kararında etkili olacak, artık Avrupa yörüngeli bir tarih anlayışından kopmanın zamanı geldiğine karar verecekti. Ayrıca laik bir Cumhuriyet'in tarih anlayışı her türlü "uhrevî" unsurlardan arındırılarak ele alınmalıydı. İnsanın türeyişi dinsel anlatının ötesinde bilimsel temellere oturtulmalıydı. Bu süreçte antropoloji ve arkeoloji tarihle bütünleşiyor ve yepyeni bir tarih anlayışı benimseniyordu. İşte bu nedenle önce antropoloji ardından arkeoloji 30'lu yıllarda önem kazandı; yeni bir tarih anlayışına yol açtı.

H. G. Wells ve Eugène Pittard'ın etkileri daha 1932 ilk Türk Tarih Kongresi'nde bariz bir biçimde görülecekti. Özellikle Atatürk'ün sofrasında kurgulanan Afet Hanım'ın kongre açış tebliği dünyanın oluşumundan başlıyordu; jeolojik ve antropoloji içerikteydi. Bundan böyle Darwin'in evrim kuramı tüm 30'lu yıllarda ders kitaplarında yer alacak, bu arada din ve "tanrı" konusu da yoruma açılacaktı.

TARİH I VE TARİH ÖNCESİ

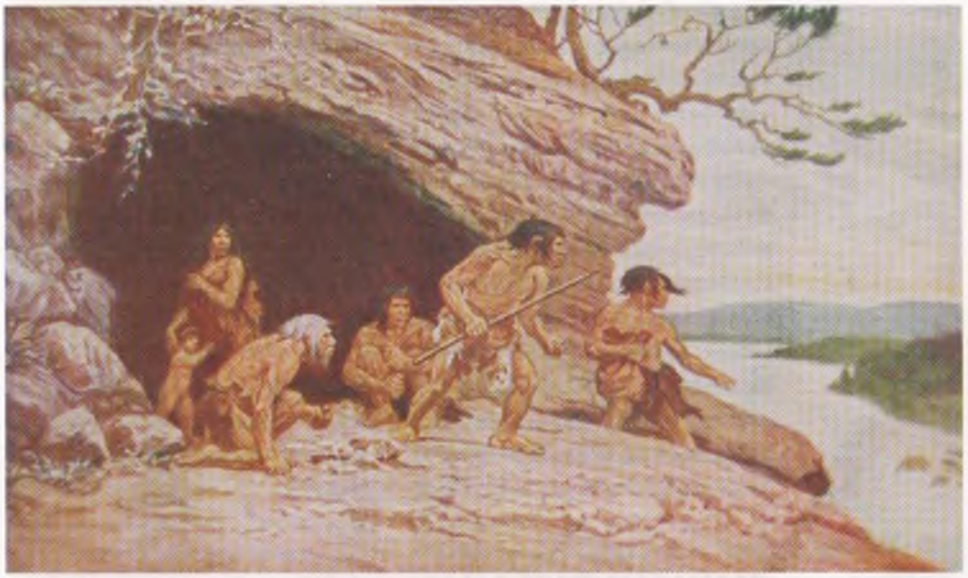
30'lu yılların ders kitaplarının temeli 1931 yılından itibaren birkaç baskısı yapılan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından yazılan dört ciltlik *Tarih* kitaplarıydı. Bu *magnum opus*'un bizi ilgilendiren ilk cildi "Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar"ı kapsıyordu. 1933 yılında ortaokul ve ardından ilkokul versiyonları da yayınlanacaktı. 30'lu yıllarda bu ders kitaplarının kapağında yazarları yer almıyordu. Ancak, 1940'lı yıllarda ders kitaplarının yazarlarının da belirtilmesi 30'lu yıllardaki "gizil" yazarlar hakkında da bizlere ipuçları veriyordu. Örnek vermek gerekirse *Orta Okul İçin Tarih I*, kitabının 1940'lı yıllardaki nüshalarının üzerinde yazar olarak Faik Reşit Unat [Yükseköğretim Genel Müdürü] yer alıyordu. 1933'te yayınlanan *Ortamektep İçin Tarih I*'in yazarı kitap kapağında belirtilmemişse de, kitap satırı satırına 1940'lı yıllarda basılanların içeriklerini tekrarlıyordu. Ancak önemli bir fark vardı: O da birazdan ayrıntılarıyla belirteceğimiz gibi 1940'lı yıllarda tarih kitapları artık Darwin'den, evrim kuramından ve "din-dışı" anlayıştan arındırılmış şekilde basılmaya başlanmıştı.

Önce ana kaynağı ele alalım ve kademe kademe ders kitaplarına inelim.

Gördük ki, hayat zincirinin son halkası insandır. Bu zincire nazaran insanın sair memeli hayvanlar gibi, basit bir sınıfa ait cetlerden geldiği kanaatine varılır. Filhakika umumiyetle iddia olunur ki, insanın ve büyük maymunların müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilleri haiz bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılıyor. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıklardan geliyor. Bunların hepsi de ilk hayat şekli olan iptidai hücreye dayanıyor. Hülâsa insanlar, sularda kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, çok yavaş yürüyen bir tekâmülle, bugünkü şekle geldiler.

İnsanların zuhurundan evvel dünyada yaşamış olan hayvanlar.

Türk Tarih Tetkik Kurumu tarafından 1931'den itibaren basılan dört ciltlik tarih kitapları ilk evrede liseler için tasarlanmıştı. Ancak ortaokullarda da okutulmuştu. Zira ortaokullar için alternatif bir ders kitabı yoktu. Ancak dört cildin 1933'ten itibaren ortaokullar için kısaltılmış versiyonları çıkmaya başladı. Bu kitapların H. G. Wells'ten esinlenen Darwinist içeriği ilk cilt, "Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar"da somut olarak görülecekti. Anahtar sözcük ise "hayat zinciri"ydi. 1930'lu yıllarda, ilk, orta, lise, tüm ders kitaplarında yer alacak olan "Hayat Zinciri" evrim kuramının ta kendisiydi.

İnsanın ceddi olarak nitelenen ilk canlı kayalar arasında saklanan koşucu bir mahlûktu. Bu mahlûk kolayca ağaçlara tırmanabiliyor, ayaklarının başparmaklarıyla ikinci parmakları arasında herhangi bir maddeyi tutabiliyordu.

Mağara devri insanları.

Orta Mektep İçin Tarih, 1933.

Wells'in kitabının Osmanlıcasında "Beşeriyatın Zuhuru ve İnkişafı" başlığı altında büyük maymunlar, yarı insanlar ve ilk insanlar.

HAYAT ZİNCİRİ VE EVRİM KURAMI

"Hayat zinciri"nin öyküsünü ana başvuru kitabı *Tarih I*'den izleyelim: 18. yüzyılın kabaca ilk çeyreğine kadar dünyanın beş, altı bin yıl önce yaratıldığı insanlığın Basra'ya iki günlük yolda, Fırat Nehri üzerinde bulunan "cennet"te doğduğu sanılıyordu. Bu kanının kaynağı din kitaplarındaki öykülerdi ve bunlar gerçekmişçesine algılanıyordu. Oysa artık, yaşamın altı bin yıllık değil, milyonlarca yıllık olduğu anlaşılmıştı. Bu anlayışın kaynağı, yeryüzündeki kaya tabakaları ile onların arasındaki fosiller ya da kayalar içinde gömülü kalmış eski dönem bitki ve hayvanlarının taş kesilmiş kalıntıları ya da bunların kayalar içinde şekil kalıplarıydı.

Dünya, güneşten koparak oluşmuş, zamanla şeklini, görünümünü değiştirmiş, sürekli evrilerek bugünkü şeklini almıştı.Yaşam ise, yeryüzü karalarında, denizlerinde ve havasında oluşmuştu. Tüm bu evrime "hayat zinciri" deniyordu. İlk yaşamın izleri yer yuvarlağının kabuğunu oluşturan kaya tabakalarında gözleniyordu. Bunlar yaşamın kayıtlarını tutan "siciller"di. Bu sicillere göre en eski kayalarda yaşam belirtilerine rastlanmıyordu. Çok sonraları kayalarda ilk belirtiler görülmeye başladı. Ancak bunlar küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları gibi pek basit belirtilerdi. Ardından, bir iki milyon yıl süren bir evrede denizlerde ilk balıklar ortaya çıktı. Bu evrede kara parçaları henüz yoktu. Hayat zincirinin ilk halkası sularda, sıcak, güneşli, sığ bataklık suda, çamur ya da kum üzerinde başladı. Oradan açık sulara, denizlere yayıldı.

Yaşamın ince, sulu çamur şeklinde ve "yarı hayat" halinde, doğal koşullar altında başlayarak ve çok yavaş bir şekilde, yaşama özgü nitelikleri kazanmış olması olasılığı yüksekti. Ancak şunu kabul etmek gerekirdi; yaşam doğanın dışından gelmemişti, doğanın üzerinde bir "amil"in eseri değildi. Yaşam, tıpkı suyun buhar olması, bazı cisimlerin billura dönüşmesi, toprağın ısınması türünden bir doğa olayıydı. Hayat gerekli doğal nedenlerin bireşimiyle "kendiliğinden" oluşmuştu.

Denizlerden bir süre sonra, değişik türde kalın bataklık bitkileri görüldü. Bu bitkilerin çoğu, büyük ağaçlara benzer yosunlar, ağaç büyüklüğünde otlardı. Bu arada karalar oluştu. Birçok hayvan türleri denizden karaya çıkmaya başladı. Bunlar hem kara, hem deniz hayvanlarıydı. Karada bataklıklarda yaşıyorlardı. Bu arada dünyada soğuk ve sıcak olmak üzere birbiri ardınca değişik iklimler oluştu. Bu devirlerde yeni bir hayvan silsilesi türedi. Bunlar, artık kayalar arasında yaşıyor, yerde sürünüyorlardı. Ayrıca devasa hayvanlar ortaya çıktı. Bunlar sık ormanlarda

koşuşuyor, zıplıyorlardı. İlk memeli hayvanlar küçük mahluklar olarak aynı devirde ortaya çıkacaktı.

YERYÜZÜ VE SON HALKA İNSAN

Bir süre sonra yeryüzünün haritası kabaca bugünküne benzedi. İlk yaşamın başlangıcından bu evreye kadar geçen sürenin 60 ila 600 milyon yıl olduğu tahmin ediliyordu. Bu yeni devrin başlaması ile ilk kez yeryüzünde meralar ve ot yiyen hayvanlar oluştu. Bu hayvanların bir kısmı sürüler halinde bir arada bulunuyor, birbirleriyle te-

Tarih I § VIII

HAYATIN BAŞLAMASI VE İNSANIN ZUHÛRU

MANZARALAR VE DEVİRLER

İKİNCİ DEVİR

ÜÇÜNCÜ DEVİR

***Tarih I* kitabında "Hayatın Başlaması ve İnsanın Zuhûru".**

mas kuruyorlardı. Birliktelikler bir anlamda toplumsal yaşamın ilk göstergeleriydi. Zamanla evrim süreci yaşandıkça bitkilerin ve hayvanların bugünküne benzerleri arttı. Günümüzün gelişmiş memeli hayvanları oluştu. Bunlar arasında nihayet maymunlar görüldü. Bunları kuyruksuz maymunlar ve nihayet insan izledi.

Görüldüğü gibi, hayat zincirinin son halkası insandı. Bu zincire göre insan diğer memeli hayvanlar gibi, daha basit bir sınıfa ait cetlerden geliyordu. İnsanın ve büyük maymunların ortak bir cetleri vardı. Bu cet dahi, daha basit biçimlere haiz bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılarak oluşmuştu. Bu memeli hayvan da bir tür yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıklardan türemişti. Bunların hepsi ise ilk yaşam şekli olan ilkel hücre "iptidaî hücre"ye dayanıyordu.

Böylece "hayat zinciri" insanla sonuçlanıyordu. İnsanın ceddi olarak nitelenen ilk canlı kayalar arasında saklanan koşucu bir mahlûktu. Bu mahlûk kolayca ağaçlara tırmanabiliyor, ayaklarının başparmaklarıyla ikinci parmakları arasında herhangi bir maddeyi tutabiliyordu. İnsan ceddinin dünya yüzünde yaşadığı devir, ilk Memeli Hayvan Devri'ydi. Bu evre 4-40 milyon yıl uzaklıktaydı. Fakat bu mahlûk da, doğal olarak bir cetten iniyordu. Bu cet daha eski bir zamanda, 14-140 milyon yıl uzaklıkta, yerde sürünen ve ağaçlar arasında yaşayan hayvanlar devrine özgüydü.

İnsanın bu şeceresi, insanın anatomisiyle, "teşrih"iyle diğer kemikli hayvanların teşrihi arasındaki karşılaştırmaya dayanıyordu. İnsan, doğmadan önce, bedeninin geçirdiği "garip" safhalar vardı; bu konuda bilgi edinildiği takdirde evrim kuramının evrelerini göz ardı etmek olanaksızdı. "Rüşeymî hayat" ile "cenin hayatı" devirlerinde insan önce bir balık olacakmış gibi başlıyordu; yerde sürünen hayvanları hatırlatan birtakım şekillerden geçiyordu; basit memeli hayvanların bünyelerini tekrarlıyordu; hatta bir süre için kuyruğu da vardı. İnsan doğduktan sonra dahi, kişisel gelişiminde insan olarak başlamıyor, insanlığa doğru atılmak için, adeta ilk hayvanların yaptıkları gibi çırpınıp duruyordu. Kısaca, insan, sularda kaynaşıp çırpınan bir varlıktan, çok yavaş yürüyen bir evrimle bugünkü konumuna ve şekline gelmişti. İnsanın bugünkü yüksek zekâ, idrak ve kudreti milyonlarca nesil sonucu evrimi sayesindeydi. Artık insan, bugün, doğanın sonsuz büyüklüğüne ve doğa içinde kendi türünün geleceğine, gittikçe büyüyen bir irade ve bilinçle bakıyordu.

ORTA VE İLKOKULDA DARWİNİZM

1933 yılından itibaren yayınlanan ortaokul versiyonlarında bu bilgiler ana hatlarıyla içeriliyor, pedagojik bir üslupla, daha anlaşılır bir şekilde ele alınıyordu. Konu başlığı yine "hayat zinciri" idi. Hatta konu bir resimle de ifade ediliyor, sol aşağıdan sağ yukarıya doğru denizde yaşayan "iptidaî hayvanlar", "balıklar", "hem denizde hem karada yaşayan hayvanlar", "yerde sürünen hayvanlar", "kuşlar", "memeliler" ve en üstte "insan" resmediliyordu. Resmin altında "hayat zinciri" ifadesi yer alıyordu.

İlkokullarda ise "hayat zinciri" tarih kitaplarının boyutları doğrultusunda öz bir biçimde yer alıyordu. İlkokul beşinci sınıf kitabında insanın oluşumu şu satırlarda ifadesini buluyordu: "Geçen yıl okunan tarih derslerinde dünyanın ve üzerindeki ot, hayvan ve insanların bir halde kalmadıkları görülmüştü. Bunlar yavaş yavaş değişiyor, aradan uzun zamanlar geçince büsbütün başka biçimlere giriyorlar. Çok, çok uzun zamanlar içinde dünyanın karaları, denizleri değişmiş, eski otlar, hayvanlar yerine yavaş yavaş yeni cinsleri geçmiş, insanımsı maymunlardan sonra da insanlar meydana çıkmıştır. Lâkin değişiklikler bundan sonra büyümüş ve çabuklaşmıştır. Çünkü insan, hayvanlardan farklı olarak, düşünebiliyor; denemeler yapabiliyor; her şeyi karşılaştırarak kendisi için güzel, çirkin, iyi, fena, büyük, küçük, faydalı zararlı olan şeyleri ayırt edebiliyor; düşünüşüne göre gittikçe daha iyi ve güzel yiyecek, giyecek, yatacak ve barınacak yer elde ediyor."[18]

30'lu yıllar Türkiye'si bir anlamda kültür devrimini yaşamıştı. Cumhuriyet yurttaşını oluşturmak için onu geçmişten koparmak, ona yeni değerler kazandırmak gerekiyordu. Bağnaz görüşlerin çözülüşü insanın kendi evrimiyle yakından ilgiliydi. Bu nedenle tarihin başlangıç noktası in-

sanın ta kendisiydi. 30'lu yıllarda ilk, orta, lise tarih kitapları Darwinist ve evrimci kuram ışığında insanın jeneolojisi üzere bilgilerle başlıyordu. Bu anlayış Gazi'nin önderliğinde oluşturulan Türk Tarih Tezi sayesinde gerçekleştirilmişti. Gazi'nin ölümü ertesi Darwinizm rafa kaldırıldı. 40'lı yıllara geçildiğinde Darwinist evrime yönelik bilgiler tarih kitaplarından elendi. Atatürk'ün ölümüyle birlikte "hayat zinciri" kuramı da tarih kitaplarından silindi. Artık insan biyolojik bağlamda "statik" olarak algılanmaya başlandı. Bundan böyle evrim biyolojik olmaktan çıkıyor, kültürel ve toplumsal alana hasrediliyor; insan bedeni dışında maddi yaşamla bağlantılandırılıyordu.

Yukarıda belirttiğimiz, Faik Reşit Unat'ın 1933 yılında derlediği ortaokul kitabında "hayat zinciri" ayrıntılarıyla anlatılmıştı. İnsan bir evrim sonucu bugünlere ulaşmıştı. Aynı yazarın 1940'lı yılların başında yayınlanan yine *Orta Okul İçin Tarih I* kitabı "İnsanlığın ilk zamanları" ile başlıyordu. Ancak, bundan böyle "hayat zinciri" ders kitabında yer almayacaktı. Bu bölümün ilk konusu "insanların geçirdiği devirler"di. Konu ikiye ayrılmıştı: 1) Tarihten önceki zamanlar, 2) Tarih zamanları. Tarihten önceki zamanlarda, kitaba göre, artık insan fiziki bağlamda, bugünkünden farksızdı. Tarihten önceki zamanlarda yaşamış olan insan kendilerini korumak, ihtiyaçlarını elde etmek için kullandıkları araçlara göre bir zamanlamaya uğruyordu. Bu devirler, Kaba Taş, Yontma Taş, Cilâlı Taş ve Maden [Bakır, Tunç ve Demir] devirlerine ayrılmıştı. Bu devirler, insanın uygar yaşam ve sanata doğru yükselirken basıp geçtiği basamaklardı. Her devirde öncekinden daha üstün bir ilerleme vardı. Ancak bu kültürel alana özgüydü; maddi yaşamla bağlantılıydı.

Benzer durum lise kitaplarında da, Atatürk'ün ölümünün hemen ardından, daha 1939 yılında belirgin bir biçimde gözleniyordu. Atatürk'ün ölümünden birkaç ay sonra yayınlanan Şemsettin Günaltay'ın *Lise Kitapları Tarih I*'i insanın evrimine ve "hayat zinciri"ne yer vermeksizin Prehistorik Çağın Devirleri ile başlıyordu. Bu devirler Taş Devri, Paleolitik Devir, Kalkolitik Devir'di.[19] 40'lı yıllarda fizik antropolojinin kaderini Darwin de paylaşacak, fizik antropolojiden kültürel ve toplumsal antropolojiye kayılırken, evrim kuramı da bir kenara bırakılacaktı.

40'lı yıllarda 30'lara oranla ders kitaplarında gözlenen bir başka değişiklik "ülûhhiyet"le ilgiliydi. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin *Tarih I* kitabında "Ülûhiyyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmiye devam eden, insan zekâsıdır." deniyordu. Bir başka deyişle Tanrı insan zekâsının ürünüydü. 1933 baskısı *Ortamektep İçin Tarih I*, kitabında bu görüş daha anlaşılır bir üslupla ifade edilecekti: "İlk Düşünceler" ve "Dinde Korku ve Umudun Yeri ", "Yıldızlar ve Mevsimler" ve" Uydurma Hikâyeler, Hurafeler. Din Nasıl Doğdu" alt başlıklarını içeren "Düşünmenin Doğuşu" bölümünde "Tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışılmakta olan insan zekâsıdır" satırları yer alacaktı. Bu bölümde din anlayışının nasıl bir evrim geçirdiği antropolojik veriler ışığında ele alınıyordu. Dinin doğuş nedenleri şu şekilde ifade ediliyordu: Bulaşıcı, salgın hastalıkların insanları birtakım yerlerden ve kimselerden uzaklaşmak gibi duygulara sevk etmişti. Böylece insanlar birbirlerinin korkularını pekiştiriyor, aralarında "müşterek mukaddesat an'anesi"nin doğuşuna neden oluyorlardı. Bu düşünceler arasında yasak (haram) ve pis (mekruh) önemli bir yer tutacaktı. Pislenmek korkusu, temizlenmek gereği doğuracak, buna birtakım çareler aranmaya başlanacaktı. Temizlenmek, saflaşmak özlemi din adamlarının ortaya çıkışına neden oldu. Bunlar kendi düşüncelerine göre birtakım yasaklar ortaya koyacaklardı. Bu arada insanı tehdit eden güçleri yatıştırmak, onları hoşnut kılmak için özel törenlerle kurbanlar kesme, adaklar verme âdeti doğdu. Din ilerledikçe kutsallaşan şeyler, yasaklar ve yapılan törenler çoğalmaya ve geniş kitlelere ulaşmaya başladı. İlk çobanlarla birlikte, birçok şey insan için anlamlı olmaya başladı. İnsan, sürüsünü otlattığı yerlerin ötesinde neler olduğunu anlamak merakına düştü. Çobanlar sürülerini gezdirirken gündüzleri güneşin, geceleri ayın ve yıldızların kılavuzluğundan yararlanmaya başlamışlardı. Bir süre sonra insan, yıldızların güneşten ve aydan daha güvenli bir yol gösterici olduğunu anladı. Her şeyde bir benlik düşünen insan yıldızları da kendilerini koruyan ve gökyüzünden yaptıklarını gözleyen yüksek yaradılışlı varlıklar saymaya başladı. Toprağın ekip biçilmesiyle güneşin, ayın ve yıldızların başka başka fakat değişmeyen aralıklarla görünüşlerinden mevsimlere ulaştılar. Bu hareketlerden ve mevsimlerden sayı ve ölçü fikrine vardılar. Bu arada dil zenginleşti. İnsanlar olanı biteni anlatmak yeteneğini kazandılar. Kendilerine, kabilelerine, mukaddes tanıdıklarına yeryüzüne ve olup bitenlerin nedenlerine ait birtakım

1930'ların sonunda Ankara'nın en görkemli bina kompleksi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olarak inşa edildi. Dünyada benzer bir adı olmayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi aslında bir antropoloji fakültesi ve "mütemmim cüzleri" olarak düşünülmüştü.

masallar söylenmeye başlandı. Böylece kabilede "müşterek anâne" ve düşünce doğdu. Bu durum insanların bazı düşünceleri kendi istedikleri gibi değil kendilerine anlatılanlar gibi kabul etmelerine yol açtı. Bu arada harman mevsimlerinde bir kısım insanların kurban edilmesi genel âdet oldu. Bu kurbanları kesecek temiz bir sınıf, ilk rahipler ortaya çıktı. Kurbanın etinden yiyerek yapılan fedakârlıktan hisseleşmek âdet oldu. Böylece kurban kesme âdeti doğmuş oluyordu. Din inanışı da zamanla bir evrim geçirdi. İlk insanın

***Cihan Tarihinin Umumî Hatları* kitabında Napoleon.**

tanrı ve din hakkında hiçbir düşünce ve inanışı yoktu. İnsanlar topluluk halinde yaşamaya başladıktan sonra diğer toplumsal kurumlar gibi din fikri de doğmaya başladı. Tanrı birliği düşüncesine yaklaşıldı ve en son doğanın kudreti ve büyüklüğü öğrenildi ve anlaşılması kolay günümüz dinlerine ulaşıldı. Ortaokul kitaplarında öğretilene göre "tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışmakta olan insan zekâsı"ydı. Kısaca, din de insanların yaşamını etkileyen etmenlerden birisiydi. Bu nedenle insanlık tarihini öğrenirken din fikrinin nereden geldiğini ve insan toplulukları üzerinde ne gibi etkilerinin olduğunu bilmek gerekiyordu. İnsanların korku ve zaafları, bilimsel bulgularla beyinlerinin "nurlanması" sayesinde gittikçe azaldı. Benliğindeki gücü ve bağlı olduğu toplumun topluluk gücü sayesinde insan doğruyu daha açık görmeye başladı.[20]

Atatürk'ün ölümünden sonra tüm bu kaydettiğimiz bilgileri içeren "Düşünmenin Doğuşu" bölümü ders kitaplarından atıldı. Tarih olaylar manzumesine dönüştürüldü. Ders kitaplarından atılan diğer bir bölüm "ırk"la bağlantılıydı. 30'lu yıllarda okutulan ders kitaplarında fizik antropoloji doğrultusunda ırk tasnifi yapıldıktan sonra öğrenciyi uyaran şu cümle yer alıyordu: "Bununla beraber ırklar arasında bugün görülen farkların tarih bakımından ehemmiyeti pek azdır. Bu fark ırkları ayırmak için kuvvetli bir esas olduğu halde, ictimaî hiçbir kıymeti yoktur. Irkların üstünlük ve geriliğini göstermez."[21] Atatürk döneminde yer alan bu paragraf onun ölümünden sonra, savaş yıllarında yayınlanan ders kitaplarında ırk bahsinden çıkarıldı. Irk yine fizik antropoloji bağlamında yorumlanacak, ancak artık "ırk ayrımcılığı" konusunda bu tür bir uyarıya gerek duyulmayacaktı.

SONUÇ: EVRİMİN SONU

Son yıllarda Türk Tarih Tezi birçok yazar tarafından Orta Asya'dan göçe ve Türklerin dünyaya yayılışına indirgenmiştir. Oysa romantik öğeler içeren bu göç trafiği 30'lu yılların tarih kitaplarının birkaç sayfasına sıkıştırılmıştı. Türk Tarih Tezi kapsayıcılığıyla özünde devrim niteliği taşıyacak bir dönüşüme yol açacaktı. Bu tez tarihin dar kalıplar içindeki diplomatik, siyasal yapısını kırıyor, onu disiplinlerarası bir yapıya kavuşturuyordu. Türk Tarih Tezi'nin diğer bir yönü tarihi çok daha geniş bir zaman eksenine oturtuyordu. Bu arada tarihyazımında en geniş bir biçimde dış kaynaklara başvuruluyordu. Eskilerin vakanüvis tarihçiliği ya da Meşrutiyet yıllarının aktarmacı tarihçiliği geride bırakılıyor, çok daha sentetik bilgilere yer veriliyordu. 1930'lu yılların Türkiye'sinde en önemli kongreler 1932 ve 1937 Birinci ve İkinci Tarih Kongreleri oldu. Dört cilt olarak özenilerek hazırlanan tarih kitaplarının özellikle antropolojik giriş bölümü ayrı bir önem arz ediyordu. İlk kez tarih öncesi ve ön tarihe iniliyor, insanlığın evrimi bilimsel bir tabana oturtuluyor, arkeoloji ile tarihin köprüleri atılıyordu. Aynı titizlik ortaokul kitaplarında da gözlendi. Cildiyle, kâğıdıyla, renkli sayfalarıyla, özenli baskılarıyla 1930'ların ders kitaplarının düzeyine bugün bile ulaşılamadı.

Türkiye'de çağdaş tarihçilik Türk Tarih Tezi ile başlayacaktı. Antropoloji, arkeoloji ve filolojiyle bütünlenen bu tezin somut ürünü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi oldu. Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimlerin temellerinin atıldığı akademik birim Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi idi. 1930'ların sonunda Ankara'nın en görkemli bina kompleksi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olarak inşa edildi. Dünyada benzer bir adı olmayan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi aslında bir antropoloji fakültesi ve "mütemmim cüzleri" olarak düşünülmüştü. Kuruluş aşamasında İstanbul Fen Fakültesi bünyesindeki Antropoloji Enstitüsü alelacele Ankara'ya taşınmış ve Ankara'da antropoloji dersleri verilmeye başlanmıştı. Yurtdışına antropoloji eğitimi için öğrenci gönderilmiş, Gazi'nin manevi kızı Afet Hanım'a antropoloji doktorası yaptırılmıştı. Dünyanın o güne kadar en geniş kapsamlı antropoloji anketi 1937 yılında Türkiye'de gerçekleştirilmişti.

Nihayet 40'lı yılların başında Ankara Üniversitesi'nin temelleri atılırken ilk rektörü Türkiye'nin ilk antropologu Şevket Aziz Kansu olacaktı.

H. G. Wells, Darwinizm ve Din
Darwinizm mesleğinin dinî ve siyasî fikirler üzerindeki tesirleri

Dünyanın yaratılması, Âdem ve Havva'nın günah işlemesi ve yılanın onları agvâ ve izlâl etmesi hikâyesinin Babil zamanından ve belki de hatta Sümerî'ler zamanından kalma bir hikâye olduğunu ve bu eski efsanenin Yahudiler'in mukaddes kitapları vasıtasıyla Hıristiyanlığa idhal edilmiş olduğunu yukarıda izah etmiştik. Hıristiyanlık kendi mukadderatını bu efsanenin mukadderatıyla birleştirmiştir. Bundan yüz sene evvel Hıristiyan âleminin hey'et-i umumiyyesi kainatın taraf-ı ilahîden sâdır olan bir sözle altı gün zarfında halk edilmiş olduğuna inanmasına mecbur idi, ve buna inanır idi; o zaman cari olan itikâda göre dünyanın hâliki birkaç bin sene evveline ve başpapaz Ussher'in tahmininee kablel-tarih 4004 senesine aid ve raci bir vak'a idi. Londra kitapçılarından müteşekkil bir hey'etin 1779 senesinde neşr ettiği bir umumî tarihin müellifleri hilkat âleminin ilk gününün kable'l-milad 4004 senesi Martının yirmi birine mi, yoksa aynı senenin Eylül'ünün yirmi birine mi müsadif olduğunu kemal-i ciddiyetle münakaşa ediyorlar, ve Eylül'ün yirmi biri tarihini kabule daha ziyade mütemayil görünüyorlar idi. Garb dünyasının bütün binası hep bu tarihi nazariyeye ibtinâ' ediyor, ve halbuki bütün âlem tepeleriyle, dağlarıyla, deltalarıyla, denizleriyle bu nazariyenin butlanını bir değil bin delil ile ispat ediyordu. Büyük milletlerin kendi hayatı her ne kadar gayet samimi ve kuvvetli olsa da kum kadar metanet ve salâbetten arî esaslara istinad ediyor demektir. Şurasını tesbit etmeliyiz ki, eski Yunan ve Roma eserlerinde hilkat-i âleme daha makul birçok nazariyeler vardır. Yunan hekimi Aristoteles, bu günkü tabakatü'l-arz (jeoloji) âleminin esaslarına vakıf idi. Latin şairi felsefî nazariyelerini bu esaslardan mülhem olarak bina etti. Yukarıda gördüğümüz vechile Leonardo da Vinci (1452-1519) müstehaselerin mevcudiyetini pek medlul surette izah etti. Fransalı Descartes (1596-1650) küre-i arzın evvelce nar-ı Beyza halinde bulunmuş olduğuna dair cür'etkârâne bir nazariye meydana koydu. Ve Danimarkalı Steno (1631-11687) müstehaseneleri tasnif ve tabakat-ı arziyyeyi tetkik etmeğe başladı. Fakat ancak on sekizinci asrın sonlarına doğrudur ki, tabakâtü'l-arza olan tetkikat Sümerilerden Tevrat'a geçen kadim hikâyeye karşı olan itimadı sarsacak bir dereceyi bulmuştur. Yukarıda zikri geçen tarih-i umumî ile beraber aynı zamanda büyük Fransız tarih-i tabiîsi âlimi Buffon "tabiatın edvârı" namiyle bir eser neşr ediyor, ve hilkat âlemini yetmiş bin yahud yetmiş beş bin sene evveline irca' ediyordu. Müşarünileyh eserini hilkat-ı âlemin devam ettiği altı güne tevafuk etmek üzere altı devreye taksim etmişti. Buffon hilkat-i âlem için tayin edilen altı günden ancak mecazi mananın kasd olunduğunu ve hakikat halde günlerin her birinin uzun bir müddet teşkil ettiğini ileriye sürüyordu.

Yeni tabakatü'l-arz ilmi umumiyetle bu nokta-i nazarı kabul ve böylece resmi Hıristiyanlık ile bir uzlaşma akd etti. Bu uzlaşma on dokuzuncu asrın evâsıtına kadar devam etti.

Hutton, Playfair, Sir Charles Lyell, ile Fransalı Lamarck ve Cuvier gibi ulemanın burada ancak isimlerini zikr edebiliriz. Garb âlemi, şu iki hayretengiz vak'ayı pek bati olarak idrak etti: Jeoloji âlemi bize ispat ediyor ki, hayatın inkişafı hilkat-ı âlem için tayin edilen altı günde gösterilen tertib ve sıraya göre vaki olmamıştur.

İkinci vakıa ise şu dur ki, her hayvan cinsinin ayrı olarak yaratıldığını söyleyen Tevrat'ın ifadesi hilafına olarak insan da dâhil olduğu halde bütün zi-hayatlar birbirinden neş'et ve teş'ib etmiştir. Vehleten anlaşılıyor ki, şu hakikat Hıristiyanlığın istinad ettiği nazariyeyi kâmilen çürütmüştür. Madem ki insan, uzun bir hayvan silsilesinden neş'et etmiştir, tabiatiyle ilk ebeveyni yani Âdem ve Havva, cennet bahçesi ve sukut yoktur. Sukut da olmayınca, bidayette bir günah işlendiği ve bu günahın izalesi lâzım geleceği nazariyesine istinad eden tarihi Hıristiyanlık da kâğıttan yapılmış bir şato gibi dağılıyordu.

Evrim Kuramı — Hayat Zinciri
Dünya ve Hayat Hakkında Yanlış Fikirler

Bundan 200 sene evveline gelinceye kadar insanlar, Yahudilerin din kitabı olan Tevrat'ın hikâyelerinde olduğu gibi inanarak dünyanın ancak 5-6 bin sene önce yaratılmış olduğunu ve insanın cennette yaratıldığını sanıyorlardı. Artık, yer yuvarlağının kabuğunu teşkil eden kaya tabakaları üzerinde yapılan tetkikler ve bu tetkikler sırasında elde edilen kayalar içinde kalmış eski devirler hayvan ve nebatlarının taş kesilmiş veya bunların taşlar içinde şekli kalmış fosil denilen bakiyelerinden anlaşılmıştır ki hayat 6 bin değil, milyonlarca yıl önce başlamıştır. Gene milyonlarca yıl evvel güneşten kopan ve pek çok şekiller değiştirerek en son bugünkü halini almış olan yer yuvarlağının yaşı ise bundan çok daha eskidir.

HAYAT ZİNCİRİ

İlk hayat izleri – İlk hayata ait, bugüne kadar, edinebildiğimiz bütün bilgileri "kayalar sicili"nden öğreniyoruz. En eski kayalarda hiçbir hayat eserinin izi yoktur. Daha sonraki devirlere ait kayalarda raslanılan ilk hayat izleri de küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları gibi pek basit şeylerdir. (İlk hayatın başlangıcından bugüne kadar 60 milyon sene geçtiği tahmin olunmaktadır.)

İlk balıklar – Yine kayalar sicilinden öğreniyoruz ki daha sonraları denizde yaşayan ilk hayvanlar, balıklar meydana geldi. Bu devirde karada henüz toprak ve hayat yoktu. Bu devrin sonlarına doğru karada birdenbire pek çelişti bataklık nebatları görünmeye başladı. Bunların çoğu büyük ağaçlar halinde yosunlar, ağaç büyüklüğünde otlardı. Hem karada hem denizde yaşayan hayvanlar – Asırlar geçtikçe birçok şekilde hayvanlar denizden karaya çıkmağa başladılar. Bunlar karada bataklık yerlerde yaşayan hem kara, hem deniz hayvanları idi.

Yerde sürünen hayvanlar, kuşlar, ilk memeli hayvanlar – Bundan sonra dünyada birbiri ardınca soğuk ve sıcak olmak üzere iklim değişiklikleri oldu. Bu devirlerde kayalar arasında yaşayan, yerlerde sürünen yeni birtakım hayvanlar türedi. Bunlardan başka garip şekillerde gayet iri birtakım hayvanlar da çoğaldı. Bunlar sık ormanların arasında koşuşurlar ve zıpladıktan sonra ayaklarını açarak yere yavaş yavaş inerlerdi. Artık kuşlar da görülmeğe başlamıştı. Aynı devirde pek küçük mahlûklar halinde memeli hayvanlara da ilk defa tesadüf olunmağa başlandı.

Bugünkü hayvanlara ve nebatlara benzeyenler – Yeryüzünün haritası az çok bugünkü şeklini almağa başladığı sıralarda iklim sıcaklaştı ve yeni bir hayat devresi başladı. Bu devirde dünyada ilk defa olarak otlaklar ve ot yiyen hayvanlar görüldü. Bunlar arasında bir takımları sürüler halinde bir arada yaşıyorlar, birbirlerine bakıyorlar, birbirlerini taklit ediyorlar, birbirlerinin

seslerinden ve hareketlerinden anlıyorlardı. Yeryüzünde cemiyetle yaşanmaga başlanmıştı. Devir ilerledikçe nebatlar ve hayvanlar bugünkü nesillerine daha çok benzemeğe başladılar, yavaş yavaş çirkin ve kaba nesiller bugünkü tekâmül etmiş memeli hayvanlar halini aldılar. Bu hayvanların başında, sıra ile maymunlar, kuyruksuz maymunlar ve nihayet insanlar gelir.

İNSANIN CEDDİ

Hayat zincirinin son halkası insandır. Öteki memeli hayvanları gibi insanın da daha basit bir hayvan cinsinden çıkmış olması lâzımdır. İnsanların ve büyük maymunların müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilli bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılır. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıktan geliyor ve bunların hepsi, geriye doğru gittikçe, ilk hayat şekli olan "iptidaî hücre"ye dayanıyor.

Ortamektep İçin Tarih I, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 5-6.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından yazılmış olan Tarih kitapları esas tutularak ortamekteplerin birinci sınıfları için hazırlattırılmış ve 5/8/1933 tarih ve 3626 numaralı emirle tah' ettirilmiştir.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ne Göre Dinin Doğuşu

Dilin lugatçesi çoğaldıkça insanın hikâye ve nakil kabiliyeti de ziyadeleşti. Kendilerine, kabilelerine, mukaddesata, dünyaya ve her şeyin sebeplerine ait birtakım hikâyeler nakletmeye başladılar. Bu suretle bir kabile zihniyeti ve bir an'ane inkişaf etti. Bu hal, insanları istedikleri gibi serbest bir fikir ve düşünceye malik olabilmek imkânından mahrum ve bazı fikirleri, bazı telkinleri olduğu gibi kabul etmeğe mecbur ediyordu. Görülüyor ki, insanlar bu bahsettiğimiz tarihlerden itibaren şahsiyetlerinden bir kısmını feda etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Beşeriyet bugün dahi hâlâ aynı yolu takip etmektedir.

Ziraat ile beraber insanların fikrine yeni birtakım muhakeme silsileleri hâkim oldu. Hasat mevsimlerinde bir sınıf efradın kurban olarak feda edilmesi lüzumu, umumî telâkki mahiyetini aldı. Bu kurbanları kesecek diğer pak tanınmış bir sınıf meydana çıktı: ilk rahipler sınıfı. Bir de kurban edilen efradın etinden birer parça yemek merasimi yer tuttu. Güya bu suretle fedakârlığın nimetlerinden hepsi hisselenmiş oluyorlardı. Bugün hâlâ bazı dinlerde mevcut olan kurban kesmek âdetlerinin menşei budur.

Bütün bu müşterek âdetler, inanışlar insanların aralarında zihnî ve hissî birtakım bağlar kurdu ve insanlarda müşterek düşünce ve müşterek hareket saik oldu. İşte bu hâdiseye biz bugün din namını veriyoruz. İnsanlar bu hâdise karşısında basit ve mantıkî bir telâkki ile temasa gelmiş bulunmuyorlardı; bilâkis, birtakım ruhlara, ilhamlara, emirlere ve nehiylere taallük eden karma karışık düşüncelerle temasa gelmiş oluyorlardı.

İnsanların hayatına taallük eden her şeyde olduğu gibi dinî meselelerde de bir tekâmül hâdisesi görünür. İptidaî insanda Allah ve din hakkında hiçbir fikir ve kanaat yoktu. Bu kadar umumî ve şümullü telâkkilere, insanın dimağı ancak yavaş yavaş alıştırıldı. Din fikri, insanlar cemiyet hayatına sarahaten atıldığı nispette genişlemeye başlar, vahdet mefhumuna yaklaşır ve nihayet, tabiatın kudret ve azametiyle daha ziyade anlaşılması kabil, hakikî bir mahiyet alır. Görülüyor ki insanlar cemaat halinde yaşamaya başladıktan sonra, diğer ictimaî müesseseler gibi din müesseseni de vücude getirmişlerdir.

Ulûhiyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmeye devam eden, insan zekâsıdır.

Tarih I – Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar – T.T.T.Cemiyeti tarafından yazılmıştır. İstanbul; Devlet Matbaası, 1932, s. 22-24.

DİPNOTLAR

1 Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*: mekteb-i mülkiye-i şahane ve-mekteb-i idadiye-i mülki üçüncü seneleri şakirdanına mahsusdur, İstanbul; Kasbar Matbaası, 1318.

2 Ali Tevfik, *Muhtasar Memalik i Osmaniyye Coğrafyası*, İstanbul; Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1329.

3 Ali Tevfik, *Fezleke-i Tarih-i Umumî*, Cild-I Evvel, Tarih-i Kurun-ı Evvelî, İstanbul; Karabet Matbaası, 1309. Mekâtib-i idadiyye-i şahane birinci sene şâkirdanına mahsusdur. Birinci Cildin Fihristi: Tarih-i Mukaddes, Şarkî Asya, Mısırlılar, Akvam ı Samiyye, İranlılar, Yunanîler, Atina Cumhuriyeti, Makedonlar.

4 Mehmed Murad, *Tarih-i Umumi*, Birinci cild - *Ezmine-i Mütekaddimeden Şark ve Yunanistan*, Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla üçüncü def'a olarak tab olunmuştur. İstanbul – Karabet Matbaası, 1307. Kitabın bölümleri: Kable'l-tarih, Şark Milletleri, Eski Türkler
Yunaniler ve Makedonyalılar, Romalılar, Şarkî Roma ve İran, Garp – Ortazamanın mebadisi.

5 Ali Reşad [Telif ve Tercüme Dairesi azasından], *Tarih-i Kadım* – Akvam-ı Kadime-i Şarkiyye ve Yunaniler, [Seignobos, Maspero ve Leon Cahun'un eserlerinden tercüme ve iktibas edilmiştir]. [Mekâtib-i Sultaniyyenin edebiyat şubesi onuncu sınıfına mahsusdur.] İstanbul, Matbaa-i Amire 1331.

6 Subhi Edhem [Idadi-i Askeri sabık tarih-i tabii muallimi], *Darwinizm*, Matbaası; Beynelmilel Ticaret Matbaası, 1327. Dış kapakta yer alan içindekilerle ilgili bilgi: İcmâl-i Tarihi-Menşe'-i Envâ'-Tahavvül Kanunları-Mübarize-i Hayat-İstifa-Veraset-Tesâlüb-Netice ve Son Söz.

7 Edward Hartmann, *Darwinizm – Darwin Meslegının İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar*, çeviren: Memduh Süleyman, İstanbul; Teceddüd-ı İlmî ve Felsefi Kütaphanesi: aded 10, 1329.

8 Ernst Haeckel, *Vahdet-i Mevcud – Tabiat Âleminin Dini*, çevirenler: Baha Tevfik ve Ahmed Nebil, İstanbul; Teceddüd-ı İlmî ve Felsefî Kütüphanesi: aded 2, ty.

9 Ernst Haeckel, age: s. 41.

10 Subhi Edhem, *Lamarekizm*, Dersaadet; Ulum-I Tabiiyyye ve İctimaiyye Kütüphanesi, 1330. Subhi Edhem'in Meşrutiyet yıllarında çıkmış bir başka kitabı *Hayat ve Mevt* idi: Subhi Edhem, *Hayat ve Mevt*, İstanbul; Halk Kütüphanesi, Nefaset Matbaası, ty.

11 Ali Reşad, *Umumî Tarih*, birinci cilt. Son müfredat programlarına muvafık olarak yeniden yazılmıştır. İstanbul; Türk Neşriyat Yurdu, 1928 [Eski Türkçe] ve Ali Reşad (Sabık Maarif müsteşarı ve Darülfünun müderrislerinden) *Umumî Tarih*, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi, 1929. Orta Mektep ve Lise Birinci devrenin muaddel tarih müfredat programı.

12 Eugène Pittard, *Les races et l'histoire : introduction ethnologique à l'histoire*, Paris, 1924.

13 Zafer Toprak, "Erken Cumhuriyet'in Bilimi: Antropoloji – Türkiye'de Antropolojinin Doğuşu," *Toplumsal Tarih*, sayı 204, Aralık 2010, s. 26-33 ; Zafer Toprak, "Atatürk, Eugène Pittard ve Afet Hanım – En Büyük Antropolojik Anket," *Toplumsal Tarih*, sayı 205, Ocak 2011, s. 20-30 ; Zafer Toprak, "Âdem Havva'dan Homo-Alpinus'a – Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi," ***Toplumsal Tarih***, sayı 206, Şubat 2011, s. 16-29 ; Zafer Toprak, "Dolikosefalden Brakisefale Türk Irkı – Şevket Aziz Kansu ve Antropolojinin Evrimi," *Toplumsal Tarih*, sayı 207, Mart 2011, s. 18-29 ; Zafer Toprak, " 'Mukaddes'ten 'Temeddün'e Kültür Devrimi – Şemsettin Günaltay ve Türk Tarih Tezi Elçiştirilerine Yanıt," *Toplumsal Tarih*, sayı 208, Nisan 2011, s. 38-50.

14 Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayını, 1978, s. 520-521.

15 Wells'in Kitabının Çevirmenleri: Birinci cilt: Avni Bey; Faik Sabri Bey; Muallim Ahmed Cevad Bey; Babanzade Hüseyin Şükrü Bey; Muallim Ahmed Halid Bey. İkinci cilt: Babanzade Hüseyin Şükrü Bey; Müderris Ahmed Refik Bey; Muallim Ahmed Cevad Bey; Galib Bahtiyar Bey. Üçüncü cilt: Galib Baytiyar Bey; Müderris Ali Reşad Bey; Avni Bey. Dördüncü cilt: Müderris Ali Muzaffer Bey; Muallim Ahmed Cevad Bey; Mehmed Ali Tevfik Bey. Beşinci cilt: Mehmed Ali Tevfik.

16 Herbert George Wells, *Cihan Tarihinin Umumî Hatları*, 5 cilt, İstanbul; Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1927-1928.

17 Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları – Hâtıralar – VII. Türk Dil Kurultayında söylenmiştir*, Ankara; Türk Dil Kurumu Yayını, 1954, s. 51.

18 *İlkokul Kitapları - Tarih V. Sınıf* - Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan tarih kitapları esas tutularak ilkokulların beşinci sınıfları için Kültür Bakanlığı'nca yazdırılmıştır. İstanbul; Devlet Matbaası, 1938, s. 5.

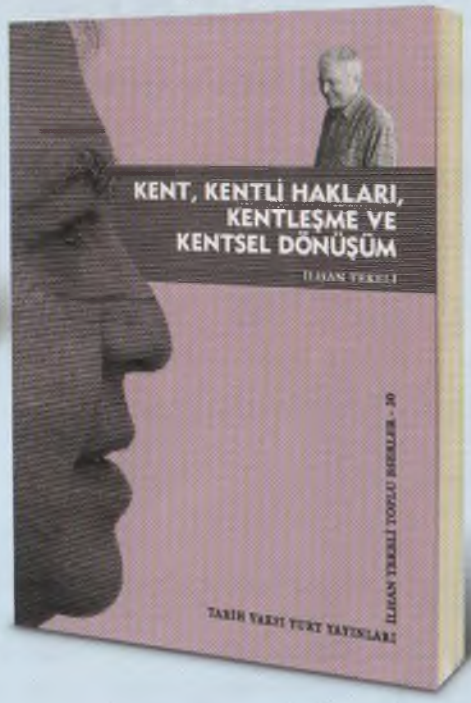
19 Şemsettin Günaltay, *Lise Kitapları Tarih I*, İstanbul; Maarif Matbaası, 1939. Kitapta yer alan bölümler: Prehistorik Çağın Devirleri - Taş Devri - Paleolitik Devir - Kalkolitik Devir, Eneolitik Devir - Anayurtta En Eski Devletler - Anayurtta Büyük Hun İmparatorluğu - İskit İmparatorluğu - Çin, Hint, Elam ve Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Suriye Filistin, İran, Ege Havzası (Aka, Atina, Isparta, Roma).

20 *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 21-23.

21 *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul; Devlet Matbaası, 1933, s. 19.

İLHAN TEKELİ
TOPLU ESERLER I - XX

XX. Kitap
KENT, KENTLİ HAKLARI, KENTLEŞME VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

Toplu Eserlerin kentle ilgili diğer kitaplarında kent olgusuna, kent tarihi ve kent planlaması açısından yaklaşılmıştı. *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm* kitabındaki yazılarda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yaşadığı kentleşme macerası sırasında, Türkiye'de kentin ve kentleşmenin niteliğinde, kavramsallaştırılmasında ve ortaya çıkan sorunlara çözüm arayış biçimlerinde yaşanan değişimler, kenti ilgilendiren değişik türdeki konular ele alınıyor. Bu kitap kent ve kentleşme olgusuna Türkiye'deki yaşamın içinden yaklaşmaktadır. Türkiye'nin kentleşme deneyimi sırasında öne çıkan konular, geniş bir yelpaze içinde, eleştirel bir konum korunarak ele alınmaktadır. Bu eleştirel konum geliştirilirken, kentin fiziki yapısına ve dokusuna ilişkin kaygılara yer verilmekle birlikte, esas ağırlık kentliye ve kentli haklarına verilmeye çalışılmıştır.

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ

XV. Kitap
TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI

XVI. Kitap
TASARIM, MİMARLIK VE MİMARLAR

XVII. Kitap
TÜRKİYE İÇİN SİYASET VE DEMOKRASİ YAZILARI

XVIII. Kitap
ANADOLU'DA YERLEŞME SİSTEMİ VE YERLEŞME TARİHLERİ

XIX. Kitap
SOSYAL SİSTEM YAZILARI

Vakıf Merkezi
Eminönü Zıdankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
YİRMİNCİ YIL

AVRUPA RESMİNİN DEVRİMCİ USTASI

GIOTTO VE SCROVEGNI ŞAPELİ FRESKLERİ

DR. ZERRİN İREN BOYNUDELİK

Ortaçağ resmi, nesneler arasındaki boşluğu en basit şekilde hava ile dolu olarak göstermeyi ve dolayısıyla da gerçek dünyayı olduğu gibi yansıtabilmeyi, en azından gerçek illüzyonu yaratmayı başaran Giotto di Bondone ile birlikte sarsılmış ve onun açtığı yoldan pek çok başka sanatçı yürümüştür. Giotto'nun bu devrimci yaklaşımı ilk kez Assisi'de Aziz Fransis Kilisesi fresklerinde görülür ve en olgun halini Padua Scrovegni Şapeli fresklerinde alır.

ORTAÇAĞ'DA HIRİSTİYAN RESMİ

Avrupa sanatında, özellikle mimarlık, resim ve heykelde, 11. ve 14. yüzyıllar arasında hâkim olan üslup Gotik olarak adlandırılır.[1] Özellikle resimde gerçek dünya tasvirlerinden mümkün olduğunca uzak durmak, betimlemelerde herhangi bir üçüncü boyut algısı yaratmamaya özen göstermek üslubun en temel özellikleri arasında yer alır. Gerçeklikten kaçış, sanatçıların arzu ettikleri değil ama özellikle o dönemlerde her türlü sanatın neredeyse tek müşterisi olan kilisenin kesin tercihidir. Gözle gördüğümüz ve Tanrı'nın yarattığı, bizi kuşatan dış dünyayı gerçekmiş gibi yeniden yaratmak, yani bir anlamda Tanrı ile yarışmak en büyük günahlardan birisidir. Kilisenin resmi görüşüne göre, anlatılmak istenileni en anlaşılır sembolleri ile üsluplaştırarak betimlemek ve böylece daha kolay okunabilir bir dil yaratmak yeterlidir. Bu görsel metinler bakana, Hıristiyanlık hakkında bilmesi gerekenleri açıkça anlatır. Yani, Eski Ahit'ten bilinmesi gereken önemli sahneler, Meryem'in ve İsa'nın hayatına dair sahneler ve özellikle de İsa'nın çarmıhta betimlenmeleri ve yine inananlara öbür dünya hakkında imgeler aracılığı ile bilgi veren *"Son Yargı"* sahneleri bu bilgilenme süreci için fazlasıyla yeterlidir. İnananların, kurtarıcılarının hayatı ve onun inananları için çektiği cefalar görsel olarak bir kez daha ve mümkün olduğunca açık seçik bir biçimde betimlendiğinde kilisenin inancı yaymak ve pekiştirmek için harcaması gereken çaba sistematik hale gelmiş olur ve böylece de dini dogmalar üzerinden yapılabilecek tartışmalar önlenmiş olur. Daha karmaşık teolojik meseleleri herkesin bilmesi ve tartışmaya dahil olması gerekmez. Altın zemin üzerine yerleştirilen figürleri tanımak için gerekli her türlü sembolik anlatım bu resimlerde mevcuttur. Bu kurallar etrafında gelişen Ortaçağ resmi, nesneler arasındaki boşluğu en basit şekilde hava ile dolu olarak göstermeyi ve dolayısıyla da gerçek dünyayı olduğu gibi yansıtabilmeyi, en azından gerçek illüzyonu yaratmayı başaran Giotto di Bondone ile birlikte sarsılmış ve onun açtığı yoldan pek çok başka sanatçı yürümüştür. Giotto'nun bu devrimci yaklaşımı ilk kez Assisi'de Aziz Fransis Kilisesi fresklerinde görülür ve en olgun halini Padua Scrovegni Şapeli fresklerinde alır. Giotto, bu anlamda Avrupa resim sanatında gerçeği olduğu gibi yansıtmak iddiasında olan Rönesans resim geleneğini başlatan usta olarak anılmaya da hak kazanmıştır.

(2) Şapelin batı yönünden dış görüntüsü.

GIOTTO DI BONDONE

İtalyan ressam, heykeltıraş ve mimar Giotto di Bondone, henüz 14. yüzyılın başlarında tüm kutsal öyküleri, sanki hemen yanıbaşımızda oluyormuşçasına, bu olaylarla karşılaşsak nasıl davranırdık sorusuna aradığı yanıtlarla resmetmeye başlayarak sanat

tarihçileri arasında, resme getirdiği bu yenilikler ile İtalya'da Rönesans fikrinin doğuşuna, katkıda bulunmuş en önemli isim olarak kabul edilir. Vasari *Sanatçıların Hayatları (Lives of the Artists)* kitabında Giotto'nun neredeyse iki yüz yıldır unutulmuş olan "doğal olanı, doğada olduğu gibi, göründüğü gibi bir kesinlikle resmetme" geleneğini tekrar hatırlattığını ve bu yolla Bizans ve Gotik üslup etkisindeki durağan ve bir anlamda soyut resmetme geleneğinden kesin bir kopuş gerçekleştirdiğini yazar.[2] Tam olarak nerede ve hangi yıl doğduğu, hangi atölyelerde çalıştığı ve nerede gömülü olduğu gibi Giotto'nun hayatına dair bazı bilgiler tartışmalı olsa da 1266'da Vespignano'da doğduğu, 1337'de Floransa'da öldüğü bazı kaynaklarda belirtilir.[3] Vasari, Giotto'nun Vespignano kasabasında herkesçe sevilen, sevimli bir çoban olduğunu ve zamanın önemli ustalarından Cimabue'nin küçük Giotto ile tesadüfen karşılaştığını, taşlar üzerine çizdiği otlayan koyun desenlerinden etkilenerek, babasının da izniyle onu Floransa'ya, atölyesine götürdüğünü belirtir.

(1) "Son Yargı" sahnesinin alt köşesinde Enrico Scrovegni yapının maketini üç Meryem'e sunarken.

Giotto'nun en önemli yapıtları arasında, Roma'da St. Peter Kilisesi'nde Navicella (küçük gemi) mozaikleri,[4] Floransa'da Santa Croce Kilisesi'ndeki İncil Yazarı Yuhanna ve Vaftizci Yahya freskleri[5,6], Assisi'de bulunan Aziz Fransis Kilisesi'nde Aziz Fransis'in[7] hayatını ve öğretisini anlatan freskler ve Padua'da Scrovegni Şapeli freskleri sayılmaktadır. Bugün Uffizi Müzesi'nde bulunan Azizlerle birlikte gösterilen, tempera[8] tekniği ile boyadığı "Çocuk İsa ve Meryem" panosu[9] ise ahşap panolar arasında en ünlüsüdür. Floransa'da Santa Maria Novella Kilisesi'nde,[10] Rimini'de Malatestiano Kilisesi'nde,[11] Floransa'da San Felice Kilisesi'nde,[12] Padua Müzesi'nde[13] boyamış olduğu ahşap "çarmıh"lar bulunmaktadır. Ayrıca Floransa'da San Giorgio alla Costa Kilisesi'nde,[14] Paris Louvre Müzesi'nde,[15] Bologna Resim Galerisi'nde[16] ve Berlin Devlet Müzesi'nde [17] "Meryem ve Çocuk İsa", "Aziz Fransis'in Stigmatası" ve "Çarmıhtaki İsa" konulu ahşap panoları bulunmaktadır. Washington Ulusal Galeri'de,[18] Floransa Horme Müzesi'nde,[19] Chaalis'de Jacquemart-André Müzesi'nde,[20] New York Metropolitan Müzesi'nde,[21] Boston'da Isabel Stewart Gardner Müzesi'nde,[22] Münih'de Alte Pinakothek'te,[23] Londra Ulusal Galeri'de [24] "Çocuk İsa ve Meryem", "Aziz Stephan", "Aziz Lawrence", "İncil Yazarı Yuhanna", "İsa'nın Doğumu" ve "Kahin Kralların Tapınması", "İsa'nın Tapınağa Takdimi", "Son Akşam Yemeği", "Pentecost"[25] ve "Mezara İndiriliş" konulu poliptikleri[26] bulunmaktadır. Bugün Vatikan Pinacoteca'da bulunan altar panosunu[27] büyük olasılıkla Kardinal Jacopo Stafaneschi, Ognisanti Meryem'i panosunu gördükten sonra o günlerde Avignon'da bulunan Kardinallik Konutu için ısmarlamıştır. Giotto'nun poliptik örnekleri arasında en üstün kalitede olanı ve Giotto'nun başyapıtı olarak da adlandırılan Floransa'da Santa Croce Kilisesi'nde bulunan Baroncelli poliptiğidir.[28] Beş parçalı poliptik üzerinde, orta panelde Meryem'e taç takan İsa betimlenmiş ve ikilinin çevresi olaya şahitlik eden meleklerle çevrilmiştir.

Beş yıl Napoli'de yaşadıktan sonra Floransa'ya dönen Giotto belediyede inşaat işlerinin başına getirilir. Bu görevi sırasında Floransa Katedrali çan kulesini tasarlar. Kulenin birinci katı bu plana göre inşa edilmiş ve bezenmiştir. [29]

Yine Vasari'ye göre Giotto, Floransa'da Santa Maria del Fiore Kilisesi'nde gömülüdür.[30]

SCROVEGNI AİLESİ

Scrovegni ailesi, İtalya'da tefecilik yaparak servet edinmiş bir ailedir.

(3) Şapelin giriş kapısından apsid yönüne doğru görüntüsü.

(4) Şapeldeki fresklerin konularına göre dağılımı: 1-6 "İmran'ın (Meryem'in babası) Hayatından Sahneler", 7-16 "Meryem'in Hayatına Dair Sahneler", 17 – 39 "İsa'nın Hayatına Dair Sahneler", 40- 53 "Erdemler ve Kötülükler Alegorileri".[33]

Aile fertlerinden Enrico da hem babası Reginaldo hem de bir zamanlar kendisinin de yapmış olduğu ve dinen günah sayılan bu faaliyeti için bir tür kefaret olarak aile mülkü üzerinde yer alan büyük sarayının yanına bir şapel inşa ettirmiştir. Enrico'nun mezarı, şapelin apsidindedir ve kendisi de apsidde yer alan "Son Yargı" sahnesinde üç Meryem'e[31] şapelin modelini sunarken gösterilmiştir. (1) Enrico Scrovegni, Giotto'nun en iyi müşterilerinden birisidir. Sanatçıyı pek çok kardinal, devlet adamı ve tüccara tavsiye ettiği bilinir.

Enrico'nun babası, Dante'nin *İlahi Komedya*'sında, *Inferno* (cehennem) şiirinde sözü edilen Reginaldo'dur. Dante, "cehennemin yedinci halkasında Reginaldo'yu gördüm" der. Dante'nin betimlemesine göre cehennemin bu halkası sıcak bir çöldür ve ateş yağmurları yağar. Tefeciler burada ateş yağmurundan kaçmaya çalışırken yerde sürünen böcekler gibidir. Ağlarlar. Boyunlarında armaları bulunan para keseleri asılıdır.

SCROVEGNI ŞAPELİ VE FRESKLERİ

Giotto'nun sayısız panel ve duvar resmi içerisinde en önemlisi olarak kabul edilen, Padua'da Scrovegni Şapeli'nde 1305- 1306'da yapmış olduğu fresklerdir. Bağışçısı nedeni ile Scrovegni Şapeli, yapıldığı arazi üzerinde daha önce bulunan Roma dönemi yapısı nedeni ile de Arena Şapeli olarak bilinir. Şapelde İsa'nın ve Meryem'in hayatına dair sahneler resmedilmiştir. Genel olarak bakıldığında şapel *İncil*'e dair en önemli sahnelerin resimli romanı gibidir. Bütün sahneler son derece yalın, anlaşılır ve düzenli bir biçimde resmedilmiştir. Şapel Enrico Scrovegni tarafından bir tür aile mezarlığı da olmak üzere ısmarlanmış ve Santa Maria della Carità'ya (Hayırsever Azize Meryem) ithaf edilmiştir.

Scrovegni Şapeli pembe renkli tuğla malzemeden inşa edilmiş, dikdörtgen planda, üst örtüsü varil tonoz, giriş cephesinde üç dilimli gotik penceresi, güney cephesinde dar ve uzun pencereleri bulunan, son derece sade bir yapıdır. Yapının yanında bugün artık bulunmayan bir de saray olduğu kaynaklarda belirtilir. Şapel 1880'de Padua Belediyesi'nin mülkiyetine geçmiş, 19. ve 20. yüzyılda birçok kez uygun olmayan koşullarda onarım ve bakım yapılmıştır.[32]

Şapelin duvarlarında üç şerit halinde freskler yer alır. Bunlar genel olarak sınıflandırıldığında, altara doğru sağ duvarda en üstte, Meryem'in anne ve babası olan yaşlı Yahudi çift "İmran ve Hanna'nın Hayatı" (5), alttaki iki sırada "İsa'nın Mucizeleri" (6,7,8), sol tarafta en üst sırada "Meryem'in Hayatı" (9), altındaki iki sırada ise "İsa'nın Acıları ve Ölümü" (10) konulu sahneler yer alır. Apsid kemerinde ise "Meryem'e Müjde" (11), "Meryem'in Ziyareti"[34] (12) ve "Yahuda'nın İsa'ya İhaneti" (13) sahneleri yer almaktadır. Geleneksel olarak yapılageldiği gibi şapelin giriş kapısının üstündeki duvarı "Son Yargı" sahnesi kaplar.(14) İki uzun duvarın en alt kısmında yer alan freskler ise sağ duvarda "Erdemler" ve sol duvarda "Kötülükler" alegorileridir.

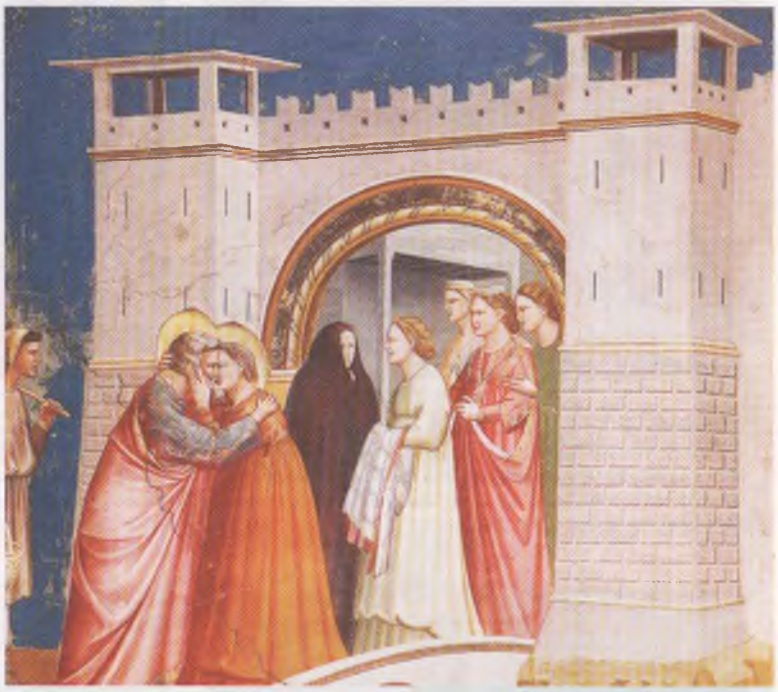
Yapının örtü sistemi olan tonozun iç kısmı ise tümüyle mavi zemin üzerine altın yaldızla boyanmış yıldızlarla doludur.(15) Tam ortada madalyon içinde "Çocuk İsa ve Meryem" be-

timlemesi ve bunun dört bir yanında da yine madalyonlar içinde dört peygamber betimlemeleri bulunur. Peygamberlerin cennetin kapılarından gerçek dünyaya baktıkları izlenimi, figürlerin ellerinde tuttukları ve sanki gerçek dünyaya doğru sarkıyor gibi algılanan rulolar ile güçlendirilmiştir.

Şapeldeki fresk programının ana teması "Kurtuluş"tur. Bu nedenle de "Müjde ve Hayırsever Meryem" temaları önemlidir. Bunun en temel göstergelerinden birisi, "Meryem'e Müjde" sahnesinin şapel içinde en önemli yerlerden birisi olan apside, meleklerle çevrili biçimde göksel tahtında oturan İsa'nın hemen altında resmedilmiş olmasıdır.

Meryem'in hayatına dair betimlenen sahneler için Jacopo da Voragine'nin, İsa'nın hayatına dair sahneler için ise Pseudo-Bonaventura'nın metinleri kaynak olarak kullanılmıştır. Yapının iç duvarlarının tamamını kaplayan freskler toplam 37 sahneden oluşur. Bu sahnelerin aralarında ise çeşitli geometrik motifler ve melek figürleri yer alır. Mekân içinde boş bırakılmış en ufak bir alan yoktur. Bu sahneler arasında özellikle "Kâhin Kralların Tapınması" (16) sahnesinde betimlenen kuyruklu yıldız olarak gösterilen Beytüllahim Yıldızı dikkat çekicidir.[35] Giotto'nun bu sahnenin betimlenmesinde 1301'de görülmüş olan Halley kuyruklu yıldızından etkilenmiş olduğu iddia edilir. Aynı yıldız, farklı bir formda da olsa, daha geç tarihli olan Assisi'deki "Doğum" (17) sahnesinde de betimlenmiştir.[36]

"İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi" olarak da bilinen "Ağıt" (18) sahnesi ile "Masumların Katli" (19) ve İmran'ın çobanlar ile birlikte (20) betimlendiği sahnelerdeki duygusal ifadeler üzerinde en çok konuşulanlardır ve Giotto'nun resme getirdiği yenilikler olarak öne çıkarılır. O döneme kadar daha çok stilize olarak betimlenmiş olan bu sahnelerde artık olayların vahameti özellikle kişilerin yüz ifadeleri ve vücut dilleri ile aktarılmıştır. Şapelin fresk dizisinde bir önemli öğe de mimari elemanların kullanılışıdır. Kullanılan mimari yapılar ve mekânlar olayların kronolojik sıralarına göre bir tutarlılık izler. Örneğin, genel kabul olarak "Doğum" sahnesi ile "Kâhin Krallar'ın İsa'ya Tapınmaları" aynı yerde gerçekleşmiş olmalıdır. Giotto, Assisi'de daha erken dönemdeki fresklerinde bu iki olayı farklı mekânlarda betimlerken, Scrovegni Şapeli fresklerinde aynı mekân içinde göstermeyi tercih etmiştir (R:16 ve 17 ile R: 21 ve 22'yi karşılaştırınız). Kullanılan mimari biçimler ortak bir özellik olarak, sivri kemerler gibi Gotik mimari elemanlardır. Bu Gotik mimari elemanlar aynı zamanda ahşap panolarda ve poliptiklerde de kullanılmıştır. Scrovegni Şapeli'nde boyanmış olan "Meryem'e Müjde", "Masumların Katli", "Tapınaktan Tüccarların Kovuluşu", "Küdüs'e Giriş", "Golgota Yolunda" ve "Pentecos" sahnelerindeki mimari yapılar ve "Adalet" alegorisinin oturduğu tahtın sivri kemerleri İtalyan Gotik üslubunun özelliklerini gösteren örneklerdir. Bu da Giotto'nun İsa'ya dair tüm olayları gerçekte oldukları coğrafyada betimlemek yerine tipik bir Ortaçağ kentine taşıdığını göstermektedir. Tarihi olayları çağdaş dünya atmosferine taşımak, dönemin mimari yapıları ve giyim kuşamını kullanmak aslında Gotik dönem resminin bir özelliği değildir. Gotik dönem resimleri soyut mekânlar yaratarak olayları ve kişileri başka bir düzeyde yansıtmaya çalışır. Örneğin Gotik kurallara uygun bir resimde Meryem'e ne giydirileceği, bunun

(5) "İmran ve Hanna Kudüs'de Altın Kapı Önünde Buluşuyor", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): İmran dağda bulunduğu zaman içinde Tanrı'dan karısının hamile olduğuna dair bir müjde alır ve Hanna ile Altın Kapı'da buluşur. Buradaki iki yaşlı, Meryem'in annesi ve babasıdır. Geç yaşlarında aldıkları bu müjde aynı zamanda onlar için acılı günlerin de başlangıcıdır.

(6) "Lazar'ın Dirilişi", fresk, 200x185cm, (Padua Scrovegni Şapeli): İsa kendisine inananlarla birlikte dolaşırken bazı mucizeler gösterir. Bunlardan birisi üç gün önce ölmüş olan genç Lazar'ı gömüldüğü mezardan canlanmış olarak çekip çıkarmasıdır.

(7) "İsa Havarilerinin Ayaklarını Yıkıyor", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): İsa son akşam yemeğinden sonra kendisine ihanet edileceğinin kehanetini bildirerek havarilerinin ayaklarını yıkar ve "ayaklarınızı yıkadım ama hâlâ temiz değilsiniz" der.

(8) "İsa Tapınaktan Tüccarları Kovuyor", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): Kudüs'e dönen İsa tapınağın tüccarlar tarafından neredeyse işgal edildiğini görerek ilk kez bir şiddet gösterisinde bulunarak tüm tezgâhları yıkar. Tapınağı simgeleyen yapının portiko kemerleri Gotik özelliklidir.

(9) "Meryem'in Evliliği", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): Meryem tapınakta eğitim alırken Cebrail aracılığı ile İsa'ya hamile olduğu müjdelenmiştir. Zaten evlilik yaşına gelmiş olan Meryem adaylardan Yusuf ile evlendirilir. Resmin sol tarafında kaybeden adayların, özellikle de yaşlı bir adam olan Yusuf'un seçilmesine gösterdikleri şaşkınlık son derece gerçekçi bir biçimde anlatılmıştır. Ancak bu evlilik töreninde mutlu olan hiç kimse yoktur. Meryem'in sol elini karnının üzerinde tutuyor olması da bu evlilik sırasında hamileliğinin bilinip bilinmediği yönündeki tartışmalara biliniyor olduğu yönünde yapılmış bir yorum olarak anlaşılabilir.

(10) "İsa Çarmıhta", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): Çarmıhtaki İsa'nın iki yanında iki grup vardır. Sağdakiler elbisesini parçalamaya çalışan Romalı askerler, soldakiler ise aralarında annesi Meryem ile Mecdelli Meryem'in de bulunduğu inananlarıdır. İsa'nın ayaklarını öpen kadın Mecdelli Meryem'dir. Annesi Meryem'in acıdan ayakta zor durduğu ve yanındakilerden destek aldığı görülür. Oğlunu kaybeden bir annenin acısı ayakta zor duran bir kadında karşılığını bulur. Bu sahneye bakan izleyici için artık Meryem soyut bir figür olmanın ötesinde, acılı bir annenin sembolüdür.

renginin neler olabileceği, nasıl bir taht üzerinde oturacağı, kural olarak zaten bellidir. Olayları gerçek mekânlarda ve hatta gerçekmiş gibi görünebilecek kişiler ile anlatmak isteği asıl olarak Rönesans resminin meselesidir. Bunu hem teknik hem de ikonografik olarak dert eden ilk sanatçı da Giotto'dur ve tam da bu yüzden Rönesans resminin ilk temsilcisi olarak takdir görür.

Giotto'nun önce Assisi'de ve sonra da Scrovegni Şapeli fresklerinde kullandığı en önemli ayrıntı dış mekânlarda, zeminde kullandığı mavi renktir. Nesneler arasındaki havayı gösteren bu zemin, önüne yerleştirilen ve resme dinamizm katan dağ, tepe, mimari öğe ya da ağaçlar ve onların da önündeki plana yerleştirilen figürler ile birlikte perspektif, yani bir anlamda gerçeklik algısı sağlamaktadır.

Giotto'nun resimlerindeki realizm 19. yüzyıl eleştirmenlerinden Ruskin

(11) "Meryem'e Müjde", fresk, 150 x 185 cm (her bir sahne) (Padua Scrovegni Şapeli): Cebrail tapınakta bulunan Meryem'e İsa'ya hamile olduğunun müjdesini getirmiştir. Apsid kemerinin iki yanında, karşılıklı betimlenmiş iki ayrı fresk olarak yer alır. Bu fresklerin üst kısmında ise Tanrı'nın Cebrail'e bu görevi verilişi betimlenmiştir. Her iki figür de balkon kemerleri Gotik üslubun en önemli özelliği olan sivri kemerlerle betimlenmiş yapı içinde gösterilmişlerdir.

(12) "Ziyaret", fresk, 150x140 cm (Padua Scrovegni Şapeli): Meryem hamileliği müjdesini aldıktan sonra akrabası Elizabet'i ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında Elizabet de Vaftizci Yahya'ya hamiledir. Her iki kadın da kendilerini bekleyen ıstırapların farkındadır, bu nedenle de herhangi bir sevinç göstermekten ziyade bu kader birliğini simgeleyecek biçimde birbirlerine sarılmışlardır.

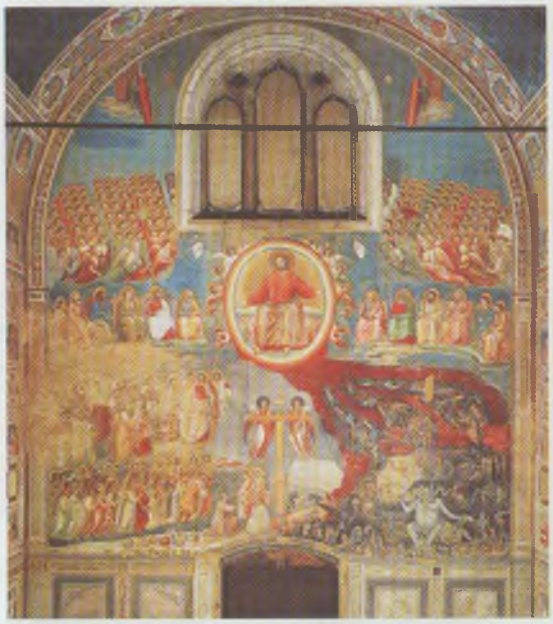

(13) "Yahuda'nın İhaneti", fresk 150x140cm (Padua Scrovegni Şapeli): İsa'nın havarilerinden olan Yahuda, İsa'nın genel olarak barışçı tutumundan hoşlanmaz ve Yahudi rahiplere onu nasıl ve nerede bulacaklarını haber verir. *İncil* yazarlarına göre, İsa son akşam yemeğinden sonra Zeytin Dağı'na dua etmeye gidecek, Yahuda ise oraya Romalı askerler ile gelecektir. "Sarıldığım İsa'dır", diyen Yahuda, burada İsa'ya sarılacak ve onu öpecektir. Bu işaretle tanınan İsa yakalanacak ve artık onun için çarmıha giden yoldaki acı günler başlayacaktır. Yahuda baş kâhin Kayafa ve rahipler ile konuşurken elinde tuttuğu para kesesi bu ihaneti karşılığında aldığı ödüldür ve arkasındaki acayip siyah figür ise onu bu ihanete razı eden şeytanı simgelemektedir.

tarafından; "Evet, Bakire Meryem, İsa ve Yusuf'u resmetmiştir, ama esas olarak anne, baba ve çocuk..." şeklinde dile getirildiğinde çok daha anlamlı olmaktadır. Giotto, gerçek mekânlarda, gerçek insanları *İncil* konularının betimlemesinde kullanırken muhtemelen niyeti bu kutsal kimlikleri sıradanlaştırmak değil, tam tersine bu öyküleri izleyenlere, o olayları tüm gerçekliği ile yeniden yaşatmak olmuştur. Bu gerçek zaman yaratma kaygısı hem fiziki ortam için geçerlidir hem de izleyenin kendisini o anda nasıl hissedeceğine dair jest ve mimikleri içerir.

ERDEMLER VE KÖTÜLÜKLER

Giotto'nun Scrovegni Şapeli freskleri arasında iki uzun duvarda, İsa'nın

(14) "Son Yargı", fresk, 1000 x 840 cm (Padua Scrovegni Şapeli): Şapelin batı (giriş) kapısı üzerindeki tüm duvarı kaplayan sahne geleneksel olarak "Son Yargı" gününü betimler. Ortada oturan İsa figürü batı kiliselerinde yaygın olarak kullanılmış bir kompozisyondur. İki yanında havarileri oturur. Bunun üstünde cennetlikleri betimleyen bir grup figür gösterilmiştir. Resmin sağında cehennem betimlemesi, olabilecek en dehşetli şekilde boyanmıştır. Sol tarafta ise meleklerin yol göstericiliğinde cennete gidecekler grubu vardır. Resmin en ön düzleminde ise şapelin bağışçısı Enrico Scrovegni yapının maketini üç Meryem'e sunmaktadır.

(16) "Kâhin Kralların Tapınması", fresk, 200x185 cm (Padua Scrovegni Şapeli): İsa'nın doğduğu varsayılan ahırda betimlenen doğum sahnesi özellikle gökyüzünde gösterilmiş olan yıldız ile dikkat çeker. Bu büyük olasılıkla İncil'de sözü edilen Beytlehem yıldızıdır.

(15) (Padua Scrovegni Şapeli): Şapel'in tonoz örtüsünde bulunan mavi zemin üzerine altın yaldız ile boyanmış yıldızlar ve Çocuk İsa ile Meryem ve dört peygamberi ayrı ayrı gösteren madalyonlar.

(17) "Doğum", (Assisi, Aziz Fransis Kilisesi/Aşağı Kilise, kuzey transept kolu, 1310): Assisi, Aziz Fransis Kilisesi'nde bulunan bu klasik doğum sahnesinde de gökyüzünden inen ve kutsal ruhu simgeleyen ışınların hemen solunda bir yıldız betimlemesi vardır. Büyük olasılıkla bu da Beytlehem yıldızıdır. Sahnede zamansal bir dizin yoktur. İsa hem annesinin kucağında hem de bakıcılarının elinde aynı sahnede iki kez gösterilmiştir. Bu zaman dışılık Gotik resim geleneği için herhangi bir mahsur oluşturmaz. Scrovegni Şapeli fresklerinden daha sonra yapılmış olmasına rağmen Giotto'nun zaman zaman Gotik gelenekleri sürdürdüğü söylenebilir.

hayatına dair sahnelerin alt kısmında zemin ve göz hizası arasında kalan ve dado denilen bölümde, her biri ayrı birer çerçeve içinde karşılıklı olarak yedi erdem ve yedi günah betimlenmiştir. Her bir çerçeve aşağı yukarı aynı boyuttadır: 120 x 60 cm. Bunlardan sadece Adalet ve Adaletsizlik alegorileri diğerlerinden daha büyüktür.

Ortaçağ, Hıristiyanlık söyleminin yayıldığı, bu söylemin görsel olarak ifade edilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Hıristiyanlık, diğer tüm dinlerde olduğu gibi, bir dizi ahlaki önermede bulunur. Bu önermeler çoğunlukla günlük hayatı düzenleyecek niteliktedir. Dolayısıyla da Avrupa resminin temel konularından birisi bu ahlaki normların alegorik anlatımı

(18) "Ağıt", fresk, 200x185 cm (Padua Scrovegni Şapeli): Çarmıhtan indirilen İsa'nın ölü bedeninin etrafında inananları ve sevenleri yer alır. Bu acılı an özellikle yakınındaki kadınların yüzlerinde, arkası dönük oturan kadının çökmüş omuzlarında ve ellerini çaresizlik ile iki yanına açmış figürde olabilecek en gerçekçi biçimde yansıtılmıştır.

(19) "Masumların Katli", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): Kâhin Krallar İsa'yı ararken Yahudi Kralı Hirodes'e "Yahudilerin kralı doğmuş. Onu göreceğiz" derler. Bunun üzerine Hirodes üç yaşından küçük bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emreder. Çocukları öldürülmek üzere ellerinden alınan kadınlar ve ölü çocukların annelerinin yüzlerindeki acı ve askerlerin yüzlerindeki acımasız ifade olayın en gerçekçi anlatımlarından birisidir.

(20) "İmran Çobanlarla Birlikte", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): Çocuksuz olduğu için tapınağa kurbanı kabul edilmeyen İmran dağa, çobanların yanına gider. Yüzünde yansıyan, dışlanmışlığın acısıdır.

(21) "Doğum", fresk, 200x185cm (Padua Scrovegni Şapeli): İsa yaygın inanca göre bir ahırda doğmuştur. Bu yüzden de bu sahnenin betimlemelerinde genellikle koyun, inek gibi hayvanlar gösterilir. Buradaki örnekte de doğum gerçekleşmiş, Meryem İsa'yı kucağına almak üzeredir. Bize arkası dönük iki çoban ise hayret içinde büyük olasılıkla gökyüzünde bu olayı kutlayan meleklerin dansını seyretmektedirler.

(22) "Kâhin Kralların Tapınması", fresk (Assisi, Aziz Fransis Kilisesi/Aşağı Kilise, kuzey transept kolu, 1310): İsa'nın doğduğu varsayılan mekân ile Kâhin Kralların onu buldukları mekân iki ayrı yer olarak yorumlanmıştır. Kâhin Kralları kabul eden Meryem, gotik öğeler taşıyan bir mimari yapı içinde betimlenmiştir. 13 no'lu resimde ise aynı kilisedeki doğum sahnesi görülür. Burada mekânların farklılığı dikkat çekicidir.

olmuştur. Bu soyut kavramlar çeşitli durumlarda ve çeşitli nesneler ile bütünleşmiş olan figürler ile ve yine çoğunlukla karşıt kavramların, yani kötülüklerin kişileştirilmeleri ile birlikte gösterilmişlerdir. Bazı durumlarda erdemler ve kötülükler bir mücadele içindedirler ve bu mücadeleyi her zaman kötülükler kaybeder.

Söz konusu 7 erdem, 7 günah ve 7 özgür sanat, çoğu zaman birlikte, birbirlerini destekleyecek veya birbirlerini karşıtlıklarla güçlendirecek biçimde resimlenmişlerdir.

Erdemler, günahlar ve merhamet davranışları aslında Hıristiyan söyleminin formülasyonları gibi görünmekle birlikte, dikkatli bakıldığında muhtemelen pagan dönemler de dahil olmak üzere, ufak tefek değişikliklerle birlikte hemen her toplumun kabul edebileceği ortak ahlaki değerleri işaret ederler.

Görsel malzemeler üzerinde erdemler ya da güzel sanatlar alegorilerini tanımak daha kolaydır. Çoğu zaman bu alegorik figürler üzerinde uzlaşılmış ve muhtemelen de kökleri çok daha eski dönemlere dayanan simgeler ile birlikte gösterilirler. Tanınmaları bu bakımdan daha kolaydır. Günahlar ise yoruma daha açık kavramlardır; bu yüzden de sanatçılar arasında ve değişik dönemlerde resmedilmelerinde farklılıklar vardır.

Sistematik anlatımlarına bir örnek olarak Giotto'nun Padua'daki Scrovegni Şapeli'nde yaptığı bir dizi resim bu şekilde okunabilir.

Mermer efekti verecek biçimde çok renkli boyalı bölümlerde illüzyon olarak nişler oluşturulmuş ve figürler bu nişler içine adeta üç boyutlu heykelmiş gibi yerleştirilmiştir.

Burada bilinen üç teolojik erdem (iman, umut, hayırseverlik) ile dört kardinal erdem (adalet, basiret, metanet, ölçülülük) ve bunlara karşılık gelecek yedi kötülük betimlenmiştir. Betimlenen yedi kötülük ile bilinen yedi ölümcül günah arasında bazı uyumsuzluklar vardır. Ancak her ikisi birden sonuç olarak "Son Yargı" ile bağdaştırılmaktadır.[17]

Bu alegorilerin betimlenmesinde erdemlerin İsa'nın hayatının ve mucizelerinin anlatıldığı sahnelerin, kötülüklerin ise İsa'nın acılarının ve ölümünün anlatıldığı sahnelerin altında yer alması bu gündelik hayat halleri ve moral değerler ile Hıristiyanlık inancının yaratmaya çalıştığı teolojik sistem arasında bir ilişki kurmak olarak değerlendirilebilir.

Giotto, tüm yüzeylerini boyadığı bu küçük ve sade mekânda, tüm Hıristiyanlık söylemini son derece

Kötülükler

(23)- Umutsuzluk (Desperatio) Kendini asmış bir kadın figürü olarak gösterilen Umutsuzluğun sol tarafında gösterilen şeytan, kadının ruhunu teslim almaktadır.

(24)- Kıskançlık (Invidia) Büyük kulaklı, boynuzlu ve yılan dilli, elinde bir para kesesi tutan yaşlı bir kadın olarak betimlenmiş figür, ayakları kıskançlığın ateşi içinde gösterilmiştir.

(25)- Sadakatsizlik / İmansızlık (Infidelitas) Elinde taşıdığı bir heykelciğin bağını boynuna geçirmiş, dökümlü bir elbise içinde, cinsiyeti pek belli olmayan şapkalı bir figürün sol tarafında yarısı görünen bir ateş betimlemesi vardır. Resimde sağ üst köşeden ise sahneye giren sakallı bir yaşlı adam figürü (muhtemelen Tanrı) elindeki kâğıdı figüre uzatmaktadır. Sadakatin bir anlamda bir akit gerektirdiğinin bir vurgulaması olmalıdır.

(26)- Adaletsizlik (Iniustitia) Diğer erdem ve günahlardan yaklaşık 5 cm daha büyük olarak yapılmış olan Adaletsizlik (karşısındaki Adalet erdemi betimlemesi ile aynı ölçülerde) dadonun merkezinde yer alır. Bir erkek olarak betimlenen adaletsizlik, bir elinde kıvrık uçlu bir mızrak tutarken diğeri ile önündeki fidanlardan birisini koparmak üzere, hoyratça çekiştirmektedir. Adaletsizlik halinde neler olabileceği ise sahnenin alt kısmındaki şerit içinde, huysuz bir atı sakinleştirmeye çalışan bir figür, ortada bir ölü bedeni çekmekte olan bir başka figür ve en sağda iki savaşçı betimlemesi ile vurgulanmıştır.

(27)- Öfke(Ira)
Hırsla elbisesini parçalarken gösterilen kadının yüz ifadesinde de içten gelen bir şiddet duygusu gösterilmiştir.

(28)- Tutarsızlık(Inconstantia)
Başının üzerinde dönen bir disk ile gösterilen Tutarsızlık meyilli bir zemin üzerinde durmaya çalışırken betimlenmiştir. Figürün yüzünde ve ellerinin hareketinde denge bulmaya çalışma çabası açıkça görülmektedir.

(29)- Aptallık(Stupiditas)
Bir niş içinde duran şişman ve hantal figür özellikle giysileri, komik şapkası ve elindeki kaba asası ile aptal bir görünün sunar.

Erdemler

(30)- Ölçülülük (Temperantia)
Nişin içinde son derece sıradan bir şekilde duran kadın kılıcının kınına sakin bir şekilde şerit ya da kurdela dolamaktadır.

(31)- Basiret/ Sağduyu(Prudentia)
Yazı masasında oturan bir kadın figürüdür. Bir elinde kâğıt makası tutarken bir yandan da aynaya bakar. Bu poz genellikle bilgiyi bazı durumlarda da kibiri sembolize eder. Sıranın üzerinde küçük bir kitap okumaya hazır bir şekilde açılmış olarak durmaktadır.

(32)- Metanet /Sebat (Fortitude) Karanlık bir nişin önünde duran silahlı bir kadın figürüdür. Önünde hemen hemen kendi boyuna yakın bir kalkan tutmaktadır. Kadının elindeki silahı güçlü bir şekilde kaldırışı, her an savunmaya geçmeye hazır olduğunu gösterir.

(33)- Adalet (Iustitia) Adalet figürü de karşısında yer alan Adaletsizlik gibi diğer panolardan daha büyüktür ve erdemlerin olduğu tarafta dadonun ortasında yer alır.
Adalet, Gotik süslemeli geniş bir tahtta oturur. Elindeki terazinin kefelerinde ceza ve merhameti temsil eden iki figür bulunur. Bu iki tasvir, karşıtlıklarıyla birbirlerinin anlamını belirlemekte ve güçlendirmektedir. Adaletin olduğu dünyada insanların huzur içinde olduğunu tahtın alt kısmındaki panelde görmek mümkündür.

(33a) detay. Bu şeritte sakin bir şekilde ilerleyen bir atlı grubu ve dans eden kadınlarla, adaletin olduğu dünyada huzur olacağını anlarız. Dansın, adaletin vaadi olan saadet ve neşenin işareti olduğu düşünülür. Dans eden kadınlardan biri aynaya bakarken, birinin elinde soyluluk simgesi olan şahin vardır. Sağdan ilerleyen atlıların elinde barışı işaret eden zeytin dalı bulunur. Bu kompozisyon, figürlerin adalet ve barış altında, yaşamın tadını çıkardıkları, özgürlük ve mutluluk dolu yaşamdan gaudium yani neşe elde edeceklerini ifade etmektedir.

(34)- İman (Fides), İman bir elinde haç, diğerinde ise bir rulo ile gösterilmiş, diğerlerinden farklı olarak daha heykelsi bir biçimde betimlenmiştir. Figürün özellikle öne doğru kırdığı dizi ve kumaş katları aracılığı ile bir hareket kazandığı söylenebilir.

(35)- Hayırseverlik(Caritas), Bir elinde içinde harika meyveler dolu bir tabak tutarken, diğeri ile Tanrı'dan bir kalp alan kadın figürü olarak gösterilmiştir.

(36)- Umut(Spes), Umut, Tanrı'dan bir taç alan, kanatlı bir kadın figürü olarak betimlenmiştir.

yalın ve açık bir şekilde betimleyerek ve üstelik bu betimlemelere bakacak olanların hergün etraflarında gördükleri gerçek öğeleri kullanarak, kolay okunabilir bir metin oluşturmuştur. Şapel bu anlamda adeta bir resimli roman gibidir. Bu hikâyenin hemen hiçbir yerinde sevinç yoktur. Keder ise aynen kutsal metinlerde anlatıldığı gibi, gözle görülecek açıklıkta betimlenmiştir. Şapele giren bir ziyaretçi, Hıristiyanlık hakkındaki en önemli öyküleri belli bir düzen içinde okuyabilir, iyi bir insan ve iyi bir Hıristiyan'ın sahip olması gereken erdemleri, kaçınması gereken kötülükleri anlayabilir ve çıkarken başını kaldırıp "Son Yargı" sahnesine baktığında, kendisini gelecekte bekleyen sonun ne olduğunu kuşkuya yer kalmayacak biçimde kavrar.

Giotto'nun Scrovegni Şapeli'ndeki fresk programı, yaptığı tüm işler arasında en olgun olanlar olarak kabul edilir, ancak erdem ve kötülüklere dair betimlediği alegoriler, meramını anlatmaya yetse de, daha sonraki yıllarda karşımıza çıkacak başka ustaların örneklerine göre biraz çocukça bir anlatıma sahiptir.

DR. ZERRİN İREN BOYNUDELİK
YTÜ, SANAT VE TASARIM FAKÜLTESİ

KAYNAKLAR

ALCIATUS, Andrea., *Simgeler Kitabı*, (Çev. Çiğdem Dürüşken), Kabalcı Yayınevi, 2007, İstanbul
BLACKWITH, John., *Early Medieval Art*, Thames and Hudson, 1985, NY
BURKE, Peter., *Tarihin Görgü Tanıkları*, (Çev:Zeynep Yelçe), Kitap Yayınevi, 2003, İstanbul
BOYNUDELİK İREN, Zerrin., "Avrupa Resminde ADALET Alegorisi", DSM Adalet Söyleşileri, (Yayına Haz: K.Güler-G.Hızlı), Anadolu Kültür / DSM Yayınları, 2007, İstanbul, s:109-147.
BOYNUDELİK İREN, Zerrin., "Avrupa Resminde Erdem ve Alegoriler", Toplumsal Tarih, Kasım 2004, No: 131, s:76-83, 2004, İstanbul
CIPOLLA, Carlo M.., Neşeli Öyküler, Tarih Vakfı Yay., 2008, İstanbul.
CUMMING, Robert , Art, *A Field Guide*, Alfred A Knopf, 2001, New York
DE CAPOA, Chiara., *Old Testament Figures in Art*, (Çev. Thomas M. Hartmann), Getty Publications, 2003, Los Angeles
FERGUSON, G., *Sign and Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, 1954, London
FRIEDMAN, E. R.., *Kitab-ı Mukaddes'i Kim Yazdı?*. (Çev. Muhammet Tarakçı), Kabalcı Yayınları, 2005, İstanbul
GEYER-RYAN, H., "Unreal Presences: Allegory in Paul de Man and Walter Benjamin", *Fable of Desire*, Polity Pres, 1994, UK
GOMBRICH, E.H., *Resimde Anlam Sorunu*, (Haz: Uşun Tükel), Kabalcı Yayınevi, 1995, İstanbul
GOMBRICH, E.H., *Sanatın Öyküsü*, (Çev: Bedrettin Comert), Remzi Kitabevi, 1976, Ankara
HAEGEN , Anne Muller von der., *Giotto di Bondone*, Könemann, 1998, Köln
HART, Frederick., *A History of Painting, Sculpture, Architecture*, Prentice Hall, Inc., 1993, New Jersey
LANGMUIR, Erika., *Saints*, The National Gallery Publications, 2003, Londra
_____., *Allegory*, The National Gallery Publications, 1997, Londra
LEPPERT, Richard., *Sanatta Anlamın Görüntüsü*, (Çev. İ.Türkmen) Ayrıntı Yay, 2000, İstanbul
MURRAY, Peter and Linda., Dictionary of Art and Artists, Penguin Books, 1988, London
NATIONAL GALLEY of *Art Cathalog*, Themes and Hudson, 1995, New York
SÖZEN, Metin ve TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul
THE METROPOLİTAN MUSEUM of *Art Guide Book*, The MET, 1983, New York
VASSARI, Giorgio., *Lives of the Artist*, Penguin, 1987, England
ZUFFİ, Stefano., *Gospel Figures in Art*, (Çev Thomas M. Hartmann), Getty Publications, 2003, Los Angeles
Hıristiyanlık Tarihi, (Çeviren: Sibel Sel, Levent Kınran) Yeni Yaşam Yayınları, 2004, İstanbul
Kutsal Kitap, (Eski ve Yeni Antlaşma, Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yayınları Ltd. Şti., 2001, İstanbul

DİPNOTLAR

1 Gotik sözcüğü, "Gotlara ait" anlamında, Ortaçağ sanatına 19. yüzyılda, biraz da aşağılama ile verilmiş bir addır.

2 Vasari, G., *Lives of the Artists*, Penguin, 1987, England, s.56-81.

3 Gombrich yer belirtmemekle birlikte doğum ve ölüm tarihi olarak 1266 ve 1337 yıllarını verir ve sanatçıyı Floransalı olarak tanımlar. Gombrich, (1979), s: 150.

4 14. yüzyılın ilk yarısında sanatın tartışmasız patronu olan Kardinal Jacopo Stefaneschi tarafından ısmarlanmış, eski St. Peter Bazilikası'nın doğu revağında yer alan 9,5 x 13, 5 m boyutlarındaki mozaikte Aziz Petrus su üzerinde yürürken betimlenmiştir. Mozaiğin orijinali çeşitli zamanlarda parça parça kaybolmuş, yerine 17. yüzyılda Barok kopyası yapılmıştır.

5 Giotto'nun Floransa'ya dönüşünden sonra aldığı en önemli işler bu kilisedeki dört şapelin fresk'leridir. Bunlardan ikisi en önemlileri arasında sayılır. Santa Croce Kilisesi'nde banker Donato di Arnaldo Peruzzi'nin yaptırdığı, sağ transept kolu (haç şeklindeki kilise mimarisinde, kısa kollara verilen ad) üzerindeki ikinci şapeldeki freskler Giotto'nun bu kilisedeki ilk işidir. Freskler de Vaftizci Yahya ve *İncil* yazarı Yuhanna'nın hayatından sahneler betimlenmiştir. Hıristiyanlık tarihindeki bu iki önemli kişinin aynı fresk grubu içinde bulunması ender rastlanan bir durumdur. Giotto'nun bu kilisede aldığı ikinci iş ise yine bir banker olan Ridolfo di Bardi'nın kardeşi ile birlikte yaptırdığı şapelin fresklerini boyamak olmuştur. Şapel koronun sağ tarafında, güney transept kolunun ilk şapelidir. Burada bulunan fresklerde Azizi Fransis'in hayatı anlatılır. Her iki şapelin fresklerinin üzerine 18. yüzyılda eklemeler yapılmış, 19. yüzyılda tekrar boyanmış, 20. yüzyılda ise restore edilmiş ve son eklemeler çıkarılmıştır. Bu yüzden fresklerinin bazı bölümleri boştur. Fresklerde ağırlıklı olarak kilisenin adandığı Aziz Fransis'in hayatı anlatılır.

6 Bardi ailesi, 14. yüzyılın başında Avrupa'da en güçlü ve zengin ticari ve mali ilişkilere sahip bir aile idi. Yüzyıl başında şirketlerinde toplam yüzün üzerinde memur çalışıyor, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde 25 temsilcilikleri bulunuyordu. Avrupa'nın kral ve kardinalleri en iyi müşterileri arsında idi. 1346'da İngiltere kralı borcunu ödemeyince şirketleri batmıştı. (Bkz. Cipolla, C., *Neşeli Öyküler*, Tarih Vakfı Yay., 2008, İstanbul)

7 12. yüzyılda zengin bir kumaş tüccarının oğlu iken gördüğü bir rüya (hayal) ile dünyevi hayattan elini eteğini çeken, Roma'ya giderek hacı olan ve Assisi'ye döndükten sonra Hıristiyan dünyasındaki en büyük tarikatlardan birisi olan Fransisken tarikatını kuran Fransis, 1228'de Papa 9. George tarafından İtalya'nın Azize Katerina ile birlikte koruyucu azizi ilan edilir. Fransis ölmeden kısa bir süre önce, İsa'nın çarmıhta aldığı yaraların aynısını alır ve İsa'nın acılarının işaretini taşıyan ilk kişi olur. Bu olay *stigmata* olarak bilinir. Aziz Fransis hayvanların ve çevrenin koruyucusudur. Azizin anısına ilan edilen ve hayvanların kutsandığı bayram her yıl 4 Ekim'de kutlanır. 1950'de yönetmen Roberto Rossellini ve Federico Fellini 14. yüzyılda yazılmış olan *Aziz Fransis'in Küçük Çiçekleri* ve *Juniper Birader'in Hayatı* kitaplarına dayanan bir film yapmışlardır Bkz www..wikipedia.org/wiki/The_Flowers_of_St._Francis

8 Tempera: boya maddesinin tutkallı su ve yapıştırıcı özelliği olan yumurta akı ile karıştırılması ile elde edilen boya türü ve bu teknikle yapılan resimlemeler. 15. yüzyılda yağlıboyanın kullanılmaya başlaması ile popülaritesini yitirmiştir.

9 Ahşap üzerine tempera tekniği ile 1310'da yapılan pano, 325 x204 cm boyutlarındadır ve Floransa'da Ognissanti Kilisesi için yapılmış ve 1919'da Uffizi Galerisi'ne taşınmıştır.

10 Ahşap üzerine tempera, 578 x 406 cm.

11 Ahşap üzerine tempera, 430 x 303 cm.

12 Ahşap üzerine tempera, 343 x 432 cm.

13 Ahşap üzerine tempera, 223 x 164 cm.

14 Ahşap üzerine tempera, 180 x90 cm.

15 Ahşap üzerine tempera, 314 x 162 cm.

16 Ahşap üzerine tempera, 91 x 334 cm.

17 Ahşap üzerine tempera, 58 x 33 cm.

18 Ahşap üzerine tempera, 85,5 x 62 cm.

19 Ahşap üzerine tempera, 84 x 54 cm.

20 Ahşap üzerine tempera, 81 x 55 cm.

21 Ahşap üzerine tempera, altın zemin, 45,1 x 43,8 cm.

22 Ahşap üzerine tempera, 44 x 43 cm.

23 Ahşap üzerine tempera, 42,5 x 43 cm.

24 Kavak üzerine tempera, 46 x 44 cm.

25 İsa'nın göğe yükselişinden sonraki günlerde havarilerine ışık şeklinde görünmesi.

26 Poliptik: Avrupa Ortaçağ sanatında üçten fazla sayıda ve birbirine menteşelerle bağlı resim levhalarına verilen addır. Bu levhalarda her zaman dini konular betimlenmiştir ve bu levhalar kiliselerin sunak kısımlarına yerleştirilirler. Ayrıca Erken Ortaçağ'da kilise ve manastırların gelir kayıtları da bu türden ama daha küçük levhalara kaydedilirdi. Bu türden katlanabilir levhaların Roma döneminde de kullanıldığı bilinir.

27 Panel üzerine tempera, 220 x 245 cm. İki tarafı da boyanmış olan Altar panosu üzerinde İsa, Aziz Petrus ve Azız Pavlus gösterilmiştir. Altar panosu, kiliselerde takdis için kullanılan bankonun arkasına yerleştirilen, taşınabilir, ahşap panolardır.

28 Ahşap üzerine tempera, 185 x 323 cm.

29 Çan kulesinin üzerinde bulunan 21 rölyefin Giotto tarafından yapıldığı sanılmaktadır. 1334 tarihli parşömen üzerine çizim bugün Siena'da Museo dell'Opera Metropolitana'da bulunmaktadır.

30 Vasari, G., *Lives of the Artists*, Penguin, 1987, England, s:75.

31 Bu tasvirdeki üç Meryem, Bakire (İsa'nın annesi), Mecdelli Meryem ve İsa'ya Beytlehem'de iken büyük yakınlık gösteren kız kardeşlerden birisi olan Meryem'dir

32 Şapel, 1970'ten itibaren uygun havalandırma, kirlilik, fresklerin ve yapının korunması ile ilgili olarak bilimsel ölçütlere uygun araştırmalara konu olmuştur. Bu çalışmalarda Merkezi Restorasyon Ofisi (Central Institute for Restoration), Müfettişlik Bürosu (Superintendant's Office) ve yerel Belediye işbirliği içinde çalışmış, yapının dışına, nem düzenlemesi yapılabilen yeni bir giriş binası eklenmiş, böylece aynı anda makul sayıda ziyaretçinin şapeli ziyaret edebilmesi sağlanmıştır. Ziyaretçiler 15 dakika süre ile bu bölümde bekletildikten sonra şapele girebilir. Şapelin 2001 yılında fresklerinin restorasyonu tamamlanmış ve UNESCO Dünya Mirası Komitesi'nin 42/2004 sayılı kararı Dünya Mirası olarak tescil edilmiştir.

33 "İmran'ın Hayatına Dair Sahneler"; 1. İmran'ın kurbanının reddedilmesi ve tapınakta kovuluşu, 2. İmran çobanlar arasında, 3. Hanna'ya müjde, 4. İmran çobanların yanında kurban adıyor, 5. İmran'ın rüyası, 6. Altın kapı önünde Hanna ile buluşma, "Meryem'in Hayatına Dair Sahneler"; 7. Meryem'in doğumu, 8. Meryem'in tapınağa takdimi, 9. Tapınağa getirilen dallar, 10. Taliplerin duası, 11. Meryem'in evliliği, 12. Düğün alayı, 13. Tanrı Cebrail'i Meryem'e gönderiyor, 14 Müjde: Cebrail'in Meryem'e müjdeyi verişi, 15. Müjde: Meryem'in müjdeyi alışı, 16. Ziyaret, "İsa'nın Hayatına Dair Sahneler"; 17. İsa'nın doğumu, 18. Kâhin kralların tapınması, 19 Tapınağa takdim, 20. Mısır'a kaçış, 21. Masumların katli, 22. İsa doktorlar arasında, 23. İsa'nın vaftizi, 24. Kana düğünü, 25. Lazar'ın dirilişi, 26. Küdüs'e giriş, 27. Tapınaktan tüccarların kovuluşu, 28. Yahuda ihaneti için para alırken, 29. Son akşam yemeği, 30. Havarilerin ayaklarının yıkanması, 31. Yahuda İsa'yı öpüyor (İsa'nın tutuklanması), 32. İsa Kayafa'nın karşısında, 33. Kırbaçlanma, 34. Golgota yolunda, 35. Çarmıh, 36. İsa'ya ağıt, 37. Yeniden diriliş, 38. Göğe yükseliş, 39. "Pentecost" (İsa'nın göğe yükselişinden sonra havarilere kutsal ışık olarak görünüşü), "Yedi Erdem"; 40. Ölçülülük, 41. Basiret, 42. Tutarlılık, 43. Adalet, 44. İman, 45. Hayırseverlik, 46. Umut, "Yedi Kötülük"; 47. Umutsuzluk, 48. Kıskançlık, 49. Sadakatsizlik, 50. Adaletsizlik, 51. Öfke, 52. Tutarsızlık, 53. Aptallık .

34 Bu ziyaret Meryem'in akrabası Elizabet'e yaptığı ziyarettir. Bu sırada Meryem İsa'ya, Elizabet ise Vaftizci Yahya'ya hamiledir. Bu ziyaret Batı kilisesinde 31 Mayıs, Doğu kilisesinde ise 30 Mart günlerinde kutlanır.

35 *İncil*'e göre İsa'nın doğumunu haber alan doğulu kâhin krallar, gökyüzünde görünen yıldızı takip ederek tapınmak üzere yeni doğmuş bu çocuğu bulurlar.

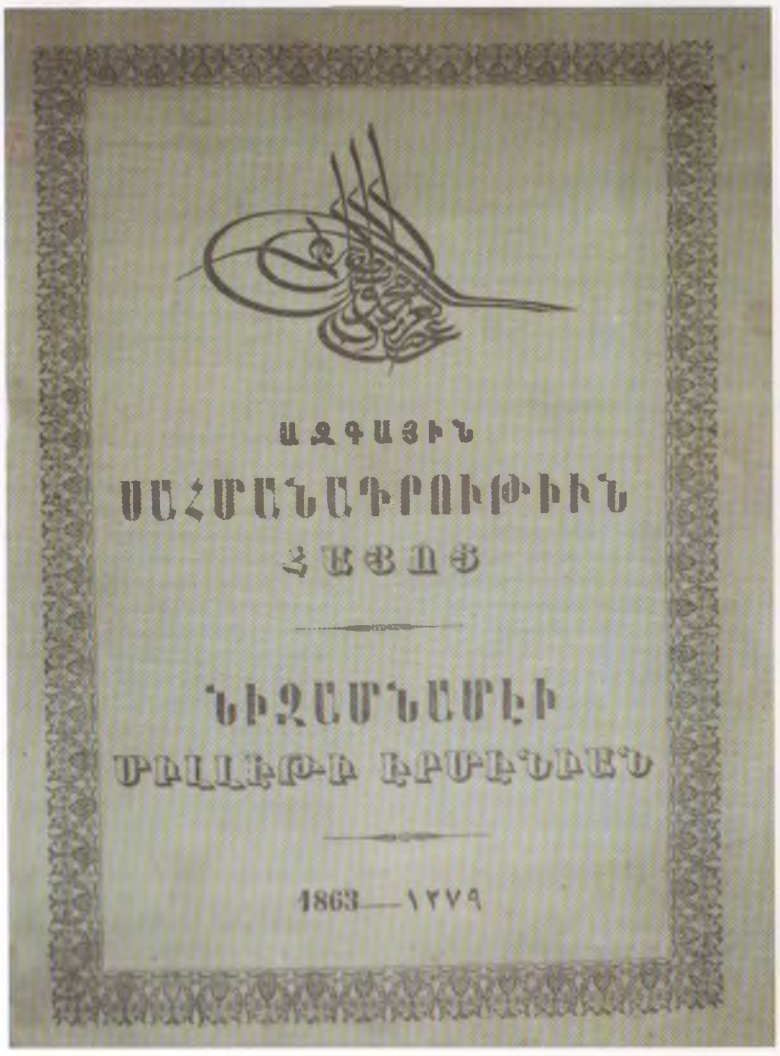
36 Halley kuyruklu yıldızına dair ilk görsel betimlemelerden birisi 1077'de yapılmış olan Beyeux halılarıdır. Yapılan hesaplamalar Halley'in İÖ 12. yüzyılda da görülmüş olacağını iddia eder. Buna göre miladi takvim hesaplamalarında da bazı sapmalar olmaktadır. Ancak İsa'nın doğumu sırasında gökyüzünde parlayan bir ışık olduğundan *İncil*'de de söz edilir ki muhtemelen Giotto da bu anlatımları dikkate almıştır. Bir olasılık olarak da 1301'de görülen Halley'den etkilenerek Scrovegni Şapeli'ndeki betimlemeyi, daha sonraki bir tarihte yapmış olmasına rağmen Assisi dekinden farklı biçimde resmetmiştir ve birincisi kuyruklu yıldız tanımına daha fazla uymaktadır.

37 Hayırseverlik – Tembellik, İman – Şehvet, Umut - Kıskançlık, Adalet - Hırs, Basiret – Kibir, Metanet- Öfke, Ölçülülük - Oburluk karşılıklı erdem ve kötülük çiftlerini oluştururlar. Hayırseverlik, çocuklu kadın, elinde alev ya da Aziz Yuhanna ile birlikte elinde kalp ya da alev tutarken, İman, kâse, haç, mığfer, mum tutan bir figür olarak ve genellikle Aziz Petrus ile birlikte, Umut, bakışları gökyüzüne çevrilmiş yanında çapa bulunan taçlı, kanatlı bir kadın figürü olarak ve genellikle Aziz James ile birlikte, Adalet, kılıç ve /veya terazi taşıyan çoğu zaman gözleri bağlı bir figür olarak, Basiret iki yüzlü bazen de maskeli bir figür olarak elinde ayna veya yılan tutarken, Metanet yanında bir aslan, yoksa bir aslan postu ile birlikte, kılıçlı, kırık bir sütun yanında, bazen kalkanlı ve elinde küre tutan bir figür olarak, Ölçülülük elinde dizgin, yular ya da bir vazo tutan bazen de kılıçlı bir figür olarak gösterilir. Bu simgeler genellikle alegorinin anlaşılması için yeterlidir. Bazı durumlarda ise bu simgeleri betimlenen kompozisyonun içinde epeyce aramak gerekebilir.

NİZÂMNÂME-İ MİLLET-İ ERMENİYÂN ANAYASA MIYDI?*

AYLİN KOÇUNYAN

Nizamnameden anayasaya geçiş, moderniteye ve seküler bir cemaat yapısına geçişin terminolojik bir yansımasıydı. Osmanlıca metinde kullanılan "Ermeni Patrikliği Nizamatı"(1863) ifadesi, devletin Ermeni toplumunu dini bir cemaat olarak patrikhane aracılığıyla algıladığını gösterirken, Ermenice metinde kullanılan "Ermeni Milleti Anayasası" ifadesi aydınların sekülerleşme çabasını yansıtmaktadır. Ermeni harfli Osmanlıca metin ise, bu yaratılan ara dilin üstlendiği sorumluluğa paralel olarak, "Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân" ifadesiyle bu iki algı farklılığına ara bir formül bulmuştu.

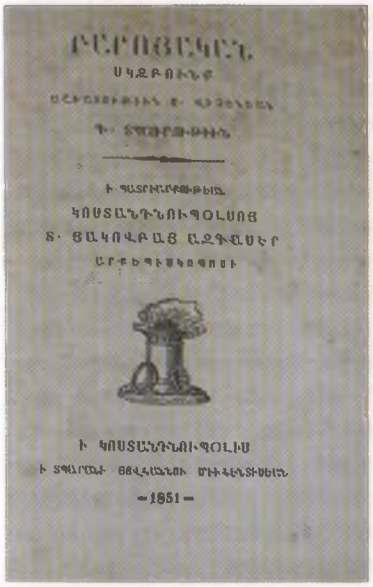

ԱԶԳԱՅԻՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ
ԵՐԿԱՄԱՆԱՄԻՆ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՐԱՍԽԱՒՆԱՔ
1863—١٢٧٩

1863 Ermeni Milleti Anayasası'nın Ermenice ve Ermeni harfli Osmanlıca metninin kapak sayfası. Kapak kısmında, tuğranın altında Ermenice harflerle "Ermeni Milleti Anayasası" başlığı; tarihin üstünde ise Ermeni harfleriyle Osmanlıca "Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân" başlığı yer almaktadır.

Kırım Savaşı'nı noktalayan 1856 Paris Antlaşması öncesinde ilan edilen Islahat Fermanı, İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmed ve halefleri tarafından gayrimüslim cemaatlere tanınan imtiyazların "çağın gerekleri"ne göre gözden geçirilmesini öngörmüş; bunun sonucunda Ermeni cemaati 1863 yılında Bâb-ı Âlî'nin onayıyla yeni bir nizamname ilan etmiştir.[1] "Çağın gerekleri" deyimi, 19. yüzyılın dünyasında bir bakıma Batılı hukuk standartları anlamına geliyordu. Zaten Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması'nın 7. maddesi uyarınca Avrupa kamu hukukunun bir parçası olmayı ve Avrupa Birliği'nin 19. yüzyıldaki şekli olan Avrupa Konseri'ne ("Concert Européen") dahil edilmeyi kabul ediyordu.[2] Avrupa'daki anayasal gelişmelerden etkilenen Ermeni aydınların kaleme aldığı bu nizamname, Ermenice metinde "Ermeni Milleti Anayasası" anlamına gelen "Azkayin Sahmanatrutyun Hayots" başlığıyla yer almıştır.[3] Osmanlıca metin düstûrda idâre-i nizâmât-ı müteferrikat başlıklı bölüm altında Ermeni Patrikliği Nizâmâtı[4] başlığı altında yer alırken, Ermeni harfli Osmanlıca metin Nizâmnâme-i Millet-i

Ermeniyân[5] başlığını taşımaktadır.

Kuşkusuz ki 1863 Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân, son tahlilde, Osmanlı Devleti gözetiminde gerçekleşen cemaat yönetimini, yazılı kurallara bağlayan bir metnin ötesine geçmeyi amaçlamamıştır. Aslında kâğıt üzerinde halk temsiline dayalı bir cemaat yönetiminden bahsetse de, bu nizamnamede nihai söz Osmanlı Devleti'ne aittir. Ermeni Patriği, patrikhane dâhilinde kurulan millet meclislerine başkanlık ve onların yürütme yetkisini elinde tutar ve özel şartlarda, Osmanlı Devleti'nin hükümlerini uygulayan bir aracıdır. Bu özel şartların ne oldukları belirtilmemiştir. Ancak bu nizamnamenin Bâb-ı Âli tarafından onaylanmış olduğu ve cemaat işlerinin yönetiminin Osmanlı Devleti'nin özel izniyle bu nizamname çerçevesinde yürütüleceği düşünülürse, Osmanlı hükümeti bu iznin içeriğini belirleme ve hukuki metnin uygulanışına Ermeni Patriği aracılığıyla müdahale etme hakkına sahiptir. Ancak nizamname, cemaat-birey ilişkilerini hak ve görevler esasları üzerine oturtması, cemaat idaresinde kullanılacak erkin sadece patrik nezdinde toplanmasını engelleyerek güçler ayrılığı ilkesini getirmesi, belli bir toplumsal refah ve hukuka sadakat gibi kavramları geliştirmesi açısından modern anayasacılığın temel prensiplerini içselleştirmiştir.

Dr. Serviçen Efendi'nin *Paroyagan Isgızpunk* (Ahlaki Prensipler) adlı kitabının kapağı.

Dr. Serviçen Efendi
Vahram H. Torkomyan, *Doktor Serviçen Efendi* (Viyana: Mıkhitaryan, 1893), s. 6.

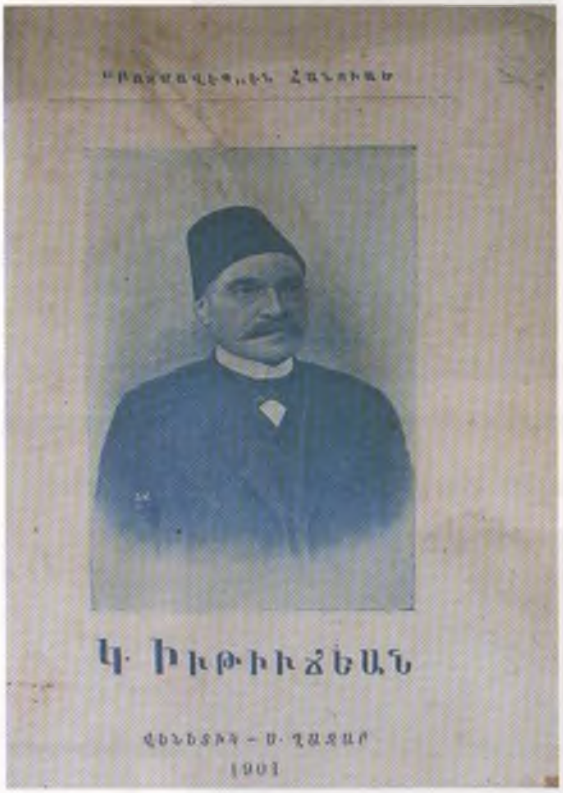
Serviçen Efendi'nin 1851'de yazmış olduğu **Paroyagan Isgızpunk** *(Ahlaki Prensipler), sadece Ermenice ve Ermeni harfli Osmanlıca nizamname metninde bulunan "mebâdi-i esâsiye" (temel ilkeler) bölümüyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu eserin 1851 tarihinde yayımlanmış olması, bir cemaat nizamnamesi fikrinin Ermeni cemaatinde bir bakıma Kırım Savaşı'ndan önce şekillendiğini gösteriyor.*

NİZÂMNÂME-İ MİLLET-İ ERMENİYÂN'A GİDEN YOL

17 Mart 1863 tarihinde resmen ilan edilen nizamname, 1840'larda başlayan bir sürecin sonucuydu. Mıgırdiç Amira Cezayirliyan ve Hagop Gircikyan bu sürecin öncüleri gibi görülebilir. Amiralık, 16. yüzyılda ortaya çıkan, ancak daha çok 18. yüzyılın ortalarından itibaren Ermeni toplumunda daha sıklıkla kullanılan onursal bir unvandı. Amiralar, icra ettikleri meslek itibariyle ellerinde bulundurdukları maddi güç ve buna paralel olarak Osmanlı Devleti nezdinde elde ettikleri iktidar sayesinde Ermeni toplumu üzerinde belli bir nüfuz kurmuşlar ve Ermeni milleti ile Osmanlı hükümeti arasında bir aracılık rolü üstlenmişlerdi. Amira sınıfı, genellikle sarraflık mesleğini icra ediyor ve devlet hazinesi adına iltizam usulü vergi topluyordu. 1850'lerin ve 1860'ların Ermenice gazetelerine göz atıldığında, amiraların maddi güçleri sayesinde Osmanlı'daki Ermeni milleti kurumlarını (okul, hastane vb) ayakta tutan önemli refah kaynakları oldukları görülüyor.[6] Ancak diğer yandan da bakıldığında, patrikhane ve cemaat işlerinin yönetiminde giderek oligarşik bir güç elde ediyor ve gelenekçi yaklaşımlarıyla toplumun dinamizmine önemli bir engel teşkil ediyorlardı.[7] Dönemin gazeteleri ışığında değerlendirildiğinde, Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân uygulamaya konulmadan önce, patrik seçimi için toplanan; amira, esnaf ve din adamlarından oluşan Patrikhane Genel Meclisi'nde son söz genellikle amiralara aitti. *Masis* gazetesi başyazarı Garabed Ütüciyan, anılarında 1831 yılında Genel Meclis'te gerçekleşen bir patrik seçimine yer vermiş; seçime katılan din adamlarından birine fikri sorulduğunda amiralardan farklı bir adayı tercih etme cüreti gösterdiği için başka bir yere sürüldüğünden bahsetmiştir.[8] Amiraların taşradaki uzantıları sayılabilecek çorbacılar, keyfi icraatlarıyla cemaat idaresinin Ermeni halkı nezdinde meşruiyetini kaybetmesine neden oluyor; bu meşruiyet krizi Osmanlı'da güçlenen Protestan ve Katolik misyonları karşısında Ermeni Apostolik Kilisesi'ni güçsüz bırakan etkenlerden biri haline geliyordu. Yükselen tartışmaların gerisinde cemaat yöneticilerinin halkoyuyla işbaşına gelmeleri ve

icraatları için halka hesap vermeleri gerektiği fikri güçleniyordu.[9]

Mustafa Reşid Paşa'nın sarrafı Mıgırdiç Amira Cezayirliyan, diğer amiralardan farklı olarak, Ermeni Patrikhanesi yönetiminde yeni bir düzenlemeye gitmek istiyordu. Hagop Efendi Gırcikyan Reşid Paşa'nın Paris (1835-1838; 1841-1843) ve Londra (1839) elçilikleri sırasında sefaret tercümanı, paşa hariciye nazırı (1840) olduğunda müşavir ve ikinci kez sadrazamlığa (1846) yükseldiğinde sadaret tercümanı ve müşaviri görevlerinde bulundu. Gırcikyan Paris'te bulunduğu süre boyunca Fransız siyasi yaşamını yakından teneffüs etme fırsatı buldu ve ekonomi politik derslerini takip etti. O dönemde gayrimüslimlerin yönetimi Hariciye Nezareti'ne bağlıydı ve konumu dolayısıyla Gırcikyan Hariciye Nazırı Âli Paşa ile de yakınlaşma olanağını buldu. Cezayirliyan ve Gırcikyan Reşid Paşa üzerindeki nüfuzlarını kullanarak patrikhane işlerinin idaresinde ruhani ve cismani olmak üzere iki meclis kurulması gerektiğini dile getirdiler ve bu konuda padişah fermanının 7 Mayıs 1847 tarihinde ilan edilmesini sağladılar. Hagop Efendi Gırcikyan 1847'de bu iki meclisin reisi seçildi. 1847'den 24 Mayıs 1860 yılına kadar, Ermeni cemaatinin işleri bu iki meclis tarafından yönetildi. 1853-54 döneminde, Hagop Efendi Gırcikyan Cismani Meclis toplantısında cemaat işlerinin yönetimi için yeni bir nizamnamenin gerekliliğini de dile getirdi.[10]

Masis gazetesi başyazarı Garabed Ütüciyan.

A. H., *Gensakrutyun Garabed Ütüciyani* (Garabed Ütüciyan'ın Biyografisi), (Venedik: Surp Ğazar, 1901); İç kapaktan.

1847'den 1863 tarihli Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'ın ilanına kadar geçen süreçte, yeni bir nizamname gerekliliği konusundaki tartışmalar alevlenerek sürdü. O çalkantılı dönemin tüm ayrıntılarına bu kısa çalışmada yer vermek mümkün değil. Ancak bu dönemde kamusal alandaki nizamname tartışmalarına hâkim olan aydın sınıf, Osmanlı bürokrasisinde kilit görevlere gelerek kendi fikirlerine meşruiyet kazandıracak bir zemin hazırladı. Bu yeni aydın-bürokrat sınıfın yükselişinde, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti hizmetine girmeleri önündeki engelleri kaldıran 1856 Islahat Fermanı'nın eşitlikçi çerçevesini de unutmamak gerekir.[11] İkinci ilginç husus ise, Paris'te hukuk eğitimi gören Krikor Odyan dışında, bu nizamnamenin hazırlanmasına katkıda bulunanlardan (Serviçen Efendi, Nahabed Rusinyan, Garabed Ütüciyan vb) hiçbiri, hukuk tahsili almamıştı. Mesela Serviçen Efendi ve Nahabed Rusinyan tıp tahsili almak üzere Paris'e gitmişlerdi. Garabed Ütüciyan, Paris'te ekonomi okumuş; özellikle J. B. Say ve Adam Smith'in düşüncelerinden etkilenmişti.[12] İstanbul'a dönüşünde, Ütüciyan 1852-1893 yılları arasında *Masis* gazetesini yayımladı.[13] Ancak bu aydınların ortak noktaları Paris'te eğitim almış olmaları, Fransız siyasi yaşamına ve anayasal gelişmelerine tanıklık etmiş olmalarıydı.[14]

Bu aydınlardan her birinin Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'ın maddelerine nasıl şekil verdiklerini incelemek çok ilginç olurdu. Ancak araştırmalarım sırasında henüz böyle bir veriye rastlayamadım. Bununla birlikte, o dönemde yazdıkları yapıtlardan yola çıkarak hangi maddelerin kimler tarafından şekillendirildikleri konusunda akıl yürütmek olanaksız değildir. Mesela Serviçen Efendi'nin 1851 yılında yazmış olduğu *Paroyagan Isgizpunk* (Ahlaki Prensipler), sadece Ermenice ve Ermeni harfli Osmanlıca nizamname metninde bulunan "mebâdi-i esâsiye" (temel ilkeler) bölümüyle büyük bir benzerlik göstermektedir.[15] Diğer yandan, bu eserin 1851 tarihinde yayımlanmış olması, bir cemaat nizamnamesi fikrinin Ermeni cemaatinde bir bakıma Kırım Savaşı'ndan önce şekillendiğini gösteriyor. Fuad Paşa'nın özel doktoru[16] olan Rusinyan'a gelince, yeni fikirlerin yayılması ve Ermeni toplumunda cemaat yönetiminin yeniden şekillendirilmesi için Ermeni dilinin modernleşmesi gerektiğine inanıyordu. Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'da "meclis jargonu" sayılabilecek kelimelerin Ermenice karşılıklarının çoğunu Rusinyan yarattı. Avrupa parlamento nizamnamelerini örnek alarak, patrikhane bünyesindeki Ermeni Millet Meclisi'nin iç tüzüğünü yazdı. Ermeni ruhban sınıfına karşı yürüttüğü muhalefet, Fransa'daki antiklerikal hareketin izlerini taşıyordu.[17] Dönemin tartışmalarından elde ettiğim izlenim, Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'ı tasarlayan aydın sınıfın bir bakıma Fransız İhtilali'nden sonra kabul edilen Ruhban Sınıfın Sivil Anayasası'ndaki ("Constitution civile du Clergé") terminolojiden etkilenmiş olma olasılığıdır.[18] Nitekim *Masis* gazetesi, nizamname konusunda gelen izlenimleri sütunlarına yansıtırken, bazı kesimlerin Ermeni Patrikhanesi'nin dini otoritesinin siyasi bir terminolojiyle ifade edilmesine tepki duyanlara cevaben, kiliselerin de "anayasa" olarak ifade edilen yayımlanmış kurallarla yönetildiklerini ifade etmiş, "apostolik anayasa", "konsil anayasaları", "kilise anayasası" gibi kullanım örnekleri vermiştir.[19] Nizamnamenin Ermenice versiyonunda kullanılan anayasa sözcüğü, Nahabed Rusinyan'ın önerisidir.[20] Rusinyan'ın biyografi yazarlarından biri, biraz da mizahi bir dille, Ermeni Millet Meclisi'nin iç tüzüğünün uygulanamadığını çünkü Rusinyan'ın mütevazı kilise meclisini Avrupa'daki parlamentolarla karıştırdığını aktarmıştır.[21] Garabed Ütüciyan papalığın cismani haklarının

kısıtlanması konusunda Avrupa'da yapılan tartışmaları sütunlarına taşımıştır. Bu bağlamda, patriğin haklarının kısıtlanması konusunda, Fransa kadar İtalya'nın da Ermeni aydınları için bir model olduğunu düşünebiliriz.[22]

Nizamname, Ermeni toplumunun değişik kesimlerinde tepki topladığı gibi, aydın sınıfı nezdinde de zaman zaman eleştirilere hedef olmuştur. Dönemin liberal aydınlarını temsil etmekle birlikte, Vartan Paşa, Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'a şiddetle karşı çıkar.[23] Vartan Paşa yazmış olduğu deneme niteliğindeki eserde, 19. yüzyılda anayasal hareketin nasıl ortaya çıktığını incelemiş ve anayasaların genel anlamda monarşinin istismarlarından doğduğu sonucuna varmıştır. Ona göre, halkta mevcut olan anayasal duygunun yoğunluğu, daha önceki dönemlerde maruz kaldığı baskının göstergesidir. Bu genel bakış açısından sonra, Vartan Paşa, Ermeni toplumunun Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'a geçiş için ne kadar hazır olduğu ve bu yeni düzenlemenin Batı'daki anayasa örnekleriyle ne oranda uyumlu olduğu hususlarını sorgular. Anayasanın her yerde aynı anlama gelmediğini ve dünyada farklı temeller üzerinde kurulu olduğunu vurgular. Ancak yine de her anayasanın kapsaması gereken bazı evrensel ilkeler vardır. Her şeyden önce, her anayasal düzenleme, halk tarafından tanınmalı ve verilen haklar halk katında belli bir farkındalık yaratmış olmalıdır. Ancak değişik toplumsal kesimlerin birbirleriyle yeterince iletişim halinde olmadığı toplumlarda, bazı istisnalar söz konusudur. Vartan Paşa'ya göre, bu koşullarda, aydınlanmanın bütün toplumsal katmanlarda gerçekleşmesi o denli uzun bir süreçtir ki aydınlar toplumun geri kalanını anayasal düzene davet etmek zorunda kalır. Vartan Paşa bu durumun henüz anayasal bir sisteme hazırlıklı olmayan Ermeni cemaati için de geçerli olduğunu ifade eder. Ermeni toplumu, 1856 Islahat Fermanı ile anayasal bir çerçeveye oturtulmak istenmiştir. Bu durum, ona göre, Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'ın toplumsal bir iradenin ürünü olmadığının göstergesidir. Oysa saf bir anayasa mekanizması, Vartan Paşa'ya göre, ferman ve buyruklara dayandırılamaz. Nizamnamenin Ermeni aydın sınıfının bir yaratısı olduğu bir gerçektir. Ancak nizamname, Vartan Paşa'nın düşündüğü kadar da halk desteğinden yoksun değildir. Her yeni gelişme gibi, nizamname de Ermeni toplumunu ikiye bölmüş; taraftar kadar muhalif de toplamıştır. Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân cemaat yönetimini dini ve zengin zümrelerin tekelinden kurtarmayı ve cemaat liderlerinin belli kurallar ve toplumsal meşruiyet ilkeleri çerçevesinde seçimle işbaşına gelmelerini vaat etmiştir. Kâğıt üzerindeki bu vaatler, belli bir toplumsal beklenti yaratmış olmalı ki Bâb-ı Âli nizamnamenin onayını geciktirdiğinde, Ağustos 1862'de halk yığınları patrikhane yolunda toplanarak nizamnamenin toplumun ruhu olduğunu ifade etmişlerdir.[24]

NİZAMNAMENİN KURUMLARI

Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân 1863 yılında nihai olarak Bâb-ı Âli tarafından onaylanmadan önce 1857 ve 1860 taslakları kaleme alınmıştı. Üç metin arasındaki farklılıklar ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte, nizamnamenin ana çerçevesini çizerken, 1860 ve 1863 metinleri arasındaki farklılıklara da örnekleme yoluyla kısaca değineceğim. 1863 Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân, Ermeni cemaati idaresindeki yürütme gücünün bir yandan İstanbul Ermeni Patriği, diğer yandan da marhasalıklar, cemaat meclisleri ve komisyonlar arasında ve tanımlanmış yetkiler çerçevesinde paylaştırılmasını öngörüyordu.[25] Nizamname, sorumlulukların değişik organlara dağıtılmasını reform sürecinin ilk şartı olarak görmüş ve yönetim ve gözetim makamlarını ayrı cemaat otoriteleri arasında paylaştırmıştır. Bu bağlamda, cemaat liderlerinin seçimi (İstanbul ve Kudüs patrikleri), Ruhani ve Cismani meclislerin atanması ve bu meclislerin yetki alanlarını aşan sorunların çözümü konusunda iki meclisin gözetimi, nizamnamedeki ilkelerin korunması, Patrikhane Genel Meclisi'nin sorumluluk alanları arasında yer alıyordu. Nizamname uyarınca, Genel Meclis, İstanbul ruhban sınıfı tarafından seçilmiş yirmi ruhani temsilciden, taşradan seçilmiş kırk temsilciden ve İstanbul mahalleleri tarafından seçilmiş seksen kadar temsilciden oluşuyordu. Meclisteki bu dağılım, nizamnamenin cemaat işlerinin yönetiminde İstanbul'daki temsilcilere ve sekülerleşme göstergesi olarak sivil delegelere öncelik verdiğini göstermektedir. Ruhani ve Cismani meclislerin yanı sıra, nizamname, uzmanlık alanlarına göre, Cismani Meclis'in altında çalışan Maarif Komisyonu, İktisat Komisyonu, Yargı Komisyonu (diğer komisyonlardan farklı olarak Yargı Komisyonu karma bir komisyona bağlıydı), Manastırlar Komisyonu gibi alt organlar da öngörüyordu. Taşra genel meclisleri ve taşra Ruhani ve Cismani meclisleri İstanbul'daki cemaat yönetiminin taşradaki uzantılarıydı. Böylelikle nizamname, her alt organın bir üstüne karşı sorumlu olduğu bir sorumluluklar halkası tanımlıyordu.

Krikor Odyan.

Mikael Gazmararyan, Krikor Odyan: Sahmanatragan Khosker u Carer (Anayasal Sözler ve Konuşmalar), (İstanbul: Kader, 1910); kitap kapağından.

Sözgelimi marhasalar patriğe karşı, komisyonlar Cismani Meclis'e, Ruhani ve Cismani meclisler İstanbul Patriği'ne, Patrik ise Genel Meclise karşı sorumluydular.

1860 ve 1863 metinlerinde, bazı temel ilkelerin aktarıldığı bir mebâdi-i esâsiye bölümü yer almaktadır. Bu bölümde, Ermeni milleti bireylerinden her birinin ve milletin de o bireylerin her birine karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları olduğu ve bir tarafın sorumluluğunun diğer tarafın hakkı olduğu belirtiliyordu. 1860 metni cemaat yönetiminin birinci organı olarak Genel Meclis'i tanırken, 1863 metni yönetim hiyerarşisinde İstanbul Ermeni Patriği'ni en baş sıraya koymuş; Genel Meclis'e ise son sırada yer vermiştir. Her iki metin İstanbul Ermeni Patriği'ni tüm cemaat meclislerinin başkanı ve bu meclislerin icra ettikleri yürütme gücünün temsilcisi olarak tanırken, 1863 metni İstanbul Ermeni Patriği'nin özel durumlarda Osmanlı hükümetinin emirlerinin yerine getirilmesinde bir aracı rolü üstleneceğini de belirtmiştir. 1860 metni hedeflediği ilk konu patriğin görev ve sorumluluklarından önce seçim şekliydi.

Ruhani Meclis'in sorumluluk alanına yaklaşımı açısından 1860 Nizamnamesi'nin daha seküler bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. 1863 Nizamnamesi, 1860 metninden farklı olarak Ruhani Meclis'e cemaat okullarını ziyaret etme ve Hıristiyanlık öğretilerinin eğitimini gözetleme ve cemaat içinde patlak veren dini anlaşmazlıkları kilise kanunlarına göre karara bağlama yetkisi tanımıştır. Ancak dönemin gazetelerine göz attığımızda boşanma gibi o dönemde dini nitelikte görünen birçok sorunun aynı zamanda dünyevi boyutu vardı ve Ruhani Meclis'in bu sorunları Cismani Meclis'in katkısı olmadan çözebileceği tartışma konusudur.

Ruhani Meclis'in sorumluluk alanına yaklaşımı açısından 1860 Nizamnâmesi'nin daha seküler bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. 1863 Nizamnâmesi, 1860 metninden farklı olarak Ruhani Meclis'e cemaat okullarını ziyaret etme ve Hıristiyanlık öğretilerinin eğitimini gözetleme ve cemaat içinde patlak veren dini anlaşmazlıkları kilise kanunlarına göre karara bağlama yetkisi tanımıştır.

Fuad Paşa'nın doktoru Nahabed Rusinyan.

Minas Tcheraz'ın *Mosaïques biographiques* (Paris: Imprimerie Nerces, 1929, s. 169).

Millet bireylerinden her birinin yerine getirmesi gereken sorumluluklardan en önemlisi, cemaatin ihtiyacı için gerekli olan harcamalara maddi gücü ölçüsünde katkıda bulunmaktı. Millet bireylerinin ahlaki, fikirsel ve maddi ihtiyaçlarını karşılamak; Ermeni kilisesinin inanış ve gelenekleri korumak; kız ve erkek çocukların eşit şekilde eğitimden faydalanmalarını sağlamak; kilise, hastane, okul gibi cemaat kurumlarını bayındır halde tutmak ve gelirlerini yasal yollarla artırmak; fakirlere yardım etmek; milletin bireylere karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukların birkaçı arasında yer alıyordu. 1860 metni, temel prensipler bölümünde, Osmanlı Devleti'nin özel izniyle Ermeni cemaatinin iç işlerini yönetmekle sorumlu olan millet idaresini, yukarıda sözü edilen hak ve sorumlulukların içeriğini belirleyen bir otorite olarak tanımıştır. 1863 metni millet idaresinin otoritesini tanımakla birlikte, bu otoriteye kural koyucu bir fonksiyon yüklemek yerine, bu hak ve sorumlulukların yerine getirilmesinde yürütme ve gözetim yetkisi vermiştir. Her iki metinde de, kararların meşruiyeti oy çokluğuna dayanır.

İstanbul Ermeni Patriği'nin seçilme koşullarını seçim başlıklı ayrı bir bölümde zikrederken, 1863 metni bu koşulları İstanbul Ermeni Patriği maddesinin hemen altında, görev ve sorumluluklarından önce zikretmiştir. Özellikle 1860-63 yılları arasında İstanbul Ermeni Patriği'nin hangi kurallara göre seçileceği konusu cemaatte yoğun tartışmalara neden olduğundan, muhtemelen devletin bu nizamnameyle açıklığa kavuşturmayı

Nizamname, cemaat içindeki eğitim sürecinin düzenli işlemesini gözetmek üzere bir maarif komisyonunun kurulmasını öngörür. Komisyon, aynı zamanda, öğretmenlerin yaşam ve eğitim koşullarını iyileştirme, düzgün ders kitapları hazırlama gibi sorumluluklar da üstlenir; ancak cemaat içinde verilen dini eğitimin gözetimini Ruhani Meclis'e bırakır. 1860 tarihli nizamnameye göre, maarif komisyonu, Ermeni toplumunun eğitim sürecini standart bir sürece oturtmak için okullarda uygulanması gereken nizamnameleri hazırlayan kural koyucu bir organ gibi de işler. Buna ek olarak, 1860 Nizamnamesi'nde, İstanbul'un her mahallesinde ve taşrada çok gelişmiş bir ilköğretim ve mesleki okul ağı kurulması ve mesleki okullardan mezun olanlara öğretmenlik diplo-

ması verilmesi tasarlanmıştır. Diğer bir deyişle, 1860 Nizamnamesi, Ermeni okullarına ders verecek öğretmenlerin eğitim sürecini kurumsallaştırmayı hedeflemiştir. Ancak bu maddeler, 1863 Nizamnamesi'nde kaldırılmıştır. Benzer şekilde, cemaat kurumlarının finansal işleyişine ve mülklerinin yönetimine nezaret etmek üzere kurulmuş olan İktisat Komisyonu, 1863

Nizamnamesi'nde, 1860 metninden farklı olarak, cemaat içinde ekonomi ve kalkınma politikaları üretecek bir organ olmak yerine daha pasif bir yapıya oturtulmuştur.

SONUÇ OLARAK ANAYASA / NİZAMNAME FARKI

Tanzîmât-ı Hayriyye, "kanunlaştırma hareketleri" ve "reform" aracılığıyla Osmanlı devlet ve toplum yapısını modernleştirirken, diğer yandan 1839'dan 1876'ya uzanan zaman diliminde toplum yapısına devlet müdahalesini artırarak Osmanlı yönetimini merkezileştirmeyi amaçlar.[26] 1860 ve 1863 metinleri arasındaki farklar da bu merkeziyetçi mantık çerçevesinde algılanabilir. Diğer yandan, nizam, nizamat veya nizamname, merkeziyetçi bir mantıkla, bu yeniden yapılanmanın terminolojik ifadesidir. Nitekim 1863 metninin Ermeni harfli Osmanlıca mukaddimesinde, nizamnamenin yürürlüğe girme gerekçesi olarak, 1847 yılında teşkil edilen Ruhani ve Cismani meclislerin vazifeleri hakkındaki nizamatın yeterli olmayışı ve bazı usulsüzlüklerin meydana gelişi gösterilmiştir. Devlet açısından imtiyazların yeniden düzenlenmesi, cemaatte süregelen nizamsızlıkların ortadan kalkmasıydı. Dönemin Ermenice gazeteleri ışığında değerlendirildiğinde, bu yeni düzenlemeyi adlandırırken, aydınların başta kullandıkları ve nizamname sözcüğünün Ermenice karşılığı olan "ganonakrutyun" kelimesinden uzaklaşarak Ermeni dilinde "sınırlamalar sistemi" anlamına da gelen "sahmanatrutyun" yani anayasa sözcüğüne geçiş yapmalarının nedeni, artık işlemeyen 1847 Nizamnamesi'ne terminolojik olarak da mesafe almak istemeleridir. Ayrıca "sahmanatrutyun"la aynı kökten türeyen "sahmanel" (sınırlandırmak) kelimesi, Ermenice metnin satır aralarında bu düzenlemenin tüm ruhunun cemaatin değişik birimleri arasındaki yetki ve sorumlulukların sınırlandırılması üzerine kurulu olduğu hissiyatını vermektedir. Ayrıca 19. yüzyılda, devlet veya kilise anayasası dışında, "kanun", "nizamname" anlamlarında da kullanılan "sahmanatrutyun" kelimesinin[27] Ermeni aydınlarının kafasında taşıdığı sembolik anlamı da göz ardı etmemek gerekir. Nizamnameden anayasaya geçiş, moderniteye ve seküler bir cemaat yapısına geçişin terminolojik bir yansımasıydı. Osmanlıca metinde kullanılan "Ermeni Patrikliği Nizamatı" ifadesi, devletin Ermeni toplumunu dini bir cemaat olarak Patrikhane aracılığıyla algıladığını gösterirken, Ermenice metinde kullanılan "Ermeni Milleti Anayasası" ifadesi aydınların sekülerleşme çabasını yansıtmaktadır.[28] Ermeni harfli Osmanlıca metin ise, bu yaratılan ara dilin üstlendiği sorumluluğa paralel olarak, "Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân" ifadesiyle bu iki algı farklılığına ara bir formül bulmuştu. Ayrıca nizamat kelimesinin o dönemde anayasa anlamına gelen kullanımları da vardı.[29]

"Bilindiği gibi, Tanzimat dönemi ıslahatları evrenselcilik iddiasında olup bir Osmanlı cemaati yaratmaya ve Osmanlı Devleti'nin tebaası olan halkların devlete bağlılığını ve sadakatini temin etmeye çalışıyorlardı. Ne var ki, paradoksal bir biçimde, "Millet" sistemini pekiştirdiler".[30] Bu bağlamda, bir diğer soru, Bâb-ı Âli'nin Gülhane-i Hatt-ı Hümâyûn'un geneli kavrayan eşitlikçi ve Osmanlıcı söyleminden Islahat Fermanı'nın ilanıyla cemaat nizamnamelerinin özelci dünyasına neden geçtiğidir. Tchihatcheff'in iddia ettiği gibi, yükselen Avrupa rasyonalizmine rağmen, 19. yüzyılda din hâlâ önemseniyordu ve insani tavır alışlarda önemli bir meşruiyet aracıydı.[31] Prens Gorçakof'a gönderdiği 29 Haziran 1854 tarihli mesajında, Neselrod Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların haklarının pekiştirilmesinden bahis açarken, Osmanlı tebaalarına tanınan sivil hakların dini hakların ayrılmaz bir parçası olduğunu; biri olmadan diğerinin hiçbir anlam ifade etmeyeceğini iddia etmiştir.[32] Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nun cemaat nizamnameleriyle birlikte var oluşu, sivil ve dini hakların birlikteliği anlamına geliyor ve böylece Rusya'dan gelen talepleri geçersiz kılıyordu. Kırım Savaşı boyunca Rum Ortodoks Kilisesi'nin hamisi gibi hareket eden ve imtiyazları konusunda müdahalede bulunan Rusya'ya karşı, Osmanlı Devleti'nin politikası, Fransa ve İngiltere'nin öneri ve desteğiyle, gayrimüslim cemaatlere tanınan imtiyazları kendi teşebbüsüyle yeniden gözden geçirerek nizamnameler yoluyla onları kurumsallaştırmak olmuştur.[33]

Aydınların nizamname sözcüğünün Ermenice karşılığı olan "ganonakrutyun" kelimesinden uzaklaşarak Ermeni dilinde "sınırlamalar sistemi" anlamına da gelen "sahmanatrutyun" yani anayasa sözcüğüne geçiş yapmalarının nedeni, artık işlemeyen 1847 Nizamnâmesi'ne terminolojik olarak da mesafe almak istemeleridir.

DİPNOTLAR

* Bu çalışma, 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nde savunduğum *Hopes of Secularization in the Ottoman Empire: The Armenian National Constitution and the Armenian Newspaper. Masis. 1856-1863* başlıklı master tezimin araştırma sonuçlarına dayanmaktadır. Bu bağlamda, başta tez danışmanım Prof. Dr. Edhem Eldem'e ve jürinin diğer üyeleri Prof. Dr. Selim Deringil ve Yrd. Doç. Dr. Vangelis Kechriotis'e çalışmama olan katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

1 Bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, 1535-1914* (New Jersey: D. Van Nostrand, c.1956), c. 1, s. 149-153.

2 Paris Antlaşması metni için bkz. Hurewitz, c. 1, s. 153-156.

3 1863 tarihli nizamnamenin Ermenice metni için bkz. *Azkayin Sahmanatrutyun Hayots* (Ermeni Milleti Anayasası), (İstanbul: H. Mühendisyan, 1863).

4 *Düstur*, birinci tertib, cüz-i sani, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289 [1872]), s. 938-961.

5 Ermeni harfli Osmanlıca metin, 1863 tarihli Ermenice metnin sağ sütununda yer almıştır.

6 Hagop Barsoumian, "The Dual Role of the Armenian *Amira* Class within the Ottoman Government and the Armenian *Millet* (1750-1850)" içinde *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. Braude and Lewis (New York: Holmes & Meier Publishers, 1982), c. 1, s. 171-184.

7 Socrates D. Petmezas, "The Formation of Early Hellenic Nationalism and the Special Symbolic and Material Interests of the New Radical Republican Intelligentsia (ca. 1790-1830)", *Historein*, 1 (1999), s. 57.

8 Garabed Ütüciyan, "Mangutyan Hişadagner" (Çocukluk Anıları), *Masis*, 20 Mart 1893.

9 Tartışma örnekleri için bkz. *Masis*, 23 Temmuz 1859; 30 Temmuz 1859; 3 Eylül 1859.

10 Arşak Alboyaciyan, "Azkayin Sahmanatrutyuni, İr Dzakumı yev Girarutyuni" (Millet Anayasası, Doğuşu ve Uygulaması), *Intartsak Oratsuyts Surp Pırgıç Hivantanotsi Hayots* (İstanbul: Surp Pırgıç, 1910), s. 229-231; 301-314; 347-351. Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayınları, 2003), s. 225-226.

11 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: the Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, c.1980) s. 202-207. Alboyaciyan, s. 347-351.

12 Hrant Asadur, *Timadverner* (Simalar), (İstanbul, 1921), s. 32. Aktaran Vartan Artinian, *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire, 1839-1863: A Study of its Historical Development* (İstanbul: n.p., 1988), s. 62.

13 H. Pastermadjıan, *Histoire de l'Arménie depuis les origines Jusqu'au Traité de Lausanne* (Paris: Librairie orientale H. Samuelian, 1964), s. 279.

14 Alboyaciyan, s. 233-237.

15 Serope Viçenyan (Serviçen), *Paroyagan Isgızpunk* (Ahlaki Prensipler), İstanbul: Mühendisyan, 1851.

16 *Masis*, 25 Ağustos 1860.

17 *Keğuni*, 1 Haziran 1902, s. 43-44. Minas Tcheraz, *Mosaïques biographiques* (Biyografik Mozayikler), Paris, Imprimerie Nercès, 1929, s. 69.

18 *Constitution civile du Clergé, 1790*. Metin için bkz. Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIXème Siècle* (Paris: Administration du Grand Dictionnaire universel, [1865]), c. 4, s. 1046-1047.

19 *Masis*, 17 Ağustos 1861.

20 Anahide Ter Minassian, *Ermeni Kültürü ve Modernleşme*, çev. Sosi Dolanoğlu (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2006), s. 126.

21 Asadur, *age*, s. 68. Aktaran Ter Minassian, s. 126; 145.

22 Örnekler için bkz. *Masis*, 10 Ocak 1856; 15 Ekim 1859; 9 Ocak 1860.

23 Hovsep Vartanyan, *Sahmanatragan Cıgmardutyunner* (Anayasal Gerçekler), İstanbul: Hovannes Mühendisyan, 1863.

24 *Masis*, 11 Ağustos 1862.

25 Télémaque Tutundjian, *Pacte politique entre l'Etat ottoman et les Nations non-musulmanes de la Turquie* (Lausanne: Imprimerie G. Vaney-Burnier, 1904), s. 84.

26 Cf. Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (Cambridge University Press, 1997), c. 2, s. 55; İlber Ortaylı, *Studies on Ottoman Transformation* (İstanbul: Isis Press, c.1994), s. 107-108.

27 Sözlük örnekleri için bkz. Pascal Aucher, *Dictionnaire abrégé Armenien-Français* (Venise: Académie arménienne de S. Lazare, 1817), c. 2, s. 574; Arisdag & Stepanos Azarian, *Parkirk Hunaren, İdaleren, Hayeren, Daegeren* (Rumca, İtalyanca, Ermenice, Türkçe Sözlük), (Vienna: Mechitarist Typography, 1848), s. 804.

28 Mesrob K. Krikorian, *Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860-1908* (London: Routledge, 1977), p. 5.

29 İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri: İhtilaf ve Meşruiyet* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), p. 179.

30 Ter Minassian, s. 124.

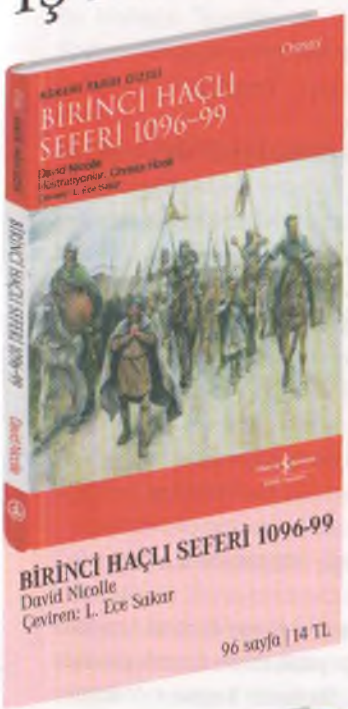
31 P. de Tchihatcheff, *Une Page sur l'Orient* (Paris: Librairie J. — B. Baillière, 1877), s. 304-305.

32 Kont Neselrod'dan Prens Gorçakof'a, Viyana, 29 Haziran 1854. Aktaran Baron I. de Testa, *Recueil des Traités de la Porte ottomane avec les Puissances étrangères* (Paris: Amyot, 1876), c. 4, kısım II, s. 138-141.

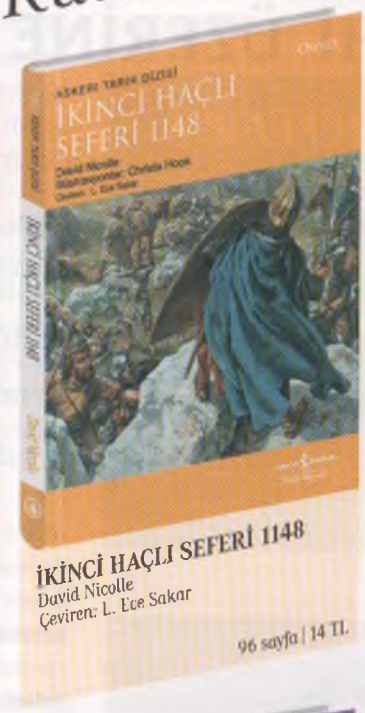
33 Cf. Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London: I. B. Tauris, 1997), s. 55-57; Hurewitz, c. 1, s. 149.

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...
TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL VE TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM VE BİLGİ İLE DOLU
8 CİLTLİK BİR KAYNAK

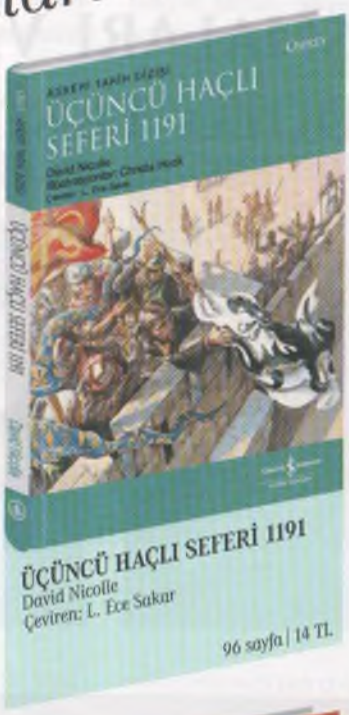
Dünyanın en prestijli askerî tarih dizilerinden biri olan Osprey Askerî Tarih Dizisi İş Bankası Kültür Yayınları'nda.

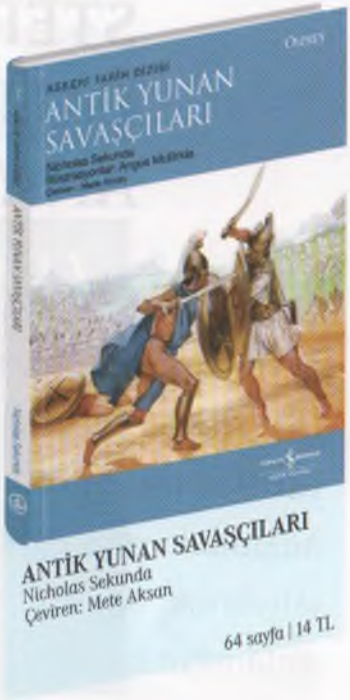
BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ 1096-99
David Nicolle
Çeviren: L. Ece Sakar
96 sayfa | 14 TL

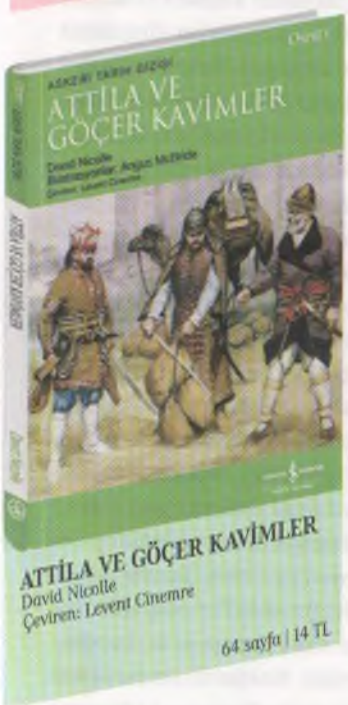
İKİNCİ HAÇLI SEFERİ 1148
David Nicolle
Çeviren: L. Ece Sakar
96 sayfa | 14 TL

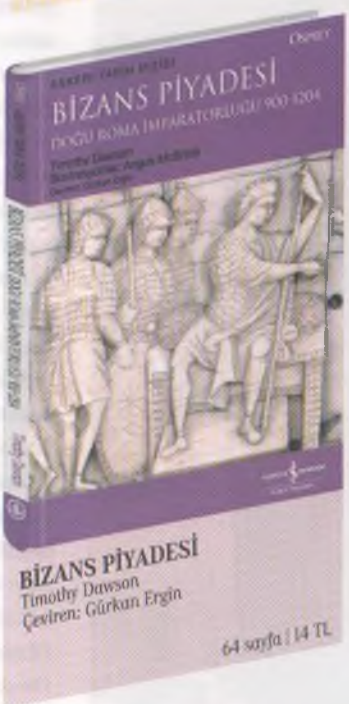
ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ 1191
David Nicolle
Çeviren: L. Ece Sakar
96 sayfa | 14 TL

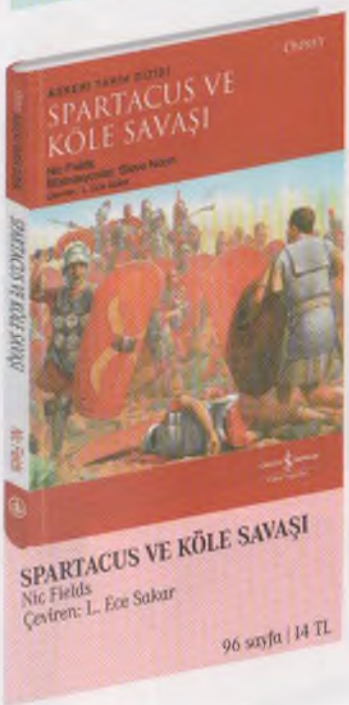
ANTİK YUNAN SAVAŞÇILARI
Nicholas Sekunda
Çeviren: Mete Aksan
64 sayfa | 14 TL

ATTİLA VE GÖÇER KAVİMLER
David Nicolle
Çeviren: Levent Cinemre
64 sayfa | 14 TL

BİZANS PİYADESİ
Timothy Dawson
Çeviren: Gürkan Ergin
64 sayfa | 14 TL

SPARTACUS VE KÖLE SAVAŞI
Nic Fields
Çeviren: L. Ece Sakar
96 sayfa | 14 TL

"Savaş, siyasetin başka araçlarla devamıdır."
Carl von Clausewitz

Beşiktaş kitabevimiz yakında açılıyor.
Dolmabahçe Cad. No: 7 Beşiktaş

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: **İstanbul** - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

STEPHEN MITCHELL İLE ÇALIŞMALARI VE ROMA DÖNEMİ ANADOLU TARİHİ ÜZERİNE

"Ben arkeologların kentleri çalıştıkları kadar, köyleri de çalışmalarını, antik heykelleri çalıştıkları kadar Eskiçağ çöplüklerini analiz etmelerini, mezarlarda iskeletlerin yanında bulunan takılardan kadınların ne kadar zarif mücevherler taktıklarını çalıştıkları kadar, insanların ne kadar uzun yaşadıklarını ve hangi hastalıklardan öldüklerini görmek için, iskeletleri analiz ettiklerini görmek istiyorum. Sanırım işte o zaman, Eskiçağ'da hayatın nasıl yaşandığını gerçekten anlamaya başlayacağız."

Profesör Stephen Mitchell.

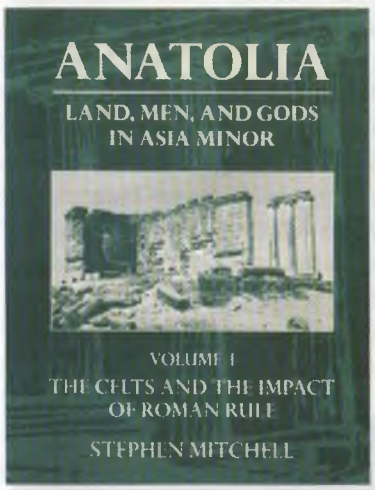
SÖYLEŞİ: TURHAN KAÇAR

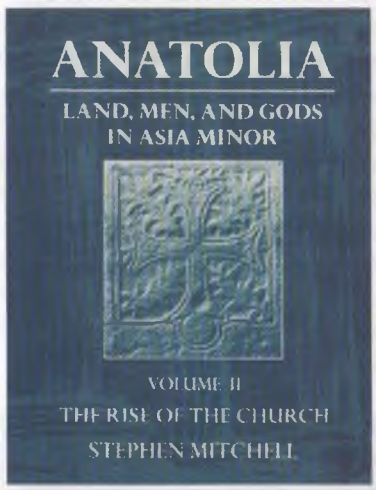
Helenistik ve Roma dönemi Anadolu tarihinin yaşayan en önemli yabancı uzmanı Profesör Stephen Mitchell, Exeter Üniversitesi'nden (İngiltere) emekliye ayrılıyor. Türkiye'de sadece bazı Eskiçağ bilimcileri tarafından tanınan Mitchell, 1993 yılında Helenistik dönemin başlarında Keltlerin Anadolu'ya gelişinden M. S. 7. yüzyılda Sasani saldırılarının başlangıcına kadar olan dönemin Anadolu tarihini, kendi ifadesiyle "içeriden bakarak" yazdı. Anadolu epigrafisi ve Eskiçağ tarihiyle ilgili çok sayıda makalesi ve derleme kitabı olan Profesör Mitchell'in eserlerinden bazıları şunlardır: *Anatolia, Land, Men and Gods*, Oxford, 1993; *Cremna in Pisidia, An Ancient City in Peace and in War*, Londra 1995; *Pisidian Antioch The Site and its Monuments*, Swansea & Londra, 1998 (Marc Waelkens ile birlikte); *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor*, Swansea, 2005 (C. Katsari ile birlikte); *A History of Later Roman Empire M.S. 284-641*, Oxford, 2006; *One God Pagan Monotheism in the Roman Empire*, Cambridge, 2010 (P. Van Nuffelen ile birlikte).

Halen Roma dönemi Ankara yazıtları üzerine çalışan Mitchell'in bir başka ortak çalışması *Roma Dönemi'nde Ankyra*, İstanbul, 2011 (M. Kadıoğlu, K. Görkay ile birlikte), geçtiğimiz aylarda Türkçe olarak yayınlandı. Anadolu tarihini kendi iç dinamiklerini de dikkate alarak "içeriden yazan" değerli hocam Profesör Mitchell'in, emekliliğe hazırlandığı bugünlerde, bu söyleşiyi "içeriden bir teşekkür" ifadesi olarak kabul etmesini diliyorum.

Sayın Mitchell, siz lisans ve lisansüstü eğitiminizi 1960'lı, 1970'li yıllar arasında Oxford'da tamamladınız. O dönemin Oxford'unda Eskiçağ tarihi okumanın nasıl olduğunu, akademik ortamı ve sizi etkileyen hocaları sorarak başlamak istiyorum.

Oxford'da akademisyen bir ailede doğdum, babam felsefeci, annem ise Oxford'da Eskiçağ tarihi okutuyordu. Dolayısıyla, kendim öğrenci olmadan da akademik hayat hakkında bazı fikirlerim vardı. O zamanlar bir lisans öğrencisi münhasıran Eskiçağ tarihi çalışamazdı, ancak Klasik departmanında, *Literae Humaniores* adlı bir lisans dersi kapsamında bu mümkün olabilirdi. Eskiçağ tarihi çalışmak, ileri düzeyde Yunanca ve Latince dil ve edebiyat bilgisi, Eskiçağ ve kısmen modern felsefe ve Eskiçağ tarih bilgisi gerektiriyordu. Yani Eskiçağ tarihine multi-disipliner bir hazırlık yapıyordunuz ve eski Yunan ve Roma kültürleri üzerine odaklanıyordunuz. Bu yaklaşımın bana, özellikle metinleri dikkatli okumam hususunda çok şey kazandırdığını her zaman hissettim. Oxford yaklaşımı, Eskiçağ tarihini tespit edilip çözülmesi gereken bir dizi karmaşık küçük problemler olarak görme eğilimindeydi. Bu yaklaşımın, büyük fikirleri ve tarih konuları nosyonunu aktarma konusunda çok başarılı olduğu söylenemez. Ayrıca o dönemde, Eskiçağ tarihçilerinin eğitiminde arkeoloji çok az rol oynuyordu. Lisans öğrencisiyken danışmanım *The Roman Citizenship* (*Roma Vatandaşlığı*) başlıklı klasik bir eserin yazarı olan A. N. Sherwin-White idi. O zaman bile Sherwin-White'ın eski moda bir hoca olduğunu ve benim kuşağımda öyle çok da büyük bir etkisinin olmadığını seziyordum. Oxford'da birbirini izleyen Sir Ronald Syme, Peter Brunt ve özellikle benim açımdan çok değerli olan Fergus Millar gibi Roma tarihi profesörlerinden çok daha fazla ilham alıyorduk. Bunların hepsi bize

Roma tarihinin çalışılması ve anlaşılması konusunda farklı yaklaşımlar öğrettiler ve benzerini veya daha iyisini yapmamız beklenen olağanüstü yüksek standartlar oluşturdular.

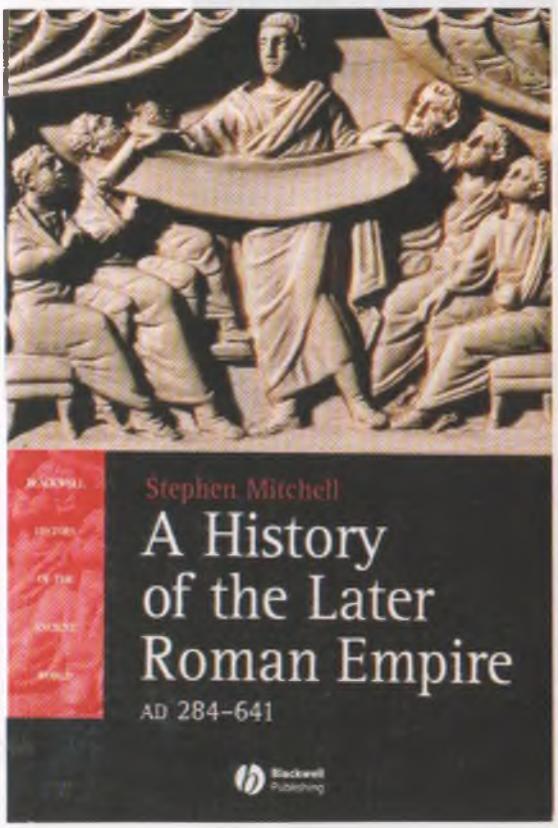
Orta Anadolu'daki Galatia bölgesinin tarihi ve arkeolojisi üzerine doktora tezi yazdınız. Sizi Anadolu'nun ortalarına getiren neydi? Başka bir deyişle o yıllarda Eskiçağ Anadolu'sunun tarihini çalışma fikri nasıl ortaya çıktı?

Lisans öğrencisiyken Ürdün ve İran'daki kazılar üzerine çalışmıştım ve Yakındoğu'da kendi araştırmamı yapmak için bir fırsat yakalamak istiyordum. Aynı zamanda benim lisans eğitimim klasik kültür üzerineydi ve Eskiçağ Yunan ve Roma tarihi alanında uzmanlaşmıştım. Dolaysıyla Türkiye'de çalışmak mantıklı bir tercihti. Türkiye, hem Yakındoğu'nun bir parçası ve Avrupa'ya uzanan bir köprü, hem de Yunan-Roma uygarlığının ve kültürünün merkezi bir parçasıdır ve ayrıca Asya'nın da bir uzantısıdır. Hem modern Türkiye'de hem de Eskiçağ Anadolu'sunda bulunan bu kültürel karışım, tarihçi için tükenmez bir konudur, çünkü bu karışımı geniş bir çerçevede çalışabileceğiniz gibi, küçük detaylarda da çalışabilirsiniz. Ben Orta Anadolu'daki Galatia bölgesini seçtim, çünkü çok basit olarak 1970'te doktoraya başladığım zaman, bölge, tarihçiler ve arkeologlar tarafından neredeyse yarım yüzyıldır ihmal edilmişti. Daha sonra ortaya çıktığı gibi, yapılacak iş ve keşfedilecek pek çok yenilik vardı.

1970'li yıllardan beri Anadolu'da bazı kazılara katıldınız ve yüzey araştırmaları yürüttünüz ve o zamanlardan bu yana da sık sık Türkiye'ye geliyorsunuz. Bu zaman zarfındaki çalışmalarınızı ve Türkiye tecrübelerinizi merak ediyorum.

Aslında sadece kısa bir süreliğine, 1970-72'de o zaman Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürü olan David French başkanlığında Keban Barajı civarındaki Asvan'da bir kurtarma kazısına katıldım. Fakat tecrübem o ki, bir kazı araştırmacıyı belli bir yere bağlıyor, buna karşılık ben daha geniş bir bölgesel tarihe ilgi duyuyordum. 1974'te doktorayı bitirdikten sonra, epigrafi alanında yoğunlaşmaya ve Orta Anadolu'da yazıtları kaydetmeye ve yayınlamaya başladım. Yazıtlar gerçekten Eskiçağ topografyası, dini uygulamaları, toplumsal yapısı ve miladın ilk altı yüzyılında Roma İmparatorluğu yönetimi altındaki Anadolu'nun bölgesel kültürleri açısından olağanüstü zengin bilgi kaynağıdır. Ondan sonra 1982 ve 1996 arasında Türkiye'nin güneybatısında (Eskiçağ'da Pisidia olarak

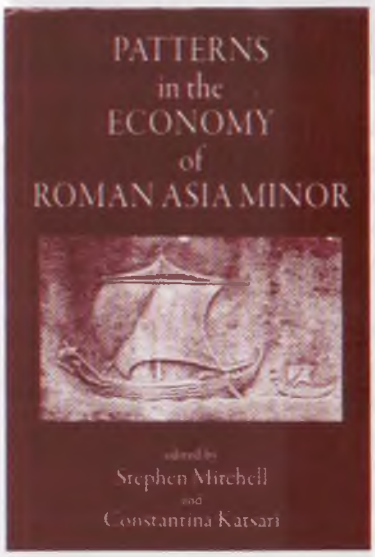
bilinen modern Burdur, Isparta ve Antalya'nın bir kısmı) arkeolojik ve tarihsel araştırmalar yürüttüm. Bölge antik kentler bakımından zengindi ve düzgün bir şekilde kaydedilmemiş, tarihlenmemiş veya değerlendirilmemiş çok fazla kalıntıya sahipti. Dolayısıyla bu bölge Türkiye'nin bir kısmının Eskiçağ tarihini çalışmak için fırsat sunuyordu. Bu bölge aynı zamanda antik yazarlar tarafından nadiren dikkate alınmıştı, fakat yazıtların ve kent kalıntılarının sunduğu veriler birleştirilerek bölge tarihi yeniden inşa edilebilirdi. Sanırım bu dönemde bir kazı çalışması yürütmeden nasıl arkeolog olunabileceğini öğrendim. Biz sansasyonel bulgular veya nesneler aramıyorduk, daha ziyade Pisidia'nın tarihsel kültürünü keşfetmeye çabalıyorduk. 1980'lerde

bu öncülük eden ufuk açıcı bir çalışmaydı, fakat şimdi Türkler veya yabancılar tarafından yürütülen bu tip çok proje var.

İki ciltlik *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor* adlı sentez eseriniz hiç şüphesiz bu tür çalışmalarınızla çok zenginleşti. Aynı zamanda kitabınız, yine Eskiçağ Anadolu tarihini ele alan David Magie'nin *Roman Rule in Asia Minor* adlı eserinden yaklaşık kırk yıl sonra, 1993'te basıldı. Magie'nin eserinin bazı bölümleri Türkçeye çevrilmiş olmasına karşın, ne yazık ki sizin *Anatolia* daha Türkçeleştirilmedi. Türkiye'deki tarih okuyucuları için kendi eserinizi ve Magie'nin eserini karşılaştırmalı olarak nasıl değerlendirebilirsiniz?

İki kitap arasındaki farkı açıklamak için sadece başlıklarına bakmak yeterlidir. Magie'nin eseri *Roman Rule in Asia Minor* (*Anadolu'da Roma Hâkimiyeti*) başlığını taşıyor ve bu eser Anadolu tarihine Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olarak yaklaşıyor. Bu yaklaşım, "yukarıdan aşağıya" doğrudur, başka bir

deyişle tepeden inmecidir, yani MÖ 200'den sonra Anadolu'yu tedricen kontrol altına alan ve eyaletler kuran Romalıların bakış açısındandır. Benim kitabım ise Anadolu tarihini, Anadolulu bakış açısından yani "içeriden görme" teşebbüsüdür. Elbette benim kitabımda da Anadolu'daki Roma hâkimiyeti ve eyaletleri konusunda söylenen çok şey vardır, fakat benim gerçekten yapmaya çalıştığım şey, farklı bölgesel kültürlerin ayırt edici özelliklerini detaylı olarak analiz etmekti. Ben ülkede yerleşimin nasıl olduğunu ve bunun sakinler açısından ne anlama geldiğini anlamak istiyordum. Ayrıca Anadolu'nun Eskiçağ din tarihiyle de çok yakın bir biçimde ilgileniyordum ve bu benim kitabın başlığının geri kalan kısmını açıklamaktadır: *Land, men, and gods in Asia Minor* (Anadolu'da toprak, insanlar ve tanrılar). O dönemde benim eserim üzerinde en büyük etki, Eskiçağ Anadolu epigrafisi uzmanı olan Fransız bilim adamı Louis Robert'tir. Onun özellikle Anadolu yazıtları konusundaki çalışmaları tarihsel keşif sağladı.

Söylediğiniz gibi siz sadece klasik dönem çalışan bir Eskiçağ tarihçisi değilsiniz, aynı zamanda dinler tarihi konusunda da çok değerli çalışmalarınız var. Kanaatimce en ilginç ve en önemlisi *theos hypsistos* kültü üzerine yazdığınız bir makale. *Anatolia*'nın ikinci cildinde de ele alınan bu konu, son çalışmalarınızdan birisi olan *One God, Pagan Monotheism in the Roman Empire*'da yeniden karşımıza çıkmaktadır. Bu kült hakkında bir şeyler söylemenizi rica edeceğim. bu kült nerede ortaya çıktı ve hangi Anadolu kentlerinde daha çok ilgi gördü? Ayrıca merak ediyorum, acaba bu kült ile erken Hıristiyanlık arasında bir bağlantı kurabilir miyiz?

Theos hypsistos meselesi çok tartışmaya yol açtı. Terim Türkçe olarak "En Yüce Tanrı" şeklinde ifade edilebilir. Ben bu kültün, herhangi görünür bir biçimi olmayan, soyut bir tanrı anlayışına sahip olduğunu ileri sürdüm, çünkü bu tanrı, diğer klasik Yunan tanrıları gibi sanat eserlerinde hiç tasvir edilmemektedir. *Theos Hypsistos*, Akdeniz dünyasında (ve özellikle de Anadolu'da) MÖ 1. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar yaygın olarak tapınım gördü. Anlaşılıyor ki, bu külte tapanların çoğu daha fakir kesimlerdi ve hatta kültün izleyicisi olan zenginler bile kendilerini çok mütevazı bir tarzda sunuyorlardı, çünkü büyük tapınaklar inşa etmiyorlar fakat mütevazı adak yazıtları (bunlardan 375 tanesi kaydedilmiştir) dikiyorlardı. *Theos hypsistos* kültünün izleyicilerinin çoğu diğer tanrıların varlığını tamamen inkâr etmediler, fakat diğer tanrıları "En Yüce Tanrı"dan daha aşağıda ve ona

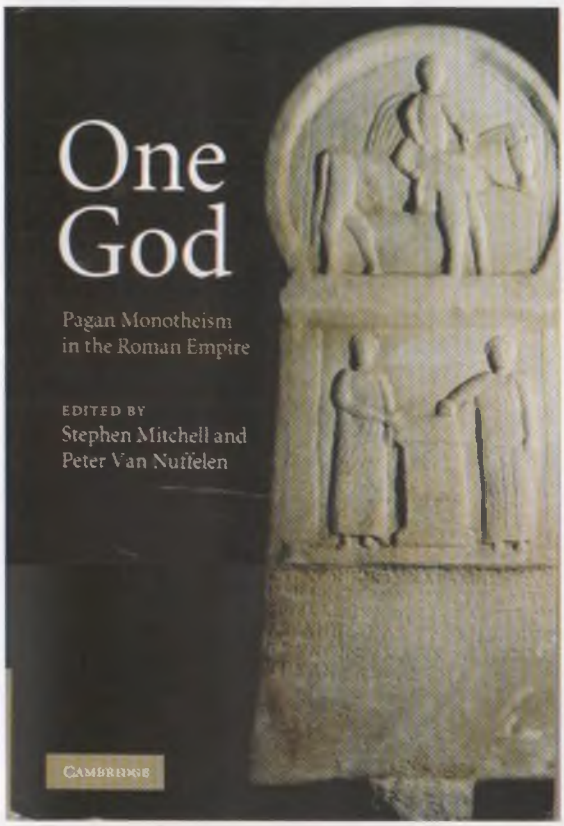
tabi olarak gördüler. Böylece bu külte tapanlar modifiye edilmiş bir monoteizm geliştirdiler. Bu monoteizm çok önemli biçimde Yahudilik ve Hıristiyanlık ile karşılaştırılabilir. Helenistik dönemden beri, yani MÖ 200'den sonra, Anadolu kentlerinde çok etkin Yahudi toplumları vardı ve Yahudiler ve *theos hypsistos*'a tapanlar birbirleriyle irtibat kurdular ve birbirlerini etkilediler. MS 2. ve 3. yüzyıllarda Anadolu'da Hıristiyan topluluklar da ortaya çıktılar ve yayıldılar. İnançlarının benzerliğinden dolayı (yüce tanrı karşısında müminlerin alçak gönüllü tavırları dâhil) Hıristiyanlığın, *theos hypsistos* kültüne tapanlara özellikle çekici geldiğini savundum. Dolayısıyla *theos hypsistos* kültü Eskiçağ Anadolu'sunun dini çehresinin çok önemli bir kısmıydı. Bu dini çehre, klasik tektanrıcı büyük dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve nihayetinde elbette İslam'ın) doğuşunu hazırlamıştır.

Bu dinler tarihi kapsamında Montanizm üzerine yazdıklarınız da çok önemlidir. Biliyorsunuz Montanistlerin coğrafi kökeni, dağılımı ve Eskiçağ Hıristiyanlığı içindeki yerleri akademik tartışmaların hâlâ önemli bir konusudur. Ayrıca Montanistler üzerine yapılan yeni bir çalışma, bu grubun "Yeni Kudüs" olarak ilan ettiği Pepouza kentini bulduğunu ilan etti. Eskiçağ Anadolu dünyasının bu egzantirik Hıristiyan toplumu ve iddia edilen son keşif hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Montanistler, peygamberî vahiy çağının, Miladi 1. yüzyılda İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonraki kuşaktaki havariler çağıyla sona ermediğini, fakat kendi toplumlarında devam ettiğine inanan Hıristiyanlardı. Tanrıdan vahiy aldığını iddia eden kendi peygamberlerine saygı gösteriyorlardı. Bu peygamberler çok dikkat çekici bir mesaj yayıyorlardı: Yeni Kudüs cennetten indirilecek ve Anadolu Phrygia'sında Pepouza diye bilinen tam olarak belli bir yere kurulacaktı. Pepouza'nın yeri, şimdi Uşak'ın güneyinde uzak bir vadiye lokalize edilmiş ve neredeyse kesin olarak saptanmıştır. Montanistler üzerine çalışma yaparken en büyük problem, onlar hakkında günümüze ulaşan bütün yazınsal verilerin neredeyse tamamının teolojik düşmanlarının yazdığı eserlerin içinden çıkmasıdır. Onun için bize ulaşan yazınsal metinlerde ortaya çıkan resimde Montanist inançlar ve uygulamalar çoğunlukla karalayıcı bir karikatür olarak betimlenmektedir. Halbuki Pepouza'nın keşfiyle birlikte, Montanistleri yazılı kaynaklarda bulunan önyargılı resimden bağımsız, arkeolojik olarak da çalışmak mümkündür. Yazıtlar özellikle bizzat Montanistler tarafından dikilen mezar taşları, bu Hıristiyan grubu kendi ifadeleriyle anlamamız için çok önemlidir. Benim kanaatimce Montanistler ve Yahudiler arasındaki ilişki hafife alındı ve yeterince çalışılmadı. Hıristiyanlık bir bütün olarak Yahudi bir kökten çıkmıştı ve Montanistler de bu köke, Hıristiyan toplumun geri kalan kısmının ekserisinden çok daha yakın görünüyor. Yahudilerin başkenti Kudüs'ün bölgedeki büyük bir Yahudi isyanı sonrasında MS 70 yılında Romalılar tarafından yok edildiğini biliyoruz. Onun için, Yeni Kudüs'ün Phrygia'da yükseleceğini ilan eden Montanist kehanet sadece sembolik bir ilahiyat bağlamına sahip değildi, bu kehanet aynı zamanda, siyasal bir mesaj olarak da yorumlanabilir, çünkü Anadolu'nun bu bölgesinde Yahudiler ve Hıristiyanlar için yeni bir merkez yaratıyordu.

Akademik çalışmalarınızın bir başka boyutunda, Roma dönemi Anadolu ekonomisi yer almaktadır. Bir sempozyum bildirilerinden yapılan seçkiden oluşan *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor* adlı bir kitap önemli bir meyve. Bu bağlamda Roma dönemi Anadolu ekonomisini imparatorluğun diğer kısımlarıyla nasıl karşılaştırabiliriz? 'Şehirlerde yaşayanlar âdetleri üzerine hasadın hemen sonrasında, gelecek yıla yetecek kadar mısırı alıp depoladılar. Bütün buğdayı, arpayı baklagilleri mercimeği alıp götürdüler, geri kalan da köylülerin oldu' diyen Galenus sizce haklı mıydı?

Bergama'da doğan ve antikçağın en meşhur tıp doktoru olan Galenus (yaklş. MS 130-200), kendi kentinin taşrasında gözlemlediği ekonomik şartların özellikle keskin bir tanığıdır. Galenus'un gözlemleri, kentte ve köyde yaşayanlar arasında var olan yaşam standartlarındaki büyük farka dikkat çekiyor. Bu farklılık kentlilerin ve köylülerin yeme içme alışkanlıklarında özellikle görülebilmekteydi. Tam olarak aynı farkı, 1970'li yıllarda alan araştırmalarıma başladığım sıralarda o dönemin Türk köyleri ve kentlerinin yaşam standartları arasında da gözlemlemiştim. Türkiye'nin hızlı modernleşmesi,

söz konusu farklılıkları eskiye nazaran çok daha azalttıysa da, antik ve çağdaş dünya arasında pek çok benzerlikler ve süreklilikler var. Roma dönemi Anadolu'sunun ekonomisi üzerine bu konferansı 2003 yılında düzenlememizin nedenlerinden birisi (sempozyum 2005 yılında kitaplaştı), bilim adamlarının ekonomik şartlar hakkındaki yazılı kaynakların, yazıtların ve arkeolojinin sağla-

dığı detaylı verileri araştırmalarını sağlamaktı, çünkü bu veriler daha önce ya çok az çalışılmıştı ya da sadece uzmanlarca biliniyordu. Roma İmparatorluğu'nun diğer kısımlarına nazaran Anadolu tarihi çalışmanın yeniliklerinden birisi de, kaynaklarda Anadolu hakkında bulunabilen detaylı bilgilerin düzeyidir.

Bazıları tarafından "kriz dönemi" diye nitelenen MS 3. yüzyılda Anadolu'nun durumuna gelmek istiyorum. Şayet bu dönem gerçekten kriz dönemi ise, bu kriz Anadolu kentleri üzerinde ne tür görülebilir bir etki bıraktı?

MS 3. yüzyılın ortalarında sadece Anadolu'da değil, bütün Roma İmparatorluğu sathında pek çok siyasal kriz yılı olmasına, özellikle imparatorlar içeride ve dışarıda savaşlarla meşgul olmasına ve bu savaşların pek çok güvenlik sorununa yol açmasına rağmen, bu dönemin bütün olarak "Roma İmparatorluğu'nun krizi" olduğunu sanmıyorum. İmparatorluk, şimdi geç antikçağ diye bilinen dönemde, daha yüzlerce yıl ayakta kaldı ve gelişmeye devam etti. Fakat o dönemde kaynaklar, kentlerden uzakta, merkezi devletin lehine yeniden paylaştırılıyordu. Artan güvenlik sorunlarını çözmek, imparatorluk ordularına ödeme yapabilmek ve askeri harcamaları karşılayabilmek için vergi gelirleri artırıldı. Vergilendirme çok daha sistematik oldu ve Diocletianus döneminden (MS 284-305) itibaren daha etkili olarak toplanmaya başlandı. Onun için kentler, muhteşem binalar yapmalarına imkân veren artı gelirlerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Eyaletlerdeki önde gelen ailelerin eğitimli ve zengin mensupları, çoğunlukla kendilerini devlet sektörüne götürecek kariyerler peşine düştüler. Dolayısıyla pek çok dinamik canlılık, kent kültürünün suyunu çekti. Kentlerin kendileri ayakta kaldı-gerçekten birçoğunun boyutu da büyüdü- ancak iç sosyal yapıları ve hiyerarşileri değişti. Bu değişimlerden birisi de kilise lideri olan piskoposların şahsında, yeni bir kamusal liderlik biçiminin ortaya çıkışıydı.

Son çalışmalarınızdan birisi olan *A History of Later Roman Empire, AD. 284-641*, geç dönem Roma imparatorluk tarihinin bir sentezi. Söz konusu dönem, modern Batı tarih yazıcılığında "geç antikçağ" olarak biliniyor. Doğal olarak bu döneme farklı yaklaşımlar var. Geçmişte Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Germen ve Anglo-Sakson tarih yazım geleneklerinde farklı biçimlerde ele alınıyordu. Ancak *anglophone* akademik çevrede de iki farklı yaklaşım var gibi görünüyor: A.H.M. Jones ve Peter Brown çizgisi. Geç antikçağ çalışmalarında bu yaklaşımları nasıl değerlendirmeliyiz? Sizce bu durum bir farklılaşma mı yoksa başka bir şey mi?

Ben bir farklılaşma olduğunu sanmıyorum. Geç antikçağ bir fenomen olarak çalışmak için çok zengin bir alan. Sadece Doğu Roma İmparatorluğu için, MS 4. yüzyıldan kalan Yunanca yazıların miktarı, önceki herhangi bir yüzyıl ile karşılaştırıldığı zaman on kat daha fazladır. Brown okulunun yaklaşımı bu dönemden kalan dinî literatür (azizlerin hayatları, piskoposların mektupları, vaazları vs.) üzerine yoğunlaştı ve tarihsel olaylar veya maddi gerçeklikler üzerine değil de bireysel ve kolektif zihniyetler üzerine çalışma yapıldı. Brown okulunun yaklaşımı, insanların ne yaptığından ziyade ne hissettikleri üzerine yoğunlaştı. Bu, A.H.M Jones'un temsil ettiği olgu temelli gerçekçi yaklaşıma bir zıtlık olarak değil, bir zenginleşme olarak önemsenmelidir. Bana öyle geliyor ki her iki yaklaşım için manevra alanı vardır, bazı öğrenciler coşkuyla Brown okuluna, diğerleri de aynı şekilde Jones'un geleneğine yaklaşıyorlar. Bu farkın başka bir ifadesi, Jones'un yaklaşımını "yukarıdan aşağıya" ve devletin perspektifiyle daha fazla ilgilenmek, Brown okulunun yaklaşımını ise "aşağıdan yukarıya" ve halkın perspektifiyle daha fazla meşgul olduğunu düşünmektir.

Son bir soru olarak, Eskiçağ Anadolu tarihi üzerine çalışmaların geleceği hakkındaki düşüncelerinizi öğrenmek istiyorum. Siz Eskiçağ Anadolu tarihi üzerine çalışmaların geleceğini nasıl görüyorsunuz? Size göre ileride hangi konular daha önemli olacak?

Şahsen, gelecekte Roma Anadolu'su üzerine yapılacak çalışmaların, şimdikinden çok daha fazla arkeolojiyi sistematik olarak kullanacağını düşünmek istiyorum. Antikçağdaki hayatın ekonomik ve sosyal temelinin çok daha iyi anlaşılmasını sağlamak için arkeolojinin bir potansiyeli var. Fakat bunun mümkün olabilmesi için, arkeologların da önceliklerinin ve çalışma biçimlerinin bir kısmını değiştirmeleri gerekecek. Bilimsel bir bakış açısından yaklaştığımız zaman, Türkiye'deki klasik arkeoloji, gereğinden fazla göz alıcı harabeler-tiyatrolar ve tapınaklar- üzerine yoğunlaşıyor. Bu yapıların hoş fotoğraflar ve çok sayıda turist çekme potansiyeli vardır. Bunlar aynı zamanda T.C. Kültür Bakanlığı'nın da öncelikleridir. Hâlbuki bu türden buluntular bizim geçmiş anlayışımızı değiştirmiyor, sadece zaten bildiğimiz şeylere yeni örnekler ekliyor. Ben arkeologların kentleri çalıştıkları kadar, köyleri de çalışmalarını, antik heykelleri çalıştıkları kadar Eskiçağ çöplüklerini analiz etmelerini, mezarlarda iskeletlerin yanında bulunan takılardan kadınların ne kadar zarif mücevherler taktıklarını çalıştıkları kadar, insanların ne kadar uzun yaşadıklarını ve hangi hastalıklardan öldüklerini görmek için, iskeletleri analiz ettiklerini görmek istiyorum. Sanırım işte o zaman, Eskiçağ'da hayatın nasıl yaşandığını gerçekten anlamaya başlayacağız. Ayrıca ümit ediyorum ki, bu keşiflerin sonuçları, Yunan ve Roma geçmişinde kısa bir süreliğine Türkiye kentlerini süsleyen güzel yapılardan ziyade, ülkelerinin geçmişini keşfetmek isteyen modern Türkiye Cumhuriyeti mensupları için hiç de daha az büyüleyici olmayacak.

Çok teşekkür ederim bu keyifli söyleşi için. Size mutlu, sağlıklı ve verimli emeklilik yılları dilerim.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ
4 SENEDİR TARİHTEN GEÇEMİYORUM.
BİR SENE DAHA KALIRSAN TARİHE GEÇEBİLİRSİN.
EFES Pilsen
BARDAĞIN DOLU TARAFI
www.facebook.com/EfesPilsen

MUSTAFA KEMAL PAŞA, MİLLİYETÇİ ANKARA VE ANADOLU'DA GÜNDELİK HAYAT OCAK-MART 1921

BİLİNMEYEN TÜRKLER/ THE UNKNOWN TURKS

METE TUNÇAY

Kurtuluş Savaşı'nın en hareketli günlerinde Ankara'yı ziyaret eden ve Mustafa Kemal Paşa ile Büyük Millet Meclisi başkanı seçildikten sonra şahsen mülakat yapan ilk yabancı muhabir o sıralar Public Ledger *gazetesinde çalışan Clarence K. Streit'tir. 1921 yılında Anadolu'da geçirdiği 7 haftayı anlatan bir kitap yazmış ancak ABD ve İngiltere'de kitabına yayıncı bulamamıştır. Kitabın Türkçe çevirisi geçtiğimiz aylarda Bahçeşehir Yayınları tarafından yayınlandı.*

Streit Ocak 1921'in son günlerinde Samsun'daki Tütün Régie Fabrikası'nın yöneticileriyle.

Barış Gönüllüleri / *Peace Corps* 1960'lı yıllarda Amerikan emperyalizminin, hatta istihbarat faaliyetlerinin bir uzantısı olarak hayli eleştirilmişti. Oysa bu deneyim Türkiye'ye bir dizi çok önemli uzman ve dost da kazandırmıştır. Yanılmıyorsam, aralarında şu isimler de var: Robert Dankoff, Justin McCarthy, Donald Quataert, Alan Duben, Heath W. Lowry vb.

Lowry 18 yıldır çalıştığı Princeton Üniversitesi'nin yanı sıra, bir süredir İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi'nde de ders veriyor ve orada (hem İngilizce hem Türkçe olarak) kitaplarını yayımlıyor. En son çıkan eseri de, değerli bir editörlük çalışması: *Bilinmeyen Türkler / The Unknown Turks* (özdeş ayrı ciltler; kuşe kâğıda basılı xviii+270 sayfa).

Heath asıl yazar Clarence F. K. Streit'le 1983'te bir Türk diplomatın aracılığıyla tanışmış. Streit (1896-1986) II. Dünya Savaşı ertesinde demokratik bir dünya federasyonu idealinin bir parçası olarak Atlantik Birliği'ni savunmasıyla (*Union Now*) ün kazanmış bir gazeteciymiş; hatta portresi *Time* dergisinin 27 Mayıs 1950 günlü sayısında kapak olmuş (kitapta s. 163). Bu zat, 1921'de 25 yaşında iken Philadelphia'da çıkan *Public Ledger*'in (sözcük anlamı: kamu defteri ya da kütüğü) muhabiri olarak İstanbul'a gelmiş; denizyoluyla gittiği Samsun üzerinden Ankara'ya geçmiş, köyleri-kasabaları görmüş, M. Kemal Paşa'yla da görüşmüş, yedi hafta sonra Antalya'dan denizyoluyla İstanbul'a dönmüş. Bu gezi izlenimlerini aynı yılın Eylül'ünde Paris'te bir kitap taslağı olarak hazırlamış, ama bastıramamış. 1982'de metni bir daha elden geçirmiş, ama yine yayımlayamamış. Oysa Türkçe olarak da çıkmasını çok istiyormuş.

Streit Türkiye'ye önyargılarla gittiğini, ama halkı tanıdıkça bunların değiştiğini söylüyor (s. 160). Gerçekten, müthiş bir Türk dostu kesilmiş (doksan yıl öncesinin bir Norman Stone'u!). Kendisi kitapta yer verilen birçoğu hiç yayımlanmamış hayli fotoğraf çektiği gibi, Türk fotoğrafçılardan da bazı resimler satın almış. [Bunlardan biri de, Kemal Paşa'nın resmî fotoğrafçısı Esat Nedim Tengizman (1897- 1980) imiş. Ne yazık ki, onun Üsküdar'daki evinde bulunan çok zengin fotoğraf koleksiyonu ölümünden bir yıl önce bir yangında yok olmuş (s. 61/dn. 91)].

Kitap, Streit'in 1921'de yazdığı Önsöz ve Lowry'nin 2011'de yazdığı Teşekkürler'den sonra on bölüme ayrılmış 160 sayfa halinde devam ediyor (-20 sayfası bölüm kapakları). İlkin (Tecrit Edilmiş Türkiye) Ocak ayında İstanbul'dan bir ABD destroyeriyle hareket edip Varna ve Köstence'ye uğradıktan sonra Samsun'a geliyor ve Ankara'ya gitmek için izin istiyor. İkinci bölüm de (Anadolu'da Kış Seyahati) bozuk yollardan at arabasıyla zor bir yolculuk ve Çorum'a varış. Üçüncü bölüm (Türk Köylüleriyle Yaşamak) Yerköy (Yozgat) üzerinden yola devam ve Keskin'de bir kaza sonucu Ceritmüminli köyünde geceleme [yazar bu köy halkına müthiş bağlanıyor (6 Ekim 1923'te bu köye İstanbul'dan iki tane çelik pulluk göndermiş; taşımacının makbuzu s. 237'de!)] Dördüncü bölüm (Ankara: Milliyetçi Başşehir) 14 Şubat tarihli Fransızca Anadolu Ajansı bülteninde Streit'in Ankara'ya geldiği haberi var. Yazarın bu şehirde dikkatini çeken iki diplomatik temsilci biri Gürcistan'ı, öteki Rusya'yı temsil eden Mdivani kardeşler. Rusların Trabzon'da bir konsolosu, Samsun'da bir temsilcisi varmış. Ankara'daki başkonsolosları çeyrek yüzyıldır Anadolu'da bu işi yapan Prens Çatopski imiş. Streit Ankara'da bir de Türkçe *Hamlet* seyretmiş. Kitabın en tuhaf yerlerinden biri, Ankara'da karşılaştığı ve resimlerini çekip kitabına koyduğu 12-13 yaşındaki çeteci çocuk askerler. Bunlardan (Yeşilordu'ya giren) Cemal gerçekten Yunanlara karşı savaşırken yaralanmış. Beşinci bölüm (Büyük Millet Meclisi Hükümeti) yeni anayasayı övüyor. "Mustafa Kemal Paşa'ya diktatör denilebilmesinin sebebi, Türkiye'ye demokratik hükümeti dikte etmesidir" (s. 80). Streit bir Meclis toplantısına da dinleyici olarak girmiş. Altıncı bölümde yazar ona (Mustafa Kemal Paşa) Fransızca olarak 19 soru yöneltmiş ve yazılı cevaplar almış, 3 Mart'ta da Gar'daki evinde onunla sohbet etmiş. Bunlarda bilmediğimiz bir şey yok. Misak-ı Millî ön planda. "İslâm hoşgörülü bir dindir." Afgan Emirliği'ne askerî eğitim verecek bir kurul gönderiliyor. "Tarih M. K. Paşa'yı yeni Türk Devleti'nin kurucusu olarak tanıyacaktır" (s. 113). Yedinci bölüm (Mevcut İmkânlar ile Savaşmak) malî durum hakkında. 80 milyon liraya yakın gelir, ama 86,5 milyon lira gider var. Kadın özgürlüğü konusunda; Müfide Ferid (Tek) ve Halide Edib (Adıvar). ABD'de sefir(e) olacağını umduğu Halide Edib'in at üstünde ve imzalı iki fotoğrafı ve bir makalesi (s. 122- 26). Sekizinci bölüm (Rus-Türk İlişkileri: Yeni Tarz) Rusya işbirliği yapıyor, ama Ankara'ya hükmetmiyor. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi acı bir deneyim olmuştur. Dokuzuncu bölüm (Dönüş Yolunda) İsmet Paşa onu Eskişehir'de iyi ağırlatmış. İmalât-ı Harbiye tesislerinde üretilen top kamaları vb. okulları ziyaret. İlerici-girişimci Hasan Bey'in 60.000 dönümlük çiftliği. [Ben o yörede Emin Sazak'tan başka böyle büyük toprak sahibi olduğunu bilmiyordum.] Onuncu bölüm (Eskişehir'den Antalya'ya) önce demir, sonra kara yoluyla Afyonkarahisar – Sandıklı – Dinar – Burdur – Antalya. Oradan da gemiyle İstanbul...

Esat Nedim'in çektiği bir fotoğraf: 1921 Ocak ayında Ankara'ya gelen Bolşevik Rusya temsilcisi Budu Mdivani'nin (1877-1937) karşılanışı. Kitapta "elçi" deniyor, ama Aralov'dan sonra gelen Surits'e (1924'e) kadar bu terim kullanılmamıştır. Sağında, Dışişleri Vekâleti Siyasi İşler Müdürü "az sayıdaki Komünistlerden" Hikmet Bey (Bayur 1881-1980).

Ocak 1921'de Ankara'daki Bolşevik Rusya elçiliği görevlileri. İkinci sırada soldan dördüncü o günlerde Moskova'ya iade edilen Birinci Sekreter Upmal Angarski. En arka sırada ağzında sigara olan Hüseyin Hüsnü. Bknz. Akbulut-Tunçay, *THİF 1920-1923*, s. 332-40.

M. Kemal Paşa 3 Mart 1921'de Streit'i kabul ettiği Ankara Garı'ndaki ikametgâhında (şimdi müze).

Çocuk asker: Tevfik.

Editör'ün Sonsözü'nü takiben ayrıntılı bir zamandizim çizelgesi var. Sonra da 70 sayfa tutan on ek. Ankara'da karşılaştığı milliyetçi önderler. [Her grup resminde Mustafa Kemal'in yanında -1926'da asılacak olan- sarışın Albay (Ayıcı) Arif de var!] Streit 1923'te aynı gazetenin muhabiri olarak İstanbul'a tekrar gelmiş ve İtilâf işgalcilerinin çekilmelerinin ardından Türk birliklerinin şehre girişine tanık olmuştur. Bir başka Amerikalı gazetecinin (Paul Williams) Streit'ten on ay önce Mustafa Kemal Paşa ile mülâkatı. Streit'in yazılı mülâkatı ve gazetesinde çıkan haberleri. İstanbul'daki Amiral Bristol'un gönderdiği R. S. Dunn'ın 1 Temmuz 1921'deki mülâkatı. Streit'in yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun getirdiği lâikliği sezen, Ankara'dan ilk haberi (Milliyetçiler Şeriatı Kaldırıyor). Yunan yenilgisi tahmini. Çeşitli resim ve belgeler. En sonda da, iyi çalışılmış bir Bibliyografya.

Sonuç olarak, bu ilginç bir kitap... Eski bilgilerimize pek katkısı olmasa da, en azından daha 1920'lerde ABD'nde yeni Türkiye için bir dost çıktığını öğreniyoruz. Bu vakte kadar bilinmeyen resimleri de görsel tarihe ekleniyor. Editör Heath Lowry iyi çalışmış. Ama kitabı Türkçeye çeviren M. Alper Öztürk bir dizi yanlış yapmış.

Gözüme çarpanları sıralayayım (yanlışlar *siyah*):

s. 79'da klişesi de verilen, Streit'in BMM için aldığı "Duhul Varakası" "Duhul **Fırkası**" diye yazılmış + üstelik metinde de Fihrist(Dizin)'de de (s. 259) "(Basın Kartı)" diye açıklanmış. Oysa sadece Giriş Belgesi.

s. 86: Kars-Ardahan-Batum, 1878'de Rusya'ya **para kefaleti yerine** değil, "savaş tazminatı olarak" verilmiştir.

s. 135/dn. 179: Celâl Bayar "1960'taki askerî darbeyle **devrilmeseydi** TC'nin üçüncü cumhurbaşkanı olacaktı. Elbette, "devrilinceye kadar".

s. 175: K. Karabekir 1939'da "**Parlamento sözcüsü**" değil, Meclis Başkanı olmuştur.

s. 177: T. R. Aras TBMM'ne **1923**'te değil, 1920'de (bir ara seçimle) girmiştir.

s. 191/dn. 229: "M. Kemal Paşa'nın daha sonra reddedeceği Amerikan mandası talep ettiğini söylediği tek örnek" cümlesinde altı çizili üç kelime atlanmış.

Rusça adların yazılışında Türk alfabesi yerine İngilizce imlâ kullanılmış. Oysa örneğin **Chicherine** değil, "Çiçerin" yazılmalıydı.

Editör de günahsız değil. Sayfa 15'te ve 164'te aynı güzergâh haritası basılmış (Tabiî 1921 Ocak-Şubatında güney ve batı sınırlarımız öyle değildi!) Teşekkürler bölümünün dipnotunda sıralanan (hepsi Bahçeşehir Üniversitesi yayını) 6'sının Türkçesi de olan 7 İngilizce kitap listesi, en sondaki iki sayfada da yinelenmiş.

Bir eksiği de var: Sayfa 135'te Streit diyor ki, "Büyükelçi Mdivani geçici olarak Ankara'daydı ve kalıcı büyükelçi İliave Türk başşehrine gelir gelmez İran'a geçecekti." Buraya Heath Lowry şöyle bir not düşmeliydi: Diplomatik temsilci Polikarp Gurgenoviç (Budu) Mdivani'nin Ankara'daki görevi gerçekten geçiciydi, ama yerine o sıralar adı çokça geçen Şalva Eliava atanmadı; 29 Mart'ta S. P. Natsarenus atandı. Şalva Eliava Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Ordu ve Donanma Bakanı oldu ve bu sıfatla 19 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nı imzalayanlar arasında yer aldı. Budu Mdivani ise Transkafkasya Cumhuriyetleri Birlik Sovyeti üyesi oldu ve Lausanne barış görüşmelerine katılan Rus heyetinde bulundu. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri* (Gözlem 1979), çeşitli sayfalar.

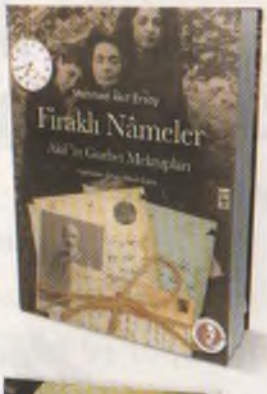
Streit'ın de bir karıştırması olmuş: (s. 73/dn. 113) Ankara Lisesi'nde okuyan Ahmet Şükrü'nün (rahmetli Profesör) Ahmet Şükrü Esmer (1893- 1982) olduğunu sanıyor. Onun tanıdığı çocuk Ahmet Şükrü'nün bir bacağı dizinden itibaren takmaymış. 1954-55'te Ankara SBF'nde hocam olan Ahmet Şükrü Bey topal değildi. Kıbrıs kökenliydi ve ABD'nde gazetecilik eğitimi görmüştü.

TÜRKİYE'NİN TARİH KİTAPLIĞI, BU YIL 33 YENİ KİTAP KAZANDI...

EDWARD J. ERİCKSON
Dünya Savaş Tarihi 4
I. Dünya Savaş'ında Osmanlı

Sarıkamış, Çanakkale, Filistin, Süveyş, Irak, Kütülammare... Osmanlı'nın savaştığı cephelere dair detaylı bilgiler... Özel çizim ve renkli haritalar...

MEHMED ÂKİF ERSOY
Firaklı Nâmeler

Mehmed Âkif'in, gönüllü sürgün yeri olan Mısır'dan ailesine yazdığı, şimdiye kadar hiç yayınlanmamış mektuplar ve çok özel fotoğrafları **Firaklı Nâmeler**'de.

Prof. Dr. KEMAL KARPAT
Türk Siyasi Tarihi

Kemal H. Karpat, Türkiye'deki siyasal sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak kendine has üslubuyla yaptığı dikkat çekici analizlerle anlatıyor.

HALİL İNALCIK
Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek tarihini Halil İnalcık'ın kaleminden okuyun. Osmanlı'nın devlet politikası, diplomatik ilişkileri ve Avrupa'ya karşı verdiği savaşların detayları...

CARTER V. FİNDLEY
Modern Türkiye Tarihi

Türkiye'nin iki yüz yıllık modernleşme tarihini derinlikli analizler, çarpıcı tespitler ve zengin bir kaynakçayla anlatan klasik eser Türkçede.

MUSTAFA ARMAĞAN
Kâzım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz

"19 Nisan 1919'da Trabzon'a çıktım" diyerek yakın tarihin önemli anlarını anlatan Karabekir'i Mustafa Armağan yorumluyor, değerlendiriyor, karşılaştırıyor.

İLBER ORTAYLI
Defterimden Portreler

İlber Ortaylı, hayatıyla tarihe damga vuran, yaşamın her alanından kişileri, kendi gözlemleriyle ele alıyor.

GUENTER LEWY
1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?

1915-16 yıllarına yeni bir bakış açısıyla yaklaşan Lewy, soykırım iddialarına temel oluşturan belgeleri masaya yatırıyor.

• **VIRGINIA AKSAN-DANIEL GOFFMANN** *Erken Modern Osmanlılar* • **HÜLYA TEZCAN** *Tılsımlı Gömlekler* • **TAHA NİYAZİ KARACA** *Büyük Oyun* • **MATTHEW BENNETT** *Dünya Savaş Tarihi 1- Ortaçağ (500-1500) / Dünya Savaş Tarihi 2- Erken Modern Çağ (1500-1763)* • **KEMAL KARPAT** *Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik* • **CİHAN PİYADEOĞLU** *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi: Çağrı Bey* • **AHMET YAŞAR OCAK** *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar* • **ALİ ÇİMEN** *Tarihi Değiştiren Günler / Tarihi Değiştiren Gizli Servisler* • **FERİDUN EMECEN** *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet, Toplum* • **PHYLLIS G. JESTICE** *Dünya SavaşTarihi 3- İmparatorluklar Çağı (1776-1914)* • **NECMETTİN ALKAN** *Selanik İstanbul'a Karşı: 31 Mart Vak'ası* • **ÖNDER KAYA** *Yitip Giden İstanbul / Avrupa Tarihi* • **EROL HAKER** *93 Harbi* • **OSMAN ÖNDEŞ** *Turgut Reis'in Son Seferi: Malta Kuşatması* • **SEZAİ COŞKUN** *Cemil Meriç ile Konuşmalar* • **MUSTAFA ARMAĞAN** *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak / Gerçek Tarihin Peşinde* • **ŞERİF DEMİR** *Düello: Menderes - İnönü* • **JAMES RESTON** *Kanuni ve Şarlken* • **NECDET ÖZTÜRK** *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)* • **MUHARREM KESİK** *At Üstünde Selçuklular* • **TAHA AKYOL-İLBER ORTAYLI** *Tarihin Gölgesinde*

yi ki
kitaplar var...

facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu
timas.com.tr
212 511 24 24

TÜRKİYE'DE "İDEAL" KADININ KURGULANMASINDA BİR ARAÇ OLARAK SPOR VE BEDEN TERBİYESİ

ELİF ÇAĞLI

1930-45 arası dönemde Türkiye'de ulus-devletin ideal vatandaşlarını kurgulama sürecinde bir araç olarak spor ve beden terbiyesi ile ideal kadınının nasıl tasarlandığı şu alıntı ile özetlenebilir: "...Bütün memleketi ellerine emanet edeceğimiz yarınki neslin anası ancak ve her şeyden evvel yürümesini, koşmasını, zıplamasını bilen, neşeli, dipdiri bir genç kız olabilir[...]O yalnız ve yalnız güneşten, temiz havadan tabiatın güzelliklerinden zevk alan bir sporcudur. Ta ana oluncaya kadar onun hayatı tabii ve sade bir suretle geçer. Birtakım boş gösterişlerden nefret eden sağlam vücutlu bu genç kız tiplerini bir an önce yaratmak mecburiyetindeyiz."

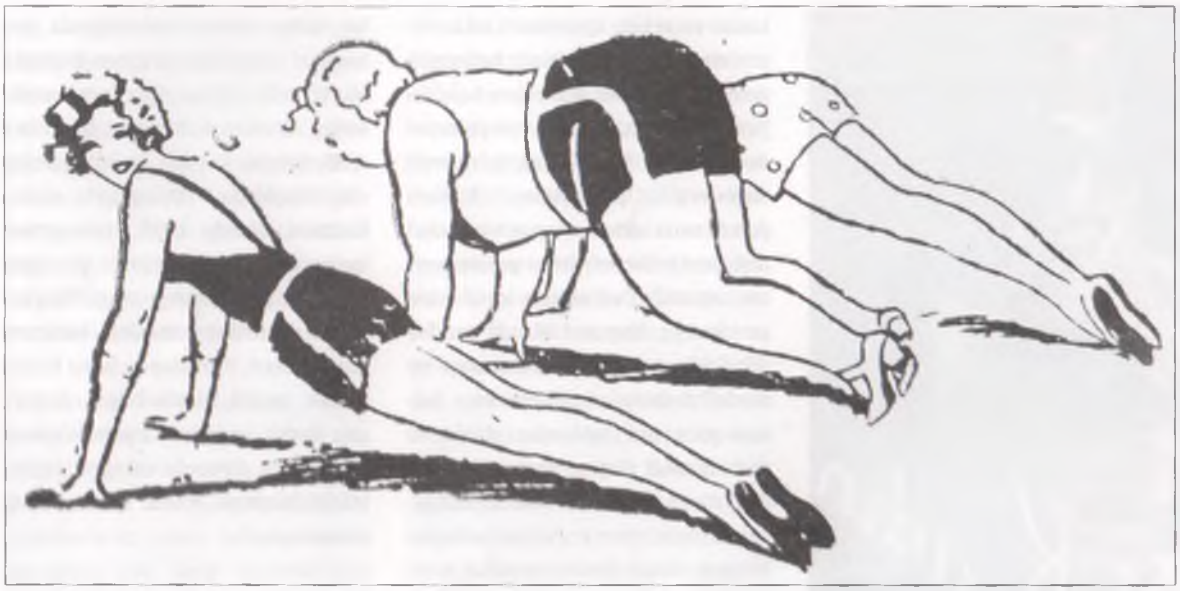
Dönemin eğitim anlayışı, kadınları gelecek neslin anneleri olarak görüp bu çerçevede şekillenir.

Ana, sayı 18, Temmuz 1939.

GİRİŞ

Genel olarak nüfusun *"fit"* olarak görülenlerin çoğalmasını, *"unfit"* olarak görülenlerin azalmasını sağlamaya dönük faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanabilecek öjeni düşüncesinin kökenini Antik Yunan'a kadar uzatmak mümkün ise de kavram Francis Galton tarafından 1883 yılında ortaya atılmıştır. Bununla birlikte özellikle 20. yüzyıl ile birlikte, ulus-devlet kurma, modernleşme politikaları ile eklemlenen öjeni politikaları başta otoriter ve faşist rejimler olmak üzere pek çok ülkenin politikasında kendisine yer bulmuştur.

Kavramın olumlu yani *"fit"* olanların çoğalmasını ve olumsuz yani *"unfit"* olarak görülenlerin azalmasını teşvik eden politikalar olarak ayrılmasının ve söz konusu ayrımda içeriğin muğlaklığının, öjeninin bu derece yayılmasına neden olduğunu belirtmek gerekir. Her ne kadar öjeni doruk noktasını Almanya'da Hitler ile Yahudi soykırımında yaşamışsa da pek çok ülkede göçmenlere yönelik

Nüzhet Baba, "Kadın Hangi Sporları Yapmalı",

Beden Terbiyesi ve Spor, sayı 13. İkinci kânun 1940, ikinci yıl, s.11.

ayrımcılıktan kısırlaştırmaya, orta sınıfta doğumu teşvik etmekten ari ırkın oluşturulmasına kadar farklı düzeylerde uygulanmıştır. Bu bağlamda öjeni politikaları tarihsel süreç içerisinde pek çok devlette olduğu gibi, ülkemizde de 1930-1945 arasında, etnik milliyetçilik ve modernleşme ile de eklemlenerek uygulanmıştır.

Savaşların ardından, ulusal yapıyı inşa etmeye ve sanayileşme sürecini hızlandırmaya çalışan pek çok ülkede nüfusun niceliği ve niteliğinin tartışıldığı görülür. Türkiye'de ise I. Dünya Savaşı ve ardından gerçekleşen Milli Mücadele sonrasında yaşanan nüfus azalması, 1930'larda belirginleşen iktisadi bunalım, sanayileşme süreci içerisinde iş gücüne duyulan ihtiyaç, nüfus-ulusal güç arasında kurulan ilişki ile birleşince nüfusun nicelik olarak artması ve nitelik yönünden gelişmesi istenmiştir. Bu koşullarda öjeni, bu artışı sağlayacak ve milli kalkınmayı, modernleşmeyi gerçekleştirebilecek "araç" olarak karşımıza çıkmıştır.[2]

Spor ve beden terbiyesi 1930-1945 arası dönemde, devlet denetimi altında gerçekleşen, devletin kendi rejimine uygun bireyler yetiştirmek amacı ile kullandığı olumlu öjeni politikalarından biri olarak karşımıza çıkar. Sağlıklı bir "Türk" olabilmek, aynı zamanda bedenin, ruhun ve ahlakın terbiyesi ile yakından ilişkilendirilmiş, spor ve beden terbiyesi bireyin yaşamında önemli bir konuma yerleştirilmiştir. Toplumun ya da devletin amacı rejime uygun "adam yetiştirmek" ise, bu bedene istenilen kalıbın verilmesi ile mümkündür.[3] Bu çerçevede Kemalist rejimin "adamı": "...güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini müdafaa eden, neşeli ve ciddi olmaktan ibarettir."[4] Bu kişinin ortaya çıkabilmesi için beden terbiyesi içerisinde ahlak ve dimağ terbiyesinin de verilmesi gerekmektedir. Kısacası sağlam kafa, sağlam vücut arasında herhangi bir ayrıma gidilmemiştir. Söz konusu dönemin, Batılılaşma ve modernleşme çabalarına denk düştüğü bir dönem olduğu da göz önüne alındığında bu politikaların anlamı da ortaya çıkacaktır. Batılılaşmayı ve muasır medeniyete ulaşmayı amaç edinen bir millet için, beden terbiyesinde devlet otoritesi fikrinin mevcut olması, "muasır medeniyetler"in safında her bakımdan üstün olabilme azminin bir göstergesi olarak dile getirilir.[5] Bu da yetişmekte olan her "Türk"ün devletin otoritesi altına girmesine bağlıdır.[6] Zira aynı dönemde "muasır" olarak adlandırılan devletlerin de benzer politikalar izlediği görülür. Ayrıca beden terbiyesi ve spor, kolektif olarak zorunlu hale getirilerek rejime itaat ve bağlılığın sağlanmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra üretim faaliyeti içinde bulunanları spor ve beden terbiyesi mükellefi haline getirerek iktisadi verimlilik artışı hedeflenmiştir. II. Dünya Savaşı öncesi "hayatın mücadele olduğu, sadece güçlülerin ayakta kalabileceği" düşüncesinin yaygınlaşması ve artan militarist eğilimlerin de beden terbiyesi ve spora önem verilmesinin önünü açtığı söylenebilir. Buna göre hayatın mücadele olduğu bir yerde, üstün gelebilmek, taarruz ve müdafaa edebilmeye, kuvvetli, mukavemetli, çevik, maharetli ve zeki olmaya bağlıdır. Bu bakımdan milli müdafaanın temelini oluşturan ordulara gürbüz ve yavuz erler bulabilmek önem taşır.[7] Hür yaşayabilmek için "esaslı ve asil" olarak tabir edilen harp etmenin gerekliliğine duyulan ihtiyaç, her an bu duruma hazırlıklı olacak şekilde teyakkuz

Ankaralı, Ben bu ay neler gördüm.

Ana, sayı 17, cilt 2, Haziran 1939, s. 23.

"Bütün memleketi ellerine emanet edeceğimiz yarınki neslin anası ancak ve her şeyden evvel yürümesini, koşmasını, zıplamasını bilen, neşeli, dipdiri bir genç kız olabilir..."

Spor Postası'nın kapağı, 1936.

Spor Postası Sene:1, sayı:40, 12 İkinci kânun 1935.

halinde bulunmayı da beraberinde getirir. Bir bakıma beden terbiyesi ve spor, askerliğin daha "yumuşatılmış ve eğlenceli" hale getirilmiş bir versiyonudur: Gerçek savaş ve savunma gerekleri, beden eğitiminin oyun, jimnastik ve spor gibi çeşitli unsurları içinde "güle oynaya" edinilirken, gençler asker ocağına eli ayağı daha işe yatkın, duyguları daha keskin, daha kavrayışlı, özü ve gözü pek, her işe yararlı bir varlık halinde giderler.[8]

Olumlu öjeni çerçevesinde ele alınabilecek beden ve spor politikalarının kadın ve erkek açısından farklı düzenlemeler öngördüğünü belirtmek gerekir. Kadınlar açısından bakıldığında öjeni politikaları çerçevesinde dönemin "ideal" kadını; rejimin değerlerini içselleştiren, bunları çocuklarına aktaran, spor ve beden terbiyesi mükellefiyetini yerine getiren, eğitimli, özel alanda ideal anne ve ideal eş, kamusal alanda sınırlar dâhilinde görünen Batılılaşmayı ve modernleşmeyi içselleştiren, bunun yanı sıra toplumun ahlaki ve muhafazakâr yönleri ile uyum içinde olan itaatkâr kadındır. Bunun kurgulanmasında, spor ve beden terbiyesi bir araç olarak kadını kamusal alanda görünür kılarken, aynı zamanda denetime tabi kılmıştır.

Kemalist rejim, kendisini bizzat, "yapıcı, kurucu ve kurtarıcı olarak" görürken, "modern dünyaya uygun ancak özsel değerleri" de koruyan bir düzen oluşturmayı ve bunu devam ettirmeyi amaçlamış, bu çerçevede rejim, yaratmak istediği bu düzene uygun "kadın"a ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla kadın, bu noktada rejim idealleri içerisinde bir özne olmaktan ziyade, onun ideallerini simgeselleştiren bir nesne/sembol haline gelmiştir. Kemalizm, modern olsa da, geleneksel ahlaki normları, cinsel rolleri devam ettiren bir rejim olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktada rejimin "kurucu babaları", "kızlarını", namus, şeref başta olmak üzere ahlaki normlar, cinsiyete özgü değerler ile çevrili bir biçimde yetiştirme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla yeni düzen ataerkil iktidarın devam etmesi açısından hiçbir değişim yaratmamış olmanın yanında, "...imtiyazsız, sınıfsız toplum, eşit oldukları var sayılan yeni kocaların kardeşlik üzerinden kuracakları cemaatte" gerçekleşmiştir.[9] Bu çerçevede eskinin yeniyle, geleneksel ve cinsiyetçi varsayım ve kuralların, ulusçu, seküler ayrımcılıklar ve yeni toplumsal cinsiyet kalıplarıyla eklemlendiği görülür. Rejimin kurucuları erkekler, kadınların kamusal alana katılmalarından, meslek sahibi olmalarından yana olsalar da, buna kamusal alanda erkeğin otoritesini tehdit etmeme sınırı çizmişler, daha ayrıntılı bakıldığında ise, tarihsel sürekliliğe dayanan biçimde ailevi, milli, içtimai değerleri benimsemiş, kendisi için değil, başkaları için yaşayan, fedakâr kadın imgesini yüceltmişlerdir.[10] Dolayısıyla rejim, kamusal alanda ciddi, cinsiyetine uygun iş yaşamı içerisinde yer alan ya da böyle olmadığı takdirde cinsiyetsizleştirilmiş meslek kadınını kurgularken, özel alanda buna karşıt olarak, neşeli, alımlı, bilgili, doğurgan kadın imgesini ortaya koymuş ve bu ikisi arasında uzlaşma sağlamaya çalışarak, kendi iç çelişkisini yaratmıştır.[11]

Bu yazının temel amacı, dönemin "ideal" kadınının kurgulanışında olumlu öjeni politikalar dâhilinde ele alınabilecek spor ve beden terbiyesinin rolünü ortaya koymaktır. Aslında bu değerlendirmenin dönemin öjeni politikalarının analizinin sadece bir yönü olduğunu, evlilik, aile, nüfus ile ilgili düzenlemelerin bu kurguya etkisine yazının çerçevesinin sınırlanması anlamında yer verilmediğini belirtmek gerekir. Bu çerçevede özellikle dönemin mevzuatının konu ile ilgili olan kısımları olmak üzere, *Beden Terbiyesi ve Spor*, *Spor Postası*, *Türk Spor* gibi spor dergilerinden özellikle spor ile ilgilenen ya da bizzat sporcu kimliğine sahip kişilerin yanı sıra, *Ülkü* dergisinden derlenmiş spor makalelerinden ve *Ana* ve *Türk Kadını* başta olmak üzere, dönemin kadın dergilerinde bu konuyu ele alan yazılar kullanılmıştır. Böyle bir tercihte, dergilerin bir kısmının bizzat resmi kurumların yayını olması, bir kısmının ise resmi ideoloji ile oldukça örtüşmesi etkili olmuştur.

BUGÜNÜN GENÇ KIZINI VE YARININ ANNESİNİ YARATMADA SPOR VE BEDEN TERBİYESİ

Öjenik beden ve spor politikalarının kurgulamaya çalıştığı kadın modeli büyük ölçüde, rejimin temel değerleri göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu noktada kadın, hem modernleşme safhasında olan bir ulusu temsil etmesi bakımından belirli kalıplar içerisine sıkıştırılmaya çalışıl-

mış, hem de "anne" olması sebebiyle sağlığı ve bedeni konusunda yapılan düzenlemelerle bedeni denetim altında tutulmuştur. Bunun ilk adımı ise, kadınların topyekün mükellefiyet sistemine dâhil edilmesi ile gerçekleşmiştir. Buna göre: "12 (dâhil) yaşından, 30(dâhil) yaşına kadar her kız ve kadın yurttaş beden terbiyesi mükellefiyetine dâhildir."[12]

Rejimin temel amacının "ideal kadın"ı ortaya çıkarmak olduğu düşünüldüğünde, bunun ilk adımlarının genç kızlıkta atıldığı söylenebilir Bu çerçevede kız çocuk -genç kız- kadın ayrımının çok fazla yapılmadığını ve hepsinin gelecek neslin anneleri olarak görüldüğünü ve bu şekilde eğitildiğini belirtmek gerekir. Böylelikle kadın anne olmaya zorlanırken, annelik sadece doğurmakla sınırlı tutulmayıp çocuk yetiştirmenin her safhasını da içerecek biçimde düzenlenmiş ve kadının çocuğuna bağımlı olması sağlanmıştır. Bu bağımlılık, "...Bütün memleketi ellerine emanet edeceğimiz yarınki neslin anası ancak ve her şeyden evvel yürümesini, koşmasını, zıplamasını bilen, neşeli, dipdiri bir genç kız olabilir. O, arkasında kirli yapağı gibi bir küme dolaşık saç taşımaktan dudak ve tırnak boyamaktan nefret eder. Onun için vakitsiz gösterişlerin hiçbir manası yoktur. O yalnız ve yalnız güneşten, temiz havadan tabiatın güzelliklerinden zevk alan bir sporcudur. Ta ana oluncaya kadar onun hayatı tabii ve sade bir suretle geçer. Birtakım boş gösterişlerden nefret eden sağlam vücutlu bu genç kız tiplerini bir an önce yaratmak mecburiyetindeyiz."[14]

Görüldüğü üzere, ideal genç kız tipi, yarının annesi olarak ele alınmış, kamusal alanda oldukça "sağlıklı" görülebilecek düzeyde tasvir edilmiştir. Sadeliğe yapılan vurguya ayrıntılı bakıldığında, aslında diğer kadın modelinin de eleştirildiği görülür. Şöyle ki; giyim ve görüntü itibariyle bakıl-

Güzel vücut ancak vücudun terbiyesi ile temin edilebilir,

Ana, sayı 38, Mart 1941, s. 5.

"Son zamanlarda yapılan devrimlerde, Türk kadınlığı kuvvetli rol oynamış olmasına rağmen, garpta, Türk kadını için klasik tip, 'bir sedir üzerine uzanmış tombul bir bebek'tir... Bunun sebeplerini ve yanlış propaganda olmuş davasını bırakalım. Birçok şehirlilerimiz gerçekten buna layıktır..."

her ne şekilde olursa olsun kadına tüm ev işlerinin yüklenmesi ile aslında kamusal alandaki "modern kadın"ın yerini, ev kadını ve anne olan kadına terk etmesine sebep olmuştur. Bu kadının beden ve sağlık açısından gerekli niteliklere haiz olması "temsilcisi" olarak görüldüğü ulus, ancak bundan daha da önemlisi doğuracağı çocuk için önem taşır.

Bu çerçevede genç kızın yetiştirilmesinde fizik terbiyeye ayrı bir önem atfedilmiştir. "İdeal" bir genç kız yetiştirmek için, ahlak, karakter, terbiye ve beden terbiyesi birlikte ele alınır.[13] Bu noktada "ideal" genç kız, davranışlarında ölçülü, doğa ile ilişki kuran, sade, "yarının anne"si olmak için yetiştirilmiş bir genç kızdır.

dığında "süslü, modayı takip eden, makyaj yapan" olarak tasvir edilen kadın, modernleşmeyi yanlış anlayan ya da sadece görünüşte bunu gerçekleştiren "öteki" olarak algılanır. Bunun karşısına koyulan kadın tipi ise, "gösterişsiz", sade, ölçülü ve bedensel yeterliliğe sahip olan kadın tipidir. Dolayısıyla aslında ideal kadından beklenen, kamusal alanda spor ve beden terbiyesi faaliyetlerinde kadınsı özelliklerini bir kenara bırakarak, cinsiyetsizleştirilmiş bir sporcu kimliğine bürünmesidir.

Kadını büyük ölçüde "anne" olma vasfı üzerinden; biyolojisini ön plana çıkararak kurgulayan rejim, genç kızlara da potansiyel anne olmaları üzerinden değer atfetmiştir. Buna göre, onların spor ve beden terbiyesi ile vücutlarının aldığı şekil, gelecek nesli şekillendirmesi açısından önem taşır. Bu çerçevede spor, "Türk soyunu dünyaya getirecek olan genç kızların günlük meselesi" olarak ele alınırken, bu genç kızların, "Türk yurduna vereceği çelik vücutlu, sağlam, fakat iradeli nesil"[15] olduğunu hatırlatarak, söz konusu genç kızların vücudu, gelecek açısından simgeselleştirilir.

Sıkça bahsedilen "güçlü erkek/zayıf kadın" dikotomisi, kadının bedenen, ruhen geliştirilmesi gerektiğine bir temel oluştururken, kadının erkeğe göre "zayıflık" sebebiyle "hafif" sporlarla uğraşmasını öne çıkaran anlayışı da beraberinde getirir. Er-

kek ve kadının biyolojik olarak farklı olduğundan hareketle, farklı sporları yapmaları gerektiği yönündeki anlayış kanuni düzenlemelerde de kendisini gösterir: "kız talebelerle erkek talebeler arasında herhangi bir şekilde ferdi veya cemi spor faaliyeti"nin yapılması yasaklanır.[16] Bununla birlikte kadın ve erkeğin yapması gereken zorunlu hareketler[17] aynı olsa da ihtiyari hareketlerin sadece bir bölümü kadınlar için uygun görülür. Bunlar: "tenis, eskrim, kürek ve kayak"tır.[18] Jimnastik hareketleri arasında ise ritmik jimnastiğin bilhassa kadınların dikkatini çekeceği[19] öne sürülür ki, bu durum aslında, arka planda müzik ile yapılan ritmik jimnastiğin, "erkeğin doğası"na uygun olmadığı ve erkeğe "daha sert" hareketlerin uygun görüldüğü düşüncesi, "erkeğin kadınsılaşmasından" duyulan endişeyi de göstermesi açısından da anlamlıdır.

Kimi zaman beden terbiyesi ve sporun kadında erkeklere oranla "eksik" olan kimi özellikleri tamamladığına vurgu yapılarak, spora "eksiklik giderici" bir işlev yüklenir. Bu çerçevede beden terbiyesi kadının hayattaki görevleri tam anlamıyla yerine getirebilmesi açısından da önem taşır. Zira kadının ancak kuvvetli, cesur ve neşeli oldukça hayatta başarılı olabileceği, bunu da ancak beden terbiyesi aracılığı ile sağlayabileceği vurgulanır. Bu açıdan beden terbiyesi, kadına, sıhhat, kuvvet, nefse itimat, fedakârlık, cesaret gibi özellikleri kazandıran bir araç olarak görülür.[20]

Erkek ve kadının biyolojik olarak farklı olduğundan hareketle, farklı sporları yapmaları gerektiği yönündeki anlayış kanuni düzenlemelerde de kendisini gösterir.

Spor Postası sene 1, sayı 39, 5 İkinci kânun 1935. *Spor Postası* sene 1, sayı 22, 8 Eylül 1934 *Spor Postası* sene 1 sayı 18, 11 Ağustos 1934.

Kadın için faydalı görülen sporlar farklılık göstermekle birlikte, genel olarak yüzme ve deniz sporları, tenis, yürüyüş, atletizm, akrobasi hareketleri ve ata binmek[21] olarak sıralanır. Ancak burada özellikle yüzme ve deniz sporlarına olan vurgunun daima daha çok olduğunu, bunda yüzme ve deniz sporu yaparken kullanılan mayonun da aslında vücudu düzgün, çevik gösteren ve bunun yanı sıra peçe, çarşaftan kurtulan modern kadın imgesine denk düştüğünü belirtmek gerekir. Kadınların "sinirlerinin zayıf" oldukları kabulüne dayanarak müsabakadan kaçınmaları gerektiğine yönelik vurgular da dikkat çekmektedir. Kısacası kadın spor yapmalı, bedenini göstermeli, ancak mücadele ve rekabet etme sahasını erkeklere bırakmalıdır.

Dönemin tasarruf ve milli iktisat anlayışına uygun olarak, kadının yerli malı ve tasarruf kullanmasının bir izdüşümü olarak görülecek biçimde, günlük yaşamın bir parçası haline getirilmeye çalışılan spor ve beden terbiyesinin, özellikle "basit" aletlerle yapılabileceğine, dolayısıyla fazla para ve zaman gerektirmediğine vurgu yapılır. Bu çerçevede, baston ya da halatla veya aletsiz jimnastik uygulamalarının nasıl yapılacağına da yer verilir.[22]

SPOR VE AHLAKİ DENETİME TABİ KADIN

Kadının spor yaparken, belirli davranışlardan kaçınmasının gerekliliği çoğu zaman dile getirilerek kadın bedeni ve davranışı denetim altına alınır. Bunun başında kadının spor yaparken, "cinsiyetine özgü" rollerini unutmaması gelir. Yani kadın "kadınlığından ödün vermeden" spor yapmalıdır. Bu noktada, nasıl erkeğe "kadınsı" özellikler kazandırabilecek sporlardan uzak durması telkin ediliyorsa, kadına da kendisine erkeklik hali verecek sporlardan kaçınması belirtilerek,[23] cinsiyetler arasında ayrımın sürmesi sağlanır. Bu bağlamda kadının, "erkek sporları" ile uğraşması sonucunda, erkeğin kadın üzerindeki otoritesini kaybedebileceği korkusunun gündeme geldiği söylenebilir.

Kadın ve erkeğin birlikte spor yaptığı durumlarda erkeğin değil, kadının davranışları, giyimi kısıtlama yoluna gidilir. Kadının özellikle, erkeklerde "şehvet" uyandırabilecek özelliklerini "gizlemesi" beklenir. Böylelikle aslında kadının kadınsı özelliklerini koruması önermesinin de sorunlu olduğu gözükür. Zira kadın, "cinselliğini ön plana çıkaran bedensel özelliklerini" gizlemek zorunda bırakılır. Benzer şekilde kadının erkekle birlikte omuz omuza çalışma durumu, Cumhuriyet döneminde sıkça "modernleşme" ve "gelişme" göstergesi olarak kullanılır; spor yaptığı durumlarda büyük ölçüde kamusal alanlarda, ahlaki kısıtlamaların çoğunun kadına yöneltildiği görülür:

"...Fakat kızlarımızın henüz emekliyen sporcu erkek arkadaşları ile

birlikte çalışacakları bu yeni sahaya **dudaklarının ve yüzlerinin tabii renklerini taşıyarak ve sırtlarında bol ve sade elbiseleri ile gelmeleri lazımdır.** Çünkü onlar ancak yeni rejimin yetiştirdiği genç kızlığın, kabiliyet ve kudretini bilfiil göstermek suretile umumun haklı hürmet ve takdirlerini kazanabilirler."[24]

Sporun sade bir şekilde yapılmasına bu denli vurgu yapılmasının, sınıflar arası farkları ortadan kaldırma gayesiyle gerçekleştirilmiş olduğu düşünülebilir: "Kof cevizin de kabuğu sağlamlarla birdir, fakat kırınca, kof olduğu anlaşılır."[25] Dolayısıyla "dış görünüş"ün yanıltıcılığına karşılık, önemli olan değerleri içselleştirmektir. Bu çerçevede görünüş itibari ile sınıfsal açıdan aşağıda yer alan insanlar "değerli" olabilecekken, görünüş itibari ile sınıfsal açıdan yukarıda yer alabilenlerin aslında "değersiz" olabilecekleri vurgulanır.

Doğumu teşvik etme ve sağlıklı çocuklarla nüfusu artırma çabasının bunlara eklemlenmesi, söz konusu beden politikalarında kadınların anneliğe hazırlanma sürecinin de önem kazanmasına sebep olur. Çocuk ölümleri ile mücadelede spor araçsal bir işleve sahip olarak görülür, şöyle ki çocuk ölümlerini azaltmak, annelerin gürbüzleşmesine bağlanır. Nitelikli; yani sağlam ve diri bir annenin çocuğunun da, verasetin etkisi dikkate alındığında, sağlam ve diri olacağı, bunun bir sonucu olarak da yurdun sağlam ve diri şahsiyetlerle dolup kudretleşeceği[26] vurgulanır. Kısacası asker olamayan kadın, geleceğin gürbüz askerlerini yetiştirerek "yurt savunmasına" ve "yurdun kuvvetlenmesi"ne katkıda bulunmuş olur.

Kadının anne olmadan önce ve sonra "gelecek nesiller"i üreten kişi olarak yapması gerekenler ayrıntılı bir biçimde ele alınır. Kadın, çocuğu taşımanın yanı sıra onu beslediği, koruduğu ve yetiştirdiği için çocuğun ihtiyaçlarının doğru karşılanması adına kadının birtakım hareketleri yapmasına vurgu yapılır. Bunun yanı sıra kadın sağlığı, büyük ölçüde çocuk sağlığı ile ilişkilendirilerek kadına, doğum öncesi ve sonrası sağlığını nasıl koruyacağına ilişkin bilgiler verilir. Sağlığı korumanın bir parçası olarak doğumdan önce beslenme ile ilgili önerilerin yanında kaçınılması ve yapılması gereken hareketlere[27] sıkça yer verilir.[28] Bu noktada spor araçsal bir önem taşır. Bunun en belirgin örneği genç kızı, anneliğe hazırlama olarak bahsedilen süreçte gerçekleşir. Dolayısıyla kadının "anne" olunca "daha çok ihtiyaç" duyacağı bölgelerinin geliştirilmesine dikkat çekilir:

"Genç kızda beden hareketlerinin gayesi kadını bilhassa analık vazifesine kadir bir varlık yapmak ırkın ve güzelliğin muhafızı olarak yaşatabilmektir. Bunun için bilhassa göğsün inkişafına çalışmak lazımdır. Ondan sonra diaphragme ve karın adaleleri gelir."[29]

Kadının spor yapması, bedenlerini sahalarda göstermesi, dolayısıyla modern kadınlığın seyredilebilir hale gelmesi, bir bakıma kadının elde ettiği hakların karşılığını göstermesi biçiminde algılanır. Bu çerçevede kadının "haklara layık olduğu"nu göstermesinin bir biçimi de mükemmel bedenlere sahip bir biçimde beden terbiyesi ve spor faaliyetlerinde öne çıkması olarak düşünülür. Söz konusu konumun en simgeselleşmiş haline gelen sporcu kadınların ise eksik bir yönüne dikkat çekilir. Bu eksiklik ise, kadının "asli vazifesi" olarak görülen vazifesini tam olarak ifade etmemsinden kaynaklanır. Zira "örnek" olarak görülen bu kadınların az çocuk doğurması ya da doğurmaması söz konusu örnek hallerine halel getirmektedir. Dolayısıyla kamusal alanda önemli pozisyonda olan kadın, devletin kendisinden beklediği en "asil" görevi yerine getirmedikçe toplumda beklenen konuma erişmekten uzaktır.[30]

SPOR POSTASI

YILDIZLAR VE SPOR

Elizabeth Allan

"Metro-Goldwin-Mayerin sehhar ve cazibeli yıldızlarından biri olan Elizabeth Allan da, bütün öbür artistler gibi, bir sporcudur."

Sene 1, sayı 16, 28 Temmuz 1934.

BUGÜNÜN TENASÜP ÖLÇÜLERİ

		1 m 50	1 m 60	1 m 70
	Ağırlık	41 kg 500	51 kg 500	60 kg.
Göğüs	Üstten	75	81	87.5
	Ortadan	76	85	92
	Alttan	68	76	80,5
	Bel	52,5	58	65
	Kalça	6.5	71	82
	Sırt	81	90	91
Oyluk	Diz üstü	48,5	54	51
	Diz	34	39	36
Pacak	Baldır altı	28	30	29,5
	Baldır	32,5	32 ½	31.5
	Bilek	18,5	21	21
	Boyun	29	32	31
	Yumruk	13	14 ½	14 ¾
	Üst bilek	21	24	26,5
	Alt bilek	21	22	23

R.İ.E, "Dünün ve Bugünün Kadın Tenasübü".

Ana, sayı 17, cilt 2, Haziran 1939, s. 5.

İDEAL KADINI KURGULAMADA SENTEZ ARAYIŞI: KENTLİ KADIN, KÖYLÜ KADIN, BATILI KADIN

Söz konusu idealleştirme dâhilinde kadınlar arasında ayrıma gidilir. Bu

Holivutta spor; sporcu sinema yıldızları artık bildiğimiz hareketlerden zevk almaz oldular. Değme cambazlara parmak ısırtacak hareketlerle meşgul oluyorlar.

Sinema, *Türk Spor*, 19 Teşrinsani, 1932 S. 21.

durum tipik olarak köylü/kentli kadın ayrımı çerçevesinde kendisini gösterir. Spor ve beden terbiyesi açısından hâlihazırda "tarlada, bağda" çalışan köylü kadını zaten doğal olarak spor ve beden terbiyesine uygun davranmaktadır. Tek eksikliği, rejimin değerlerini içselleştirmesi gereken "kafa terbiyesi"dir. Buna karşılık kentli kadın ve onun "modern" yaşamı kendisinin rehavete kapılmasına, ideal bedenden uzaklaşmasına neden olduğu sıkça vurgulanırken, söz konusu durumun ülkenin "imajını" kötü yönde etkilediğinin altı çizilir:

"Son zamanlarda yapılan devrimlerde, Türk kadınlığı kuvvetli rol oynamış olmasına rağmen, garpta, Türk kadını için klasik tip, **'bir sedir üzerine uzanmış tombul bir bebek'**tir... Bunun sebeplerini ve yanlış propaganda olmuş davasını bırakalım. Birçok şehirlilerimiz gerçekten buna layıktır..."[31]

Yukarıdaki ayrım ve karşılaştırmanın dışında, idealleştirmede başvurulan bir diğer kadın "Batılı kadın" imgesidir. Modernleşmede Batı'nın hedef alındığı bir durumda söz konusu coğrafyanın simgeleri olan "kadınlar" da özellikle spor ve beden terbiyesi açısında ideal olarak görülmüş ve "Türk kadınları"nın onların ne kadar yakınında ya da uzağında olduğu tartışma konusu edilmiştir. Öyle ki, modern milletler, beden terbiyesi ve sporun önemini keşfeden ve kadını da bu işin içerisine katan milletler olarak resmedilir.[32] Bu ülkelerde kadının, küçük yaşlardan itibaren beden terbiyesi ve spora yönlendirildiği ve bu şekilde varmak istediği yüksek hedefe ulaştığı belirtilir.[33] Buna karşılık Türk kadını yeteri kadar spor yapmayan kadın olarak resmedilir. Dolayısıyla bu spordan uzak yaşayan kadın en ufak şeylere bile direnç gösteremeyen bir kişi olarak ortaya konulur:

"Ne zaman transatlantiklerin İstanbul'a boşalttığı seyyah kafilelere denk gelsem, derhal kadınlar gözüme çarpar. Canlı ve çevik adımlarla İstanbul sokaklarını karışlarlar. Yahu bu kadınlar dünyanın öbür ucundan değil de Kadıköy'den gelmişler gibi.... Bizim kadınlarımız mideleri bulanmadan, yüzlerindeki pudra tabakası alçılaşmadan doğru dürüst Kadıköy'e geçemiyorlar... Bu kuvveti sporla kazanmışlardır. Daha küçük yaşta kız olsun, erkek olsun saatlerce spor yaparlar... Kadınlarımızın fazla iri olmasına rağmen direnci düşük ve zayıf olmalarının sebebi ailede spor olmamasıdır."[34]

Batı'nın örnek gösterilmesinde, iletişim araçları da önemli ölçüde kullanılır. Bu noktada sinema, her ne kadar çeşitli nedenlerle "zararlı"[35] görülse de ön planda olan sinema artistlerinin yaşam içerisinde nasıl spora yer verdikleri ve yaptıkları sporların "güzelliklerine" yansımaları sıkça değinilen konular arasında yer alır. Söz konusu düşünce çerçevesinde dergilerde ünlü kadın sinema oyuncularının spor yaparken çekilen fotoğraflarına rastlanılır.

SPOR-GÜZELLİK İLİŞKİSİ

Spor-güzellik arasındaki ilişki, ele alınan bir diğer konudur. Nitekim güzel olmanın şartının spor yapmaktan geçtiği sık sık belirtilen konuların başında yer alır. Bunun en çarpıcı örneği ise, sinema yıldızlarına benzer biçimde güzellik yarışmasında yer alan kadınlara ilişkin yapılan değerlendirmelerde görülür. Bu kişilerin "ideal" ya da "örnek" olarak kabul edilmesinin bir sonucu olarak "güzelliklerini spora borçlu oldukları" kanıtlanmaya çalışılır. Örneğin Keriman Halis, "dünya güzeli" olarak seçildiğinde, aynı zamanda "ırkın, ulusunun güzelliği"ni de temsil etmekte olduğu vurgulanır. Bunun yanı sıra, Keriman Halis'in adına kupa maçı düzenlenerek Keriman Halis, "sporcu güzel"[36] olarak tasavvur edilir. Keriman Halis'in voleybol, tenis ve yüzme sporları ile uğraşmış olmasının, dünya güzelliğinde büyük pay sahibi olduğuna vurgu yapılır.[37] Benzer biçimde 1930'da düzenlenen güzellik yarışmasını kazanan Mübeccel Namık'ın da güzelliği düzenli bir şekilde fizik egzersiz yapmasına bağlanır.[38]

Güzelliğin ideal olarak algılanmasının bir uzantısı ise, kadın bedeninin yalnızca belirli ölçüler dâhilinde formda görünmesidir. Buna göre bu kalıbın ya da formun dışında olan kadın bedenleri, ideal ölçülere uygun hale getirilmeye çalışılır. Bu noktada izlenen yol ise, zayıf kadınların kilo almasını, kilolu olan kadınların ise zayıflamasını sağlamaktır. Öyle ki kadının "vücut tenasübü", milletin vücut güzelliği ve beden sağlığı çerçevesinde anlam kazanır.[39] Bu çerçevede kadın bedenini ideal ölçülere yaklaştırmak adına değinilen bir diğer konu diyet listeleridir. Öğünler itibariyle hangi yiyeceklerin ne kadarının yenileceğini uzun bir program dâhilinde belirten bu listelerin temel amacının ise, kadınları sevindirmek olduğu, "her ne kadar ilk gün aç kalacak olsalar da zamanla buna alışarak az ve iyi yiyerek sıhhate kavuşmalarını sağlamak" olduğu belirtilir.[40]

DEĞERLENDİRME

Söz konusu tüm bilgiler ışığında bir değerlendirme yapacak olursak, 1930-1945 arasında rejimin ideal kadını kurgularken kadın bedenine büyük ölçüde hükmetmeye çabaladığını görürüz. Dolayısıyla kamusal alanda gerçekleştirilen beden terbiyesi ve spor politikaları bu alandaki kadın idealinin ortaya konmasında, Cumhuriyet'in kamusal alanda "özgürleşmiş kadın" söyleminin aksine kadınların; bedenleri, gelecek kaygısı, nüfusun niteliği ve modern olma açısından denetlenmesinde etkili olmuştur. Böylelikle belirli sınırlar dâhilinde tutulan, belirli kalıplara yerleştirilmeye çalışılan bir kadın ideali ortaya konmuştur.

Sonuç olarak öjenik beden terbiyesi ve spor politikalarında kadını kurgularken en çok ön plana çıkarılan özellikler kadın vücudu ve doğurganlığı olmuştur. Bu çerçevede ideal kadın, henüz genç kızken yetiştirilen, beden, akıl ve fikir terbiyesini bir arada alan, vücut tenasübüne önem veren, sağlıklı, güzel ırkı temsil eden ve bu üstün nitelikleri ile gürbüz çocuklar doğurabilecek, aynı zamanda modern Batı dünyasının güzellik ve beden anlayışına da uygun olan kadındır.

ELİF ÇAĞLI
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ
IŞIK ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1 "Fit" kavramının Türkçedeki karşılığı öjenik, bu terimden anlaşılanı tam olarak karşılamadığı için, "*fit*", "*unfit*" kavramları olduğu gibi bırakılmıştır. "*Fit*", genel olarak ruhsal, bedensel ve zihinsel açıdan istenilen tüm niteliklere haiz olmayı, bedensel açıdan belirli ölçülerde olmayı, rejimin gerektirdiği değerleri benimsemiş olmayı, fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı olmayı, hatta uç noktalarda sadece belirli bir ırka mensup olmayı, dolayısıyla 'ideal' bir durumu içerirken, "*unfit*" bunun tam karşıtıdır. Ancak kavramın içeriğinin sınırları oldukça muğlak, yere ve zamana göre değişen, yoruma açık bir biçimdedir. Olumlu/olumsuz öjeni ayrımı ise tanımdan yola çıkarak şu şekildedir: olumlu öjeni, "*fit*" olarak görülenlerin çoğalmasını teşvik eden, olumsuz öjeni de "*unfit*" olanların çoğalmalarının önüne geçen uygulamalardır.

2 Şükrü Hazım Tiner, "Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış", *Yedinci Milli Türk Tıb Kurultayı*, İstanbul Kader Basımevi, Ankara 1938, s. 31. Söz konusu dönemde nüfus artış oranına baktığımızda 1935'te 16.158 olan nüfus miktarının, 1940'ta 17.821 olduğu, 1945'te ise bu oranın 18.790 olduğu görülür. Söz konusu bilgi için bkz. Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 27, Bahar 2010, s. 466.

3 Zeki Ragıp Yalım, *Spor- Sağlık- Kültür*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Konferanslar serisi, Kitap:8, Ankara Halkevi, 1938, s.8.

4 Şükrü Kaya, "3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun Müzakere Zabıtları", 1938. *Beden Terbiyesi Mevzuatı*, der. Nafiz Ergeneli Nuri Tuna, Ankara, Alâeddin Kıral Basımevi, 1941, s. 5.

5 Cemal Alpman, "Cumhuriyet Türkiyesinde Beden Terbiyesinin Değeri", *Ülkü Dergisi 1933 1950 Seçilmiş Spor Makaleleri*, yayına hazırlayan Suat Karaküçük, Ankara 1993, s. 9.

6 Cemal Alpman, *a.g.e.* s. 8- 9.

7 H. Bahri Özdemir, "Spordan Maksat - Gaye", *Beden Terbiyesi ve Spor*, Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara, sayı 2, 1939 s. 45.

8 Cemal Alpman, *a.g.e*, s. 12

9 Nükhet Sirman, "Kadınların Milliyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 238.

10 Söz konusu değerlendirmeler için bkz: Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşruiyetin Birikmi*, der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, cilt I, İstanbul, 2009, s. 353-357.

11 Yorum için bkz: Ayşe Saktanber. "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", ", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*. der. Ahmet Insel, cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 331.

12 3530 sayılı kanunun 4'üncü ve nizamnamesinin 9'uncu maddelerinde yazılı beden terbiyesi ve spor mükellefiyeti hakkında kararname, madde 1, 1940. *Beden Terbiyesi Mevzuatı*, der. Nafiz Ergeneli, Nuri Tuna, Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara, 1941, s. 60.

13 Feliha Sedat Oksal, *Genç Kız Yetişirken*, Marilet Basımevi, İstanbul, 1940, s. 92.

14 K. I. Kanok, "Kızlarımız ve Spor", *Spor Postası*, Sayı 64, 1935, s. 2.

15 Ankaralı, "Ben Bu Ay Neler Gördüm?", *Ana*, sayı 17, cilt 2, Haziran 1939, s. 23.

16 "Maarif Vekâleti Okulların Spor Yurdları Talimatnamesi", madde 18, *Beden Terbiyesi Mevzuatı*, der. Nafiz Ergeneli, Nuri Tuna, Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara, 1941, s. 606.

17 Mecburi hareketler ise 22. maddede şu şekildedir: atletizm, hendbol, voleybol, basketbol (3'nden biri), yüzme, yürüyüş, izcilik, müsait iklimde dağcılık ve kayakçılık. Bilgi için bkz: Maarif Vekâleti Okulların Spor Yurdları Talimatnamesi" madde 22, 1941 *Beden Terbiyesi Mevzuatı*. der. Nafiz Ergeneli, Nuri Tuna, Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara, 1941, s. 607.

18 Maarif Vekâleti Okulların Spor Yurdları Talimatnamesi" madde 22, 1941. *Beden Terbiyesi Mevzuatı*, der. Nafiz Ergeneli, Nuri Tuna, Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara, 1941, s. 607.

19 Nüzhet Baba, "Halkevlerimizde Sporun Yeni Veçhesi", *Ülkü Dergisi 1933-1950 Seçilmiş Spor Makaleleri*. der. Suat Karaküçük, Ankara 1993, s. 68.

20 Jale Taylan, "Kızların Yaş Tekâmülüne Göre Beden Terbiyesi'nin Metodik Tertibi", *Beden Terbiyesi ve Spor*. Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara, sayı:28, 1941, s. 11.

21 Nüzhet Baba, *a.g.e*, s.12.

22 "Bastonla Jimnastik", *Ev Kadını*, sayı 5, Ağustos 1945, s. 13.

23 Nüzhet Baba, *a.g.e*, s. 11.

24 K.İ, "Genç Kızlarımız ve Spor", *Spor Postası*, sene 1, sayı:37, 22 İlkkanun 1934, s. 1.

25 Mübeccel Hüsamettin, *a.g.e*, s. 7.

26 Fuat Pura, "Kadınlar İçin Günlük Jimnastik", *Beden Terbiyesi ve Spor*, Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara, sayı:2, Şubat 1939, s. 26.

27 Anne Olması Yaklaşan Kadın", *Türk Kadını*, cilt 1, sayı 1, Mart 1944.

28 İclal Ataer, "Sağlam Çocuk Yetiştirelim", *Ev Kadını*, sayı 1, 23 Nisan 1945, s. 6 ve 23.

29 Feliha Sedat Oksal, s.101-102.

30 Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar Erken Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor*. İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 118.

31 Zehra Cemal,"Halkevinde Kış Sporları", *Ülkü Dergisi 1933 1950 Seçilmiş Spor Mukaleleri*, der. Suat Karaküçük, Ankara 1993, s.117.

32 Fuat Pura, *a.g.e*, s. 26.

33 Fuat Pura, *a.g.e*, s.26

34 Nusret Safa Coşkun, "Kadınlarımız ve Spor" , *Spor Postası*, Sene 1, Sayı 56, 1934, s 13.

35 Sinema, mekânsal olarak sporun idealleri ile uyumsuzluk içerisinde algılanır. Buna göre sinema salonları "zehirleyici ve asabı uyuşturan" bir yer olarak gösterilir. Buna karşılık, spor alanları, "sıhhat, neşe ve saadet fışkıran güneşin yıkadığı" yerler olarak gösterilir. Söz konusu değerlendirme için bkz. K.İ. *a.g.e*, s.1. Benzer biçimde, sinemayı sıhhat ve gençlik tuzağı olarak nitelendiren Oksal, açık havaya vurgusunu, romantik öğelerle bezeyerek, kırların gençlik, güzellik, iyilik kaynağı halde hem ruha hem de vücuda iyilik yapmak için genç kızları beklediğini belirtir. Söz konusu görüş için bkz. Feliha Sedat Oksal, *a.g.e*, s. 99.

36 "Sporcu Güzel Keriman Halis İzmirdeki Futbol Maçından Sonra Diyor ki:", *Türk Spor*, sene 4, no 10-163, 1932, s. 4-5.

37 Yiğit Akın, *a.g.e*, s. 120.

38 Yiğit Akın, *a.g.e*, s. 120.

39 R.İ.E, "Dünün ve Bugünün Kadın Tenasübü", *Ana*, sayı 17, cilt 2, Haziran 1939, s. 4-5.

40 "Haftalık Zayıflama Rejimi", *Ev Kadını*, sayı 5, Ağustos 1945, s. 24.

MARY ROBERTS İLE SÖYLEŞİ

ORYANTALİZM, GÉRÔME, OSMAN HAMDİ

Pera Müzesi'ndeki "Osman Hamdi Bey ve Amerikalılar" sergisi için İstanbul'da bulunan sanat tarihçisi Mary Roberts ile serginin açılış sempozyumunda sunduğu bildirinin ertesinde kısa bir söyleşi yaptık. Roberts özellikle oryantalist görsel gelenek ve bu geleneğin farklı kültürel bağlamlardaki tezahürleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınıyor.

SÖYLEŞİ:
AHMET ERSOY
İNGİLİZCEDEN
ÇEVİREN: ECE ZERMAN

Son kitabı için Osmanlı ressamları ve Batılı oryantalistler arasındaki ilişki ağlarını inceleyen Roberts bazı Gérôme resimlerinin Osmanlı sarayına nasıl intikal ettiğinin ilginç hikâyesinin izini sürmüş ve bu süreçte devreye giren profesyonel ve ticari aktörleri mercek altına almış. Söyleşimizde, 19. yüzyılda Batı dışındaki dünyada Avrupa menşeli oryantalist gelenek ile yapılan ilginç müzakerelerin nitelikleri üzerinde durduk. Geniş ve dönüşken bir görsel temsil alanı olan oryantalizmin "Şark"taki kullanıcıları ve izleyicileri tarafından ne şekillerde anlamlandırıldığını ve araçsallaştırıldığını tartışmaya çalıştık.

Geçtiğimiz hafta Pera Müzesi'ndeki "Osman Hamdi Bey ve Amerikalılar 'Arkeoloji, Diplomasi, Sanat'" sergisi bağlamında yapılan sempozyumda bir bildiri sundun. Burada, İstanbul'daki sanat çevrelerinden ve Jean Léon Gérôme'un kimi oryantalist resimlerinin Osmanlı sarayı tarafından nasıl satın alındığından bahsettin.[1] Bu resimlerin izleyici kitlelerinin çeşitliliğinin ve oryantalist resimlerin farklı görme biçimleri içerisinde nasıl anlamlandırıldığının altını çizdin. Bence bu, araştırmalarının sonuçlarının önemli bir boyutunu teşkil ediyor. Bu noktada senden bu resimleri bir bağlama oturtmanı, onları geç Osmanlı dönemi kültürü içerisine yerleştirmeni ve onların Osmanlı izleyicileri açısından ne anlama gelmiş olabileceklerini açıklamanı isterim.

Bence bu durum bizi bir yapbozla karşı karşıya bırakıyor. Zira Osmanlıların bu eserlere verdiği eleştirel tepkilerin tarihini doğrudan yazmak çok güç. Burada asıl mesele bağlamı daha kapsamlı bir biçimde düşünmek. Benim ilgimi çeken, Gérôme'un 1870'lerde Osmanlı saray koleksiyo-

Mary Roberts

Mary Roberts Sydney Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü John Schaeffer Britanya Sanatı Kürsüsü'nde doçent olarak görev yapmaktadır. 2007 yılında *Intimate Outsiders. The Harem in Ottoman and Orientalist Art and Travel Literature* [Osmanlı Sanatında, Oryantalistlerde ve Gezi Literatüründe Harem] (Duke University Press) adlı kitabı yayınlamıştır. Bunun dışında dört ayrı kitabın derleyicileri arasındadır: *Mekanın Poetikası, Mekanın Politikası: Osmanlı İstanbulu ve Britanya Oryantalizmi* (Pera Müzesi, 2011), *Edges of Empire* [İmparatorluğun Kenarları] (Blackwells, 2005), *Orientalism's Interlocutors* [Oryantalizmin Muhatapları] (Duke, 2002) ve *Refracting Vision. Essays on the Writings of Michael Fried* [Görmeyi Kırmak: Michael Fried'in Yazıları Üzerine Denemeler] (Power Publications, 2000). Roberts şu anda 19. yüzyılda Osmanlı sanatçılar ile Avrupalı oryantalistler arasındaki sanatsal alışverişleri konu eden bir kitap üzerine çalışmaktadır.

nuna alınan üç resmi ve bunların dönemin Osmanlı bağlamında ne ifade ediyor olabileceğiydi. Bu resimlerden bazıları, saray hakkında yaratıcı ama aynı zamanda iyice araştırılmış ve etraflıca düşünülmüş gözlemlere dayanıyordu. Karşımızda, bu tür resimlerin diğer çağdaş Fransız resimlerinin yanı başına asıldığı ve bunların aynı Fransız firması Goupil aracılığıyla satın alındığı modernleşen bir saray yapılanması mevcut. Saray tarafından satın alınan üç Gérôme resmi şunlar: "Aslan", "Mısır'da Kahve ve Zeybekler". Bu resimlerden biri zeybek oynayanları resmettiğinden, o dönemde aynı konuyu ele alan diğer Osmanlı temsilleri üzerine düşünmeye başladım. Bu bağlamda bilhassa 1873 yılında basılan ve zeybeklerin de temsil edildiği *Elbise-i Osmaniyye* önemli bir karşılaştırma zemini ve bir başka görsel dil oluşturuyor. Bu kitap aracılığıyla Osmanlıların, imparatorluk sınırları dâhilindeki kıyafetlerin çeşitliliğine bakışını ortaya koymak mümkün. Bu da, Osmanlı kültürünün etnografik sınıflandırılması açısından, Osmanlıcılık ideolojisini benimseyen kapsayıcı bir yaklaşımı yansıtıyor.

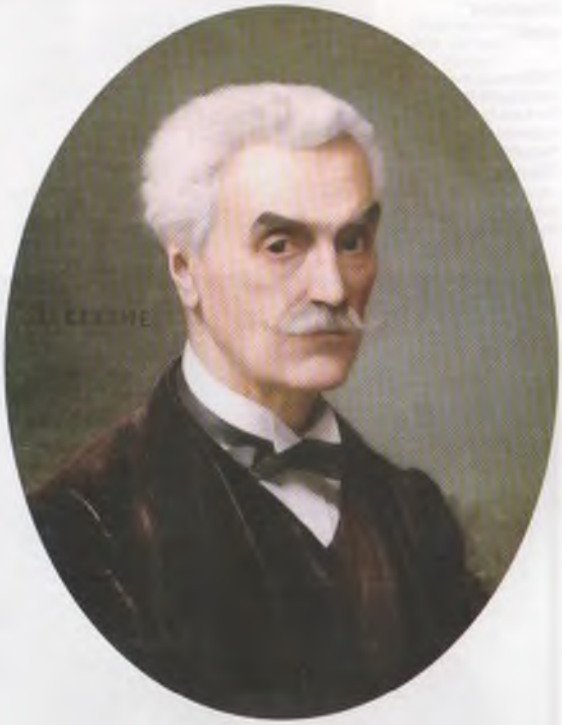
Benim ilgimi çeken bir diğer boyutsa, Gérôme'un eserinin yalnızca sanatçının yaşam öyküsüyle bağlantılı bir şekilde ele alınan ikonografisi üzerine değil, aynı zamanda bunun dolaşım ağları üzerine de düşünmek oldu. Aynı resim baskı yoluyla çoğaltılarak Fransa'da olduğu kadar Amerika'da da dolaşıma girdi. Öte yandan, bu resim aynı zamanda 1878'de Paris'teki Dünya Fuarı için, Gérôme tarafından Osmanlı sarayından alınarak geri getirilmiştir. Bu bağlamda aldığı eleştirel tepkiler daha ziyade dönemin Fransız ve İngilizlerinin Osmanlı Devleti hakkındaki politik algılarına dayanır. Hatta bu resim Fransa'da sergilendiğinde ve baskı olarak dağıtıldığında resme bir başka isim vermişlerdir. (Resim, *Zeybeks dancing* yerine, gayet farklı anlamlar çağrıştıran *Bashi Bazouks Dancing* olarak etiketlenmiştir.) Bu durumun Osmanlı ile Avrupa-Amerika bağlamlarındaki yorum farklılıklarını alenen gösterdiğini düşünüyorum. Benim bilhassa ilgimi çeken Gérôme'un eserinin bu farklılaşan algılarının izini sürmek oldu.

Bu resimlerin hangi yollarla edinildiği konusunu biraz daha açabilir misin?

Bu konuda iki çeşit bilgi kaynağımızın bulunması ilgi çekici: Bunlardan birincisi Dolmabahçe Sarayı arşivlerinde bulunan faturalar ve telgraflar. Bunlar burada, İstanbul'da gayet iyi biliniyor. İkinci kaynak ise Getty Araştırma Kurumu'nun özel koleksiyonunda bulunan Goupil'in envanter defterleri. Bu belgeleri bir arada ele aldığımızda ilginç olan, buradan yola çıkarak Goupil ile sarayda yaver olarak görev yapan Şeker Ahmed Paşa arasında ne denli yoğun bir ilişki olduğunu anlayabilmemiz. Şeker Ahmed Paşa o dönemde kimi eserlerin Sultan Abdülaziz adına satın alınmasıyla uğraşıyor. Sultan'ın Avrupa resimlerine büyük bir ilgisi olduğu ve 1867 yılında Paris ve Londra'dayken çok sayıda resim görme fırsatı olduğu biliniyor. Bu alışverişin ötesinde, Gérôme ile Goupil firması arasında -Gérôme'un bu aileden biriyle evli olmasından ileri gelen- çok kuvvetli bir bağ var.

Aynı zamanda, Gérôme bu sanat alışverişlerinin gerçekleştiği yıl İstanbul'a geldiğinde, onun sarayla ilişki kurduğu çevre içinde Sultan Abdülaziz için çalışan ve eski öğrencilerinden biri olan Stanislav Chlebowski de var. Chlebowski'nin Dolmabahçe Sarayı'nda bir atölyesi vardı ve Pera'daki Ağa Hamamı Caddesi'nde yaşıyordu, Gérôme'u yanında kalmaya davet etti. Görüldüğü üzere, biri Şeker Ahmed Paşa, diğeri ise Polonyalı ressam Stanislaw Chlebowsky olmak üzere eski öğrencilerin meydana getirdiği iletişim ağları mevcut. Gérôme'un birçok resminin fotoğraflarının çekilmesini sağlayan Abdullah Frères de bu çerçevede elzem bir rol oynuyor. (Gérôme onlara, şükranlarının göstergesi olarak -resmin üzerine yazdığı yazıyla onlara ithaf ettiği- bir İspanyol boğa güreşi resmi armağan etmişti.) Dolayısıyla; Osmanlı sarayıyla ilişkiler uluslararası sanat müteşebbisleri, sanatçılar ve fotoğrafçıları içeren seçkin bir iletişim ağı aracılığıyla gerçekleşiyor.

Gérôme da bir öğretmen olarak çok önemli bir konumda bulunuyor: 1860'larda Paris'teki stüdyosunda yalnızca Osmanlı öğrenciler değil, aynı zamanda Japon, Amerikalı, Avustralyalı, İtalyan, Polonyalı ve farklı milletlerden çok sayıda öğrenci var. Burada olağanüstü derecede uluslararası bir sanat çevresi mevcut. Bu sanat çevresini anlamak, Gérôme'un oynadığı rol üzerine yeniden düşünmemizi haklı çıkarıyor. Gérôme seyahat ettiğinde onu öğrencileri misafir ediyor ve bu onun ziyaret ettiği kültürlere son derece yakından nüfuz edebilmesini sağlıyor. Örneğin, İstanbul'dayken Şeker Ahmed Paşa ile görüşüyor ve onun aracılığıyla sarayla iletişime geçiyor. Aynı zamanda Osman Hamdi Bey ile de iletişim halinde.

Jean-Léon Gérôme (1824 Vesoul, Haute-Saône – 1904, Paris).

Kendi portresi, 1886. Yağlıboya, 40,6 x 30,5 cm, Aberdeen Art Gallery, Aberdeen, Scotland.

Osman Hamdi Bey'in bu karşılıklı ilişkilerdeki konumu açısından elimizde ne gibi veriler mevcut?

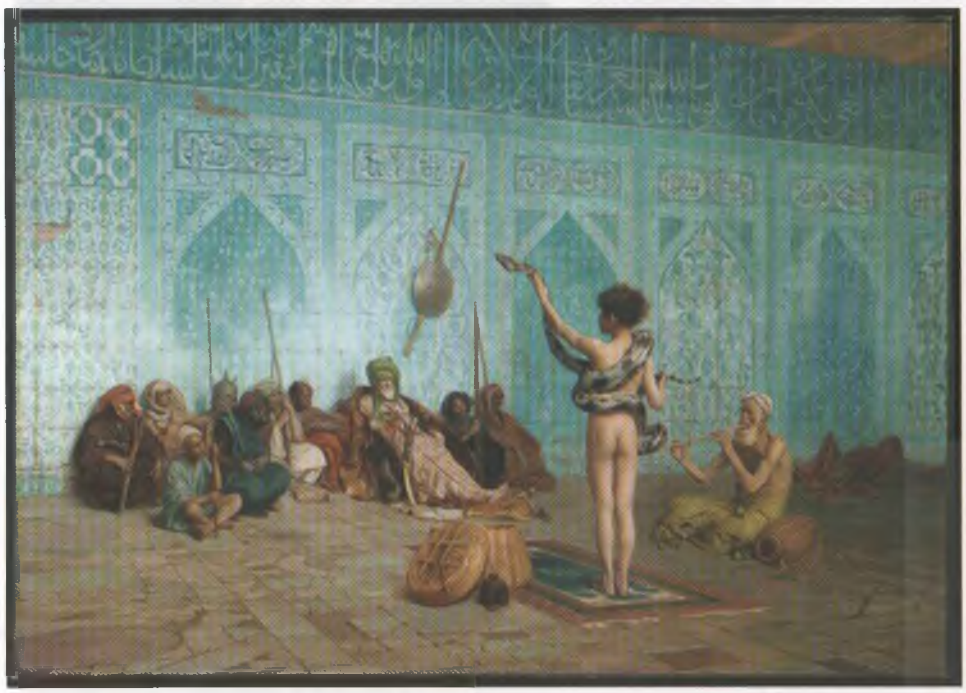
Gérôme 1875 yılında İstanbul'dayken, Osman Hamdi Bey'in onu kendi yanında kalması için davet ettiğini biliyoruz. Gérôme, daha önceden Chlebowsky'nin yanında kalmak

üzere anlaştığı için bu daveti kibarca reddediyor. Bunun dışında (Edhem Eldem'in koleksiyonunda bulunan mektuplarda) bu ikisi arasındaki mektuplaşmalar mevcut. Gérôme'un, Osman Hamdi'ye Müze-i Hümayun'da bulunan Büyük İskender Lahti hakkında yazdığı bir mektuptan, antik kabartmaların renklendirilmesi meselesiyle son derece ilgilendiği açıkça anlaşılıyor. Bunun nedeni, o dönemde Gérôme'un kendisinin de Fransa'da son derece tartışmalı olan polikromatik yani çok renkli çağdaş heykeller üretiyor olması. Son dönem mektupları bize Gérôme'un Osman Hamdi Bey'e öğrenciler yolladığını ve ikisinin sanata ilişkin birçok konuda mektuplaşmaya devam ettiğini gösteriyor. Özellikle son dönemde aralarındaki ilişki büyük önem arz ediyor.

Jean-Léon Gérôme, "Yılan Oynatıcısı", 1870.

Yağlıboya, 33 x 48,07. Sterling and Francine Clark Art Institute, Williamstown, Massachusetts, USA: 1955,51.

Fotoğraf: Michael Agee.

Sanat eserlerinin satışını yapan ve bağlantılarda aracı konumda bulunan Goupil firmasından bahsettin. Osmanlılara pazarladıkları, Osmanlıların onlardan aldığı veyahut talep ettiği ürünlerin türü hakkında bilgi verebilir misin?

Goupil firmasıyla ilgili önemli noktalardan biri ne denli uluslararası olduklarıdır. Londra'da, Brüksel'de, Lahey'de, elbette temel merkezleri olan Paris'te ve New York'ta vs. uluslararası satış yaptıkları pazarlar oluşturmuşlardır. Meselenin Osmanlı boyutuyla ilgili büyüleyici olan, elimizde bahsi geçen telgraflar, faturalar, makbuzlar ve envanter defterleri aracılığıyla son derece kapsamlı kayıtların olması. Böylelikle, satın alınan eserler hakkında oldukça fazla şey söylemek mümkün hale geliyor. Eserlerden bazıları epeyce eski; envanter defterleri kimilerinin üç yıla yakın bir süre ambarlarda bekletildiğini gözler önüne seriyor. Öte yandan, bazı resimler ise, satıldıkları yıl salonlarında sergilenmiş son derece çağdaş eserler. Bu koleksiyon genellikle günümüzde açıkça muhafazakâr addedilebilecek bir resim topluluğundan oluşuyor. Aralarında Fransız avangardından hiçbir eser bulunmuyor. Ama bu durum ne Osmanlılar, ne de Gérôme ve Goupil açısından bakıldığında hiç de şaşırtıcı değil. Gérôme akademi üyesi, derin bir biçimde tutucu ve Paris'te avangard sanatçıları reddetmesiyle tanınıyor. Bu nedenle, Osmanlı sarayının satın aldıklarının akademik resimler olması şaşırtıcı değil. Her ne kadar bu resimler, 20. ya da 21. yüzyıldan bakıldığında görece muhafazakâr görünebilirse de, bunların kendi dönemlerinde önemli ve popüler çağdaş sanat eserleri olduğunu da unutmamak gerekir.

İlgi çekici olduğunu düşündüğüm bir diğer nokta ise tanınmış Osmanlı sanat koleksiyoncusu Halil Şerif Paşa'nın, aynı sanatçılar tarafından yapılan kimi eserleri koleksiyonuna katmış olması. 1860'larda Paris'te muazzam bir koleksiyona sahip olan Halil Şerif Paşa'nın, Osmanlı sarayı için resimleri satın alınan Troyan, Boulanger, Daubigny gibi kimi sanatçıların eserlerini topladığını biliyoruz. Halil Şerif, öte yandan Courbet'nin "Dünyanın Kökeni" ile "Uyku" tablolarını ve Ingres'nin "Türk Hamamı"nı da koleksiyonuna katıyor. Sultan'ın koleksiyonunda çıplak kadınların olduğu bu türden resimler görmüyoruz. Ancak, Charles Chaplin'in saray koleksiyonunda bulunan "Roses of May" tablosu epeyce açık bir kadının usturuplu ve daha mütevazı bir temsilini sunuyor.

Envanter defterleri incelendiğinde anlaşılan önemli bir nokta, Saray-ı Hümayun için fiyatların oldukça yüksek tutulduğu. Goupil fiyatlara en azından yüzde yüz oranında zam yapıyor ve bu diğer Avrupalı müşterilerin ödemesi gerekenden gözle görülür ölçüde yüksek. Bu, o dönem için dikkate değer bir farklılık ve hiç de şaşırtıcı değil. Elisabeth Jerichau-Baumann gibi kimi sanatçılar da burada Avrupa'da kazanacaklarından çok daha fazla gelir elde ediyorlar. Jerichau-Baumann 1860'ların sonlarında ve ardından 1870'lerin ortasında tekrar İstanbul'a geldiğinde Osmanlı saray kadınları ile Osmanlı-Mısırlı kadınların portrelerini çizmekle görevlendiriliyor ve bu işten çok para kazanıyor. Mısır hıdivinin ailesinin portrelerini çizmek üzere Kahire'de bulunduğunda da, memleketindeki ailesine yazdığı mektuplarda muazzam miktarda para kazanabildiğini anlatıyor. Dolayısıyla Avrupalı ressamlar, Osmanlı ve Osmanlı-Mısırlı seçkinler için çalıştıklarında iyi paralar kazanabileceklerinin farkındaydılar.

Bir temsil geleneği, söylem ve bilhassa resim alanında bir tür olarak oryantalizm, emperyalizmin aracı olarak uzun süre-

dir kötüleniyor. Senin yaptığın tarzda çalışmaların oryantalizm meselesini yeniden tartışmaya açtığını düşünüyorum. Böylelikle Osman Hamdi Bey, Gérôme'un diğer öğrencileri ve Avrupalı oryantalist ressamlar gibi çeşitli aktörlerin her birinin farklı şekillerde iştirak ettiği oryantalizm alanını daha geniş bir çerçevede yeniden ele almamıza imkân tanımıyor. Çalışmalarından yola çıkarak, oryantalizm geleneğinin, çerçevenin içine Osmanlı bağlamını da dâhil ederek nasıl sorgulanabileceğini ve yeniden değerlendirilebileceğini düşünüyorsun?

Oryantalizmin sorunsallarını daha geniş bir çerçevede değerlendirdiğimizde Gérôme gibi birinden yola çıkmak son derece ilginç. Zira Linda Nochlin'in önemli makalesi "Hayali Şark" 1984'te yayınlandığından beri, az önce oryantalizmle bağlantılı olarak saydığın tüm konularda Gérôme başrol oynuyor. Batılı bir kurgu olan ve Edward Said'in *Oryantalizm* kitabında esinlendiği söylemsel yapı kavramı "Şark" üzerinde iktidar kurmayı sağlayan bir dizi stereotipi ve bilme biçimini temsil eder. Bu genellikle, senin de tebliğinde altını çizdiğin gibi, "Şark"ın zamansızlığı, moderniteden kopukluğu vb. görüşleri de içerir.

İlginç olan şu ki, Gérôme'un çalışmaları, bilhassa "Yılan Oynatıcısı", Edward Said'in kitabının kapağında kullanıldığından beri Oryantalizm kavramını simgeler oldu. Birçok açıdan bakıldığında bu durum, insanların Gérôme'un eserlerinin çeşitliliğine yakından bakmaktan vazgeçmesi anlamına geldi. Ressamın eserlerini konu alan en kapsamlı çalışmaya, Gerald Ackerman'ın Gérôme hakkındaki önemli monografisine baktığımızda dahi, Osmanlı sarayında bulunan iki resmin kayıp olarak listelendiğini görüyoruz. Bu resimlerin Türkiye'deki koleksiyonlarda bulundukları elbette her zaman biliniyordu, ancak Gérôme'un çalışmaları hakkında yapılan İngiliz ve Amerikan menşeli tartışmalar da birçok açıdan tali addediliyorlardı. Bu eserlerin İstanbul'a ulaşma ve burada sergilenme bağlamlarını ele aldığımızda, bunların yalnızca Batılılar tarafından oluşturulan bir "Şark" fantezisini beslediği yönündeki kanıyı yeniden düşünmek zorunda kalıyoruz. Abdülaziz hal edildikten ve II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra da Sultan, saray ressamı Fausto Zonaro'yu bu Avrupalı resimlerin uluslararası ziyaretçiler geldiğinde sarayın etrafına yerleştirmesi hususunda bilgilendirdi. II. Abdülhamid resimlerin sunumunun düzenlenmesine bizzat özen gösteriyor, bu resimler kuşkusuz Osmanlı diplomasisinde rol oynuyordu.

Jean-Léon Gérôme, "Dans Eden Başıbozuklar".

Fotogravür Goupil &Cie, Gérôme. One Hundred Photogravures içinde J.L. Gérôme eserleri koleksiyonu, edit Edward Strahan, New York:Samuel L. Hall, cilt 3, Getty Research Institute, Los Angeles.

Bu durum, bu eserlerin ne anlama geldiği konusunda çeşitli soruları akla getiriyor. Resimlerin buradaki dolaşımları, çeşitli farklı bağlamlar içerisinde nasıl karşılandıkları vb. konular üzerine düşünmek gerekir -bu da bize çok daha farklı bir Avrupa oryantalizmi tablosu sunar. Bu durum, oryantalist bir ressam olarak Osman Hamdi Bey'in eserlerinin Türkiye'deki sanat tarihçileri tarafından yeniden değerlendirilme ve tartışılma biçimlerinin karmaşıklığında kendini gösteriyor. Bu alanın tümüyle, daha derinlikli olarak tekrar değerlendirmeye açık olduğunu düşünüyorum. Kastettiğim, alanı safiyane bir kozmopolitlik fikri üzerinden yeniden yapılandırmaktan ziyade uluslararası iletişim ağlarının oryantalist görsel kültürün üretimine nasıl katkıda bulunduğunu ve dolayısıyla bu geleneğin farklı bağlamlardaki tezahürlerini nasıl anlamamız gerektiğini sorgulamak.

DİPNOT

1 Konunun daha detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Mary Roberts, "Gérôme in Istanbul", Reconsidering Gérôme, eds. Scott Allan and Mary Morton, Getty Publications, Los Angeles, 2010, s. 119-34.

İKİ KİTAP

OSMANLI, RUS SEYYAHLAR, HIRİSTİYAN DOĞU

POLİNA İVANOVA

Ortodoks Hıristiyanlığın, yüzyıllarca resmi siyasal ideolojinin ve kültürel kimliğin merkezinde olduğu Rusya ile Ortadoğu'daki Ortodoks Hıristiyan nüfus arasındaki ilişkiler üzerine Rusya'da yapılan akademik çalışmaların uzun bir geçmişi bulunuyor. 19. yüzyılda, Osmanlı'daki Ortodoks Hıristiyanların içinde bulundukları durumun Rusya'nın dış politikasında mühim rol oynadığı bir zamanda başlatılan bu çalışmalar, Sovyet yönetimi altında yavaşlamış, ama 1990'larda tekrar canlanmıştı.

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN: ÖZGÜR BİRCAN

Son yıllarda mesleki olarak oldukça farklı alanlardan gelen iki tarihçi tarafından, seyahatler ve kültürel aktarım üzerine yapılan iki çalışma yukarıda sözü edilen alana önemli katkılar sağladı: Moskova Üniversitesi Asya ve Afrika Çalışmaları Enstitüsü'nde Arap ve İslam profesörü olan Svetlana Kirillina ve Rusya Bilimler Akademisi Dünya Tarihi Enstitüsü'nde Bizans tarihçisi olan Nadezhda Chesnokova.

Kirillina'nın kitabı, Osmanlı'nın Balkan şehirleri, Arap vilayetleri ve Anadolu'dan geçerek ya da daha seyrek olmak üzere İtalya şehirleri üzerinden denizyoluyla Filistin'deki kutsal mekânlara uzun seyahatler yapan ve Aynoroz'daki manastırları ziyaret eden Rus hacıların seyahatleriyle ilgili üç yüzyıl boyunca bıraktıkları devasa boyuttaki belgelere dair kapsamlı bir çalışma ve iddialı bir deneme. Çok sayıda anlatım kaynaklarını tek bir inceleme kapsamında birleştirme zorluğunun üstesinden gelmek için yazar, kitabı tematik olarak kurgulamış: Kitap, hacıların gözünden "Arap–Osmanlı dünyası"nın farklı veçhelerini ele alan yedi başlığa bölünmüş. "Kahramanların Yaşamı ve Kaderi" ismini taşıyan giriş bölümünde yazar, konu edindiği metinlerden bahsediyor ve erken dönem Rus edebiyatında seyahat yazısı türü hakkında yorumlarda bulunuyor. Hacılık ve seyahat mefhumlarını sorunsallaştırmayan yazar, ister kısa süreliğine bu topraklara seyahat etmiş olsun ister hayatlarının büyük kısmını Osmanlı topraklarında geçirmiş olsun, herkesi ayrım gözetmeksizin "hacı" ve "seyyah" olarak tanımlıyor. Kitap, 18. yüzyılda Rus elçilik kilisesinde vaiz olarak hayatının kırk yılını İstanbul'da geçiren ve arkasında on üç ciltlik otobiyografi bırakan bir arhimandrit,' IV. Mehmed'in sarayında on yıldan uzun süre hizmet veren bir voyvoda ve Katolik bir keşiş "kılığına" bürünerek seyahat eden Cizvit akademisinden mezun olmuş bir genç gibi son derece ilginç karakterlerin kişisel anlatımlarıyla dolu. Kirillina, bu yazıların entelektüel dünyasını keşfetmeye çalışmaktan çok, kitabın kurgulanışının gerektirdiği üzere onlara müspet bilgi kaynakları olarak yaklaşıyor. Kaynakların tartışılması, bu anlatımlara yöneltilebilecek önemli soruların pek azına değinerek sonlanıyor. Seyyahlar Ortodoks inançlarını bu kadar güçlü bir şekilde nasıl ve niçin devam ettirmişlerdi? Yoksa memlekete dönüşleri sonrasında yazılarında ortaya koydukları Ortodoks kimlikleri, bir şüphe duymuş olmanın pişmanlığından dolayı inançlarının bir göstergesi olarak ya da teslim oldukları bir günahın kefareti olarak mı vurgulanmıştı? İnançları ve Ortodokslukları seyahatleri boyunca nasıl şekillenmiş ve değişmişti?

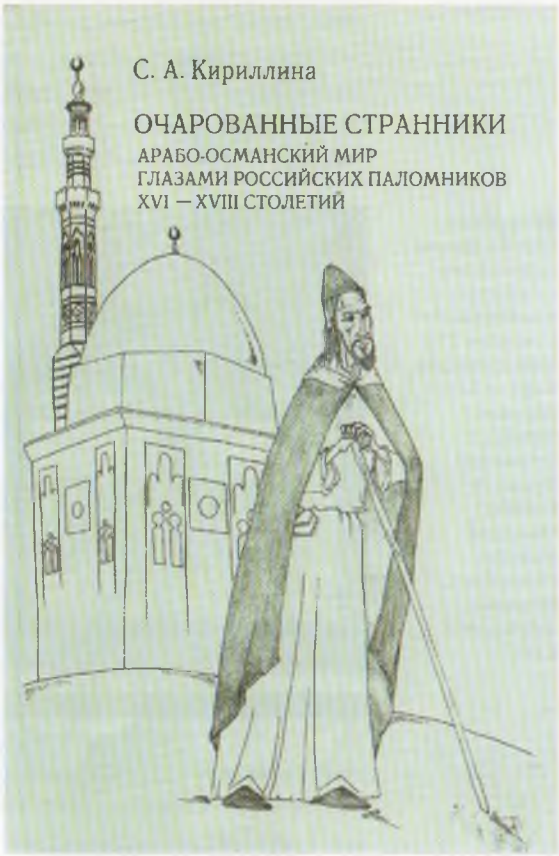
Kitabın "Seyahatin Zorlukları" başlığını taşıyan ikinci bölümü, seyyahların şikâyet ettikleri çeşitli musibetler ve yaşadıkları sıkıntıları gidermek için önerdikleri çarelere odaklanıyor. Bu bölümden, hastalıklar ve seyahat edilen bölgelerde bunlarla ilgili kullanılan çareler, güvenli olan gemiler ve kötü şöhrete sahip olanlar, seyahat giderleri ve hepsinden önemlisi resmi ücret ve vergiler ve bunlardan kurtulmanın yollarıyla ilgili bilgi edinilebilir. Üçüncü ve dördüncü bölümler, "Üçüncü Günün Dünyası: Doğal Olaylar" ve "Hayvanların Dünyası" okuyuculara, hacıların yol boyunca geçtikleri geniş coğrafyadaki flora ve faunaya dair anlattıklarının az çok eklektik bir

derlemesini sunuyor. Bunların bir kısmından Kitab-ı Mukaddes'teki önemlerine, diğerlerinden besinsel ya da estetik değerlerine atıfla bahsedilmiş. Burada da bölümler birer bilgi hazinesiyken bulguların tarihselleştirilmesi için pek az çaba gösterilmiş.

"Geçmişin Serapları, Bugünün Görüntüleri, Merak ve Hatıralıklar" ve "Gündelik Hayatın Kültürü" başlıklarını taşıyan beşinci ve yedinci bölümler birçok açıdan birbirinin içine geçmekte: Bu bölümlerin ilki Hıristiyan olmayan antik mimari kalıntıları, şehir efsaneleri ve halk tıbbı gibi hacıların ilgisini çeken şeyleri ele alıyor; halılar ve parfümlerden yemek fiyatlarına ve manastırlarda sunulan menülere kadar her şeyle ilgili ufak ayrıntılar veren yedinci bölüm maddi kültüre dair ve tüketim tarihçileri için mükemmel bir kaynaktır. "İnsanların Dünyası: Kendi ve Öteki" ve "İslam Dünyası" başlıklarını taşıyan altıncı ve sekizinci bölümler, yabancı diyarlarda seyahat etmenin insan boyutuna dikkat çekiyor: Burada okuyuculara, kuzeyli Ortodoks seyyahların, kutsal topraklarda ikamet eden dindaşlarına karşı sergiledikleri çelişkili tavırlar ve yanı sıra onları yöneten 'kâfirler'e bakışları gösteriliyor. Beklenebileceği üzere Müslümanlar, o her zamanki saldırganlıktan üzerlerine düşeni ziyadesiyle alıyor. Bunun olmadığı zamanlarda ise Müslümanların önde gelenleri, düzene yönelik eğilimleri ve Hıristiyanlar arasındaki münakaşalar ve kutsal mabetlerdeki kargaşayı başarılı bir biçimde önlemeleri nedeniyle övülmekteler. Uniat[2] kiliselerinin üyelerinden görece iyi bahsedilirken Ermeniler ve diğer monofizitler[3] küçümseniyorlar.

Yunan–Rus Ortodoks dayanışması beklentilerinin tersine, seyyahlar arasında, Rum Patriğini "Moskova'dan gönderilen hediyeler peşinde koşmakla" itham eden ve bu cemaati, stilitler[4] gibi davranmaktan, Müslüman olurlar diye korktuklarından kocaların "karılarını bile dövememesi" ve sair yozlaşmış aile ilişkilerine kadar bir dizi günah nedeniyle şiddetle eleştiren "grekofoblar" da bulunmaktadır. Öte yandan Kirillina'nın "grekofobluk" olarak tanımladığı şeyin bundan daha karmaşık bir olgu olması muhtemeldir. Patrik Nikon'un "grekofil"[5] kilise reformunun ve Deli Petro'nun Batıcılığının birçok Eski İnanan'ı[6] ve muhafazakâr Moskovalıyı haklarından ettiği ve kızdırdığı memleketlerinde yazarların küçümsemelerinin bir kaynağı olup olmadığını anlamak için kişisel biyografilerine bakılmak zorunda. Bu örneğin gösterdiği üzere ksenoloji[7] birçok tuzak barındırmaktadır ve bir seyyahın yabancı bir ülkeye dair yazdıklarının olduğu gibi mi okunacağı yoksa bunlara seyyahın geldiği yerin dünyasının bir aynası –bu ayna kötü bir ayna olsa bile– gibi mi yaklaşılması gerektiği ciddi şekilde sorgulanmalıdır. Yabancıların ziyaret ettikleri ülkeler hakkında arkalarında bıraktıklarının, ziyaret ettikleri yerlerden çok, kendileri hakkında bilgi verdiğinin belirtilmesi, seyahat üzerine Batı yazınında son dönemde az çok sıradan hale geldiyse de belli ki Rusya bağlamında bu henüz yerleşmiş değil.

Kısaca özetlemek gerekirse kitap ilk olarak ve en önemlisi kaynaklara bir giriş niteliğinde. Erken modern dönemde yaşayan Rusların seyahat yazıları bugüne kadar neredeyse sadece Rus kilisesi üzerine çalışan akademisyenler tarafından münferiden kullanıldı ve çoğunluğu bugüne kadar hiç yayımlanmamış olan bu yazılar, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya tarihçileri için zengin bir kaynak görevi görebilir. Bu anlatımlardan çıkarılabilecek bilgilerin kapsamı o kadar geniş ve yazarın tüm ilginç bulguları okuyucuyla paylaşmak konusundaki hevesi o kadar büyük ki sonuç olarak bu devasa kitap, amaçladığı gibi kapsamlı bir çalışma olmaktan çok, büyük oranda anekdot tarzı bilgilerin tematik bir dökümü haline gelmiş. Bu ortaya konan bilgilerle ilgili hiçbir analizin yapılmadığı anlamına gelmiyor; öte yandan kitaptaki tüm analizler arızi ve amaçsız ve genel olmaktan çok, belirli olaylara dair analizler. Kitabın incelediği seyahatler kabaca 1.500 ile 1.800 arasındaki üç yüz yıllık bir süreye yayılıyor ki bu dönem, hem Rusya hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dizi siyasi, toplumsal ve kültürel dönüşümden geçtiği çok geniş bir dönem. Bu değişimlerin, seyyahların yazılarını belirleyen bakış açıları ve epistemolojik prensiplerde bir yansıması

olacağına şüphe yoktur. Ne yazık ki kitabın, belirli konuları açıklığa kavuşturmak için ona bir yüzyıldan diğerine atlama imkânı sunan tipolojik yönelimi, kaynakların daha doğru bir şekilde bir bağlama yerleştirilebilmesi için hiç alan bırakmıyor.

Chesnokova'nın *Hıristiyan Doğu ve Rusya* eseri de benzer şekilde seyyahları ele alıyor; ama bu sefer Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hıristiyanları Rus başkenti yollarında görüyoruz. Çalışmanın ismi oldukça iddialı görünse de kitabın kapsamı bundan çok daha dar. Kitap, Moskova'ya gelen Ortodoks ruhban sınıfının ve tüccarların sarayda kabulleriyle iştigal ediyor ve bunu, Rusya ve sözde 'Hıristiyan Doğu' arasındaki ilişkilerin izlenebileceği bir ayna gibi kullanıyor.

***Ocharovanniye Stranniki: Arabo-Osmanskii Mir Glazami Rossiskikh Palomnikov XVI-XVIII Stoletii* ["Büyülenmiş Seyyahlar": Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Rus Hacıların Gözünden Arap-Osmanlı Dünyası], Svetlana Kirillina (Moskova: Kliuch, 2010), s.563.**

Çalışma, başta Moskova Eski Belgeler Devlet Arşivi'nde yer alan 'Rusya ve Yunanistan Arasındaki İlişkiler' isimli daha önce yayınlanmamış arşiv koleksiyonu olmak üzere birkaç kaynağa dayanıyor. Bu koleksiyon Ortodoks ruhban sınıfı üyelerinin ve tüccarların kraliyet sarayında kabulü, Rusya'da kalışlarıyla ilgili düzenlemeler, kraliyet ailesine hediye edilen kutsal emanetlerin ve diğer hediyelerin dökümleri, ziyaretçilere verilen imtiyazların ve hediyelerin çizelgeleri, ziyaretçilerin getirdikleri Yunanca, Arapça ve Slavca mektup-

***Khristianskii Vostok i Rossiia: Politicheskoie i Kulturnoie Vsaimodeistviie v Seredine XVII Veka* [Hıristiyan Doğu ve Rusya: Onyedinci Yüzyılın Ortalarında Siyasal ve Kültürel Etkileşim], Nadezhda Chesnokova (Moskova: Indrik, 2011), s.287.**

lar ve bunların Rusça tercümeleriyle ilgili belgeleri içermekte. Buna ek olarak yazar, kitabın ilgilendiği dönemde Rusya'ya getirilen ve bugün Moskova Devlet Tarih Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan bir kısım Yunanca elyazmasını da kısaca inceliyor. Söz konusu malzemenin bir kısmı ilk kez bir araştırmanın konusu olurken Chesnokova'nın kullandığı kaynaklarının büyük kısmı akademisyenler tarafından 19. yüzyıldan bu yana bilinmekte. Aşikâr avantajları olmakla birlikte, enine boyuna incelenmiş bir alanda çalışmanın ciddi güçlükleri de var ve bunlar Rusya'daki 'Yunan Çalışmaları'nın bölümlenmesinden kaynaklanıyor. Chesnokova'nın bu çalışması gibi Ortadoğu'daki Ortodoks Hıristiyanların tarihine dair araştırma projeleri, Moskova Devlet Üniversitesi Bizans ve Modern Yunan Çalışmaları Bölümü gibi enstitülerde ve diğer çeşitli Bizans ve Modern Yunan Çalışmaları merkezlerinde tasarlanır, geliştirilir ve müzakere edilir. Sonuç olarak, 17. yüzyıl Rumlarının sadece Bizanslıların ardılları ve 19. yüzyıl Yunan devrimcilerinin ataları değil, aynı zamanda Osmanlı olmaları ya da hiç değilse Osmanlı tebaası olmaları gerçeği geniş ölçüde müphem kalmış. Osmanlıcılara gelirsek, onlar da Doğu Çalışmaları bölümleriyle yetiniyorlar; her iki gruba ait akademisyenler kendi metodolojilerini geliştiriyor ve aralarında pek az köprü var. Chesnokova'nın kitabı özelinde söylersek Osmanlı İmparatorluğu, önemsiz birkaç atıf dışında hiç ortalarda yok.

Yukarıda Kirillina'nın kitabı için söylediğimiz gibi *Hıristiyan Doğu ve Rusya* da tematik olarak organize edilmiş. Birinci bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hıristiyan 'milleti'nin içinde bulunduğu koşullara, Rusya'daki Rum tüccarların faaliyetlerine, Rusya'nın Moldova'yı ilhak planlarına ve Müslüman yönetimi altındaki Hıristiyanların muhtemel kurtarıcısı olarak Rusya hükümdarı imajının doğuşuna odaklanarak 17. yüzyılın geniş bir tarihi portresini çiziyor.

İkinci bölüm saraydaki seremonilerle ilgileniyor ve anlaşılan o ki saraydaki kayda değer konukların her hareketinin en küçük ayrıntılarına varıncaya dek kaydedildiği inanılmaz bazı belgeleri gün yüzüne çıkarıyor. Dördüncü ve beşinci bölümler Rus sarayı tarafından dağıtılan yardımları ve Rusya ile Osmanlı topraklarındaki manastırlar ve kiliseler arasında gidip gelen kutsal emanetler ve diğer dinsel nesneleri inceliyor. Beşinci ile son bölümler kitaplar ve siyaset ile tam olarak söylemek gerekirse peygamberlerin kitaplarının ve Yunanca kroniklerin elyazmalarının -hem yeni yazılanlar hem de daha önceki yüzyıllardan kalanlar - Rus sarayı tarafından ısmarlanarak benzeri görülmemiş bir yoğunlukta kopyalanması ve Rusçaya çevrilmesi ile ilgileniyor. Chesnokova bu tercüme hareketini, Rus resmi tarihindeki müteakip atılım ve yönetici seçkinler arasındaki siyasi bilincin gelişmesiyle ilintilendiriyor.

Çok geniş kaynaklara ayrıntılı bir giriş yapılmış olmasına rağmen kitap, kaynakların yorumlanmasına gelince betimsel bir yaklaşımdan öteye geçemiyor. Kitap Rusya ya da tam olarak söylemek gerekirse Rus sarayıyla 'Hıristiyan Doğu' arasındaki ilişkilerde 'altın çağ' olarak gördüğü devreye odaklanıyor. Öte yandan hem bu ilişkilerin doğuşu hem de 17. yüzyılın sonlarına doğru gerilemesi iddiaları konusunda sessiz kalıyor ki bunu sorgulamak ya da açıklamak yerine tarihi bir gerçek veya belki tarihçilerin üzerinde uzlaştığı bir konu olarak kabul ediyor.

İki çalışma, kültürel hareketlilik ve etkileşimin canlı ve ilgi çekici bir resmini çiziyor. Ne var ki, seyyahların coğrafyaları bir uçtan bir uca geçerek, kendileriyle birlikte ortak metinsel ve coğrafi bilgiyi, isimleri ve unvanları, görsel estetiği, tarihsel imgelemi, dini maneviyatı, siyasal ülküleri ve millenaryan umutları beraberlerinde götürdükleri Ortodoks Hıristiyanlığın ortak bir kültürel dünyasından bahsetmenin mümkün olup olmadığı, eğer mümkünse bunun nasıl olacağı belirsiz kalmakta. Rusya'nın henüz 'Avrupalı' olmadığı ve Rum olmanın henüz bir ulusa aidiyeti belirtmediği o dönemde bu dindaşlar [Ortodoks] için tabiiyetin anlamı neydi? Ve bu mefhumlar 18. yüzyıl boyunca nasıl dönüştü? Hâlbuki göründüğü kadarıyla bu soruların bir kısmını açıklığa kavuşturacak, metinsel analiz ve tarihsel bağlama oturtulmayı bekleyen otobiyografik yazılar ve diğer belgeler konusunda bir kıtlık bulunmuyor.

DİPNOTLAR

1 Doğu Ortodoks ve Katolik kiliselerinde bir veya birkaç manastırı idare eden başpapaz.

2 Önceleri Ortodoks iken Katolik olan Doğu Katolik kiliselerine Ortodokslar tarafından verilen isim.

3 Ortodoks ve Katolik kiliselerinden farklı olarak İsa'nın tek bir doğası olduğu ve bu doğanın da tanrısal olduğu tezine dayanan Hıristiyan inancı.

4 Kökleri beşinci yüzyıla uzanan çileci bir Hıristiyan tarikatı.

5 Grekofobi: Yunan korkusu, Grekofili: Yunan sevgisi.

6 İng. Old Believers. Patrik Nikon'un reformlarına muhalefet ederek 1666 yılında Rus Ortodoks kilisesinden ayrılan bir grup.

7 Yabancıları inceleyen bilim anlamında kullanılmış.

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ I-V

"DOĞU SORUNU" NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)
Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan

KÜRT SORUNU VE DEVLET TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)
Derleyen: Tuğba Yıldırım

DOĞU ANADOLU'DA TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK DERSİM-SASON (1943-1946)
Haz. Tarih Vakfı Yurt Yayınları

DERSİM HAREKÂTI VE CUMHURİYET BÜROKRASİSİ (1936-1950)

Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan

DOĞU ANADOLU VE CUMHURİYET BÜROKRASİSİ (1939-1951)

Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan

Necmeddin Sahir Sılan, milletvekilliği sırasında Doğu'nun engebeli coğrafyasında, çoğunluğu Kürt kökenli halkın yaşadığı bir bölgede, ilgili vali ve jandarma komutanlarından, halkevi yöneticilerinden, maarif müdürlerinden yörenin coğrafi, sosyo-ekonomik ve beşeri durumu ile ilgili ayrıntılı raporlar istemiştir. Bu sayede arşiv değeri büyük bir birikim sağlanmıştır. Elinizdeki kitap da bu birikimi içeriyor. Sılan'a sunulan raporlarda vilayet hududu, mülki taksimatı, doğal koşulları, dağları, ormanları, nehir, dere ve benzeri su kaynakları kaydediliyor. Ardından ulaşım araçları, vilayetin yolları, tarımın ve ticaretin durumu, maden zenginlikleri, pazar ve panayır olanakları, hayvancılığın düzeyi, halk sağlığı, sağlık örgütü, iletişim, eğitim, köy işleri, Köy Kanunu'nun uygulanıp uygulanmadığı, özel idarenin bütçesi ve son olarak da halkın siyasal eğilimleri, toplumsal ve kültürel değerleri yer alıyor. Birinci el kaynaklara yer verilen bu kitapta, Cumhuriyet'in ilk on yıllarında ülkenin beşeri sermayesinin coğrafi bölünmüşlüğü, farklı düzeyleri, eğitim ve sağlık başta olmak üzere Doğu'nun ne denli derin sorunlarla karşı karşıya olduğu görülüyor.

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
YİRMİNCİ YIL

CAMONDO ANITMEZARI

PAYLAŞILAN BİR "HAFIZA MEKÂNI" OLABİLECEK Mİ?

NORA ŞENİ

"2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul" projeleri arasında birkaç gayrimüslim dini mekânının restorasyonu yer alıyordu. 2010 projelerine Camondo Anıtmezarı'nın korunması ve restorasyonu da dâhildi. Bu metinde Camondo ailesinin İstanbul ve Yahudi cemaati için önemini kısaca anlattıktan sonra söz konusu anıtmezarın restorasyonu ve bu çalışmanın düşündürdüğü birkaç nokta üzerinde duracağım.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Beyaz Anıtmezar olarak tanınacak olan aile mezarına (*caveau*) gömülen ilk Camondo, büyük olasılıkla 1866'da henüz çok gençken ölen Rafael'dir. Rafael, ailenin servetini ve adını güçlendiren ünlü banker Abraham Salomon'un oğludur. Anıtmezarı inşa ettiren de Abraham Salomon'un kendisidir. 1873'te öldüğünde -ailenin Paris'teki koleksiyoncu kolunun kurucusu olan torunları Abraham Behor (1829-1889) ve Nissim (1830-1889)'in yanına yerleştikten sadece üç yıl sonra vefat etmiştir. Cenazesi, vasiyeti uyarınca İstanbul'a getirilir ve inşa ettirmiş olduğu söz konusu anıtmezara, oğlunun yanına gömülür. Galata'daki Camondo hanlarının gelirinden bir kısmının ruhunun selameti için dua edecek hahamların maaşına ve anıtmezarın bakımına harcanması için gerekli düzenlemeleri henüz hayattayken yapmıştır.

Camondo Anıtmezarı Hasköy tepesinin en yüksek noktasında, 1972'den bu yana Yahudi Mezarlığı'ndan geçen otoyolun kenarında bulunur. Beyaz mermer bir kutuyu andıran bu anıt E5 çevreyolunun yapımından sonra, tümü kısa sürede harabeye dönüşen elli kadar mezarla birlikte mezarlığın geri kalanından ayrılmıştır. Bu alanın

Hasköy Yahudi Mezarlığı.

çevresi zamanla kaçak yapılarla dolar ve gecekondu mahallesi benzeri bir yerleşim olan Bademlik oluşur. Anıtmezarın cephesinden meyve soyar gibi koparılan mermerler burada konut yapım malzemesi olarak da kullanılır. Belediye tarafından anıtmezara bitişik bir çöp kamyonu garajı açılınca çöplerden uçup gelen, onu bezeyen çeşitli plastik poşet ve teneke kutularla, duvarlarındaki grafitlerle anıtmezar iyice izbe bir harabeye dönüşür.

İstanbul'daki Camondo Anıtmezarı'nın bu şekilde kaderine terk edilmesinin bir tür öç alma ifadesi olarak da okunabileceğini aklımdan geçirdiğimi itiraf etmeliyim. Yahudi cemaati E5 karayoluna hâkim mermer yapının yağmalanmasından keyif almış değil elbette, ama anıtın giderek yok edilmesini önlemek konusunda ne kadar güçsüz olduğunu görmek cemaate sanki gizliden gizliye ince bir haz vermekte diye kurguladığım oldu. 19. yüzyıl ortalarında cemaati bölen "okullar savaşının"[1] zehirli izleri midir hâlâ etkisini gösteren? *Alliance israélite universelle* (Evrensel Yahudi Birliği) okullarının kurulmasından önce, Abraham Salomon Camondo ve torunları İstanbul'daki dindaşlarının çocuklarını yetiştirmek üzere modern Fransız egitimini tercih etmişlerdi. 1854'te Rothschildler'in Fransız kanadıyla birlikte, yine Haliç kıyılarında, anıtmezarın bulunduğu mahallede Hasköy Okulu'nu kurmuşlardı. Okulda eğitim Fransızca ve Türkçe veriliyordu. Ezbere ve tekrara değil, mantığa öncelik veren pedagojik yöntemler tercih ediliyordu. Alınan eğitim bu Müslüman topraklarda Yahudi cemaatini "yeniden canlandırmaya" hizmet edecekti. Kuruluşundan iki yıl sonra Abraham Behor'un sorumluluğunu tümüyle yüklendiği bu okulda öğrencilere Osmanlı toplumunun nasıl tam birer üyesi olabilecekleri öğretildi, herkesin Babıâli'nin mütevazı birer "tebaası" olduğu bir imparatorlukta bu öğretimden geçen Yahudiler birer vatandaş olmaya hazırlandılar. İstanbul Yahudi cemaatinin bir kısım üyeleri bugün hâlâ Fransızca konuşuyorlarsa, bu Fransa'ya uzun seyahatler yapmış olmalarından değil, Camondolar'ın başlattığı hareket sayesinde Fransızcanın 19. yüzyıldan beri cemaatin dilleri arasında yer almasından kaynaklanır. İşledikleri bu modernlik suçundan ötürü dışlanan, tutucu hahamları ve modernlik muhaliflerini hapse yollayan Babıâli ile ittifaklarından dolayı sevilmeyen Camondolar, gerici buldukları İstanbullu dindaşlarının baskısından kurtulmak için yeni bir grup oluşturup "Konstantiniye İtalyan Yahudileri" cemaatini kuracaklardır.[2] Acaba eğitim yöntemleri etrafında oluşan bu savaş atmosferi, ailenin İstanbul'dan ayrılmasının ve Fransız usulü özgürleşme projesi karşısında tutucu bir tavır sergileyen cemaatten uzaklaşmasının nedenlerinden biri miydi? Belki, biraz. Cemaati yeniden canlandırmak, dindaşları özgürleştirmek. 19. yüzyıl Avrupa Yahudiliğinin projeleri bunlardı ve Camondolar kendilerini bu sürecin aktörleri olarak görüyorlardı. Aydınlanma hareketinden kendileri de yararlanmış oldukları için, ait olmaktan gurur duyacakları bir vatandaşlar topluluğunu oluşturacak bireyleri 'aydınlatma' meselesine büyük bir değer atfediyorlar, öncelik tanıyorlardı.

Camondolar'ın eğitim atılımının Osmanlı Yahudilerinin bir bölümü tarafından olumsuz karşılandığı düşünüldüğünde, Fransızcanın bu insanların mutluluğu için gerçekten gerekli olup olmadığı sorusu akla geliyor. Hatta biraz daha ileri gidip, şeytanın avukatlığını yapabilir, Fransızca Osmanlı Yahudilerine sonuçta ne kazandırdı diye sorabiliriz? Bir dil daha mı? Buna şüphe yok, ancak bu herhangi bir dil değil, sekülerleşme dinamiğinin ve vatandaşlık kavramının taşıyıcısı olan bir dil. Yeni evrensellik yaklaşımının penceresinden bakıldığında, Yahudi değerleri bu dil ile birlikte dünyanın geri kalanıyla, başka kültürlerden bireyler ve topluluklarla paylaşılmaya daha yatkın hale gelmiş, Yahudiler için kendilerini cemaatin dışından bakarak değerlendirmek daha kolay olmuştur.[3] Bu yeni denklemde Camondolar'ın rolü belirleyicidir. Bunu pek az kişi hatırlar.

Abraham Salomon de Camondo ve torunu Nissim.

(MAHJ Koleksiyonu, Paris).

İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti seçildiği 2010 yılı, Türkiye tarihinde önemli bir evre. Bu, herhalde, Yahudi cemaati için de anlamlı bir dönemeç. Eski Mayor Sinagogu'nu[4] ve Camondo Anıtmezarı'nı kapsayan iki kültür mirasını koruma programı başlatıldı. Söz konusu iki yapı da Hasköy'de bulunuyor. Cemaatinden yoksun Mayor Sinagogu'nun kalıntıları uzun yıllardır küçük bir döküm atölyesini barındırıyordu. Camondo Anıtmezarı yangından, yağmadan artakalan haliyle bir belleksizlik abidesi olarak dikiliyordu.[5]

İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti statüsüne adaylık süreci 2004'te bir

Camondo Mozolesi yıkılmadan önce.

Mart 2011'de çalışmaların durumu.

grup İstanbullu liberal entelektüel tarafından başlatıldı. İstanbul'un seçimi kesinleştikten ve 2010 Ajansı kurulduktan sonra hükümet ve belediye, program ve kaynakların denetimini eline aldı. Girişimi başlatan ekibin üzerinde çalıştığı ve "İstanbul-çok kültürlülüğün-tapınağı" ana temasını muhafaza etti, dahası, iletişim stratejisinin baş motifi olarak kullandı. Kentin bir zamanlar sahip olduğu çok dilli, çok etnili, çok dinli yapısı "2010-Kültür Başkenti İstanbul" projesi için tasarlanan tanıtım kampanyasının ayrıcalıklı teması oldu. Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk kez devlet radyo ve televizyon kanallarında bir spiker sesi Rum, Ermeni ve Yahudi tınılı isimler telaffuz etti, Yorgo'ya, Arto'ya, Moris'e İstanbul'u İstanbul yaptıkları için teşekkür eden reklam spotu tekrar tekrar duyuldu.

Camondo Anıtmezarı'nın restorasyonu başından itibaren "2010–Kültür Başkenti İstanbul"un önemli projelerinden biri olarak tanıtıldı. Ardından bir süre Ajans'ın ilanlarından kayboldu. Sonunda, anıtmezarın restitüsyonuna[6] hasredilecek yaklaşık 125.000 avroluk mütevazı bir bütçe ile somutlaştı. Böylece uzun yıllardır Camondo Anıtmezarı'nın restorasyon kararının alınması için çalışan, aralarında cemaatin eski başkanı Silvio Ovadia'nın, 500. Yıl Vakfı Başkanı Naim A. Güleryüz'ün, İstanbul'u korumayı yaşamının ekseni yapmış Korhan Gümüş'ün, şehircilik profesörü Güzin Kaya ve bendenizin bulunduğu grubun çabalarıyla, minimum düzeyde de olsa "başarı"ya ulaşmış oldu. Arazinin statüsünü saptamak, projenin sahibinin hangi kurum olacağına karar vermek, kaynak yaratmak gibi o tarihe kadar aşılmaz görünen sorunların tümü, birden mucizevî bir şekilde çözüldü!

Ayşe Hasan isimli genç bir mimarın tasarladığı ilk proje 2006'da yapılmıştı. Anıtın müzeye dönüştürülmesini öngörüyor ve mezarlığın otoyolun geçişiyle birlikte izole olan kısmını tümüyle kapsıyordu. Bu proje cemaat tarafından benimsenmedi, mezarların yakınında ve altında kazı yapmayı gerektirdiğinden, mezarlığa kabir işlevinden başka işlevler de yüklediğinden dinsel kurallara ters düşüyordu. 2010 Ajansı'nın restorasyon projesi ölü doğma tehlikesini atlattıktan sonra, 2010 yılının sonlarına doğru, anıtın dam ve iskeletinin sağlamlaştırılmasıyla uygulanmaya başlandı. 2011 Şubat ayında, anıtın içinde başlatılan arkeolojik kazının masrafını karşılamak üzere bütçeye 30.000 avroluk bir ek yapıldı. Genç mimar Hayim Beraha'ya emanet edilen çalışmalar, restorasyon ve kültür mirası koruma uzmanları ile şehircilerden oluşan bir ekibin gözetiminde gerçekleşti.

Bu ekibin üyeleri şöyle bir soru ile karşı karşıya kaldılar: Çevredeki hayli yoksul mahallenin sakinleriyle hiçbir danışma, görüşme yapılmadan, iletişim kurulmadan 'eski haline getirilen' bu anıtın kaderi ne olacaktı? Cevapsız kalan bu durum daha da temel bir sorunun sorulmasına yol açtı: Camondo Anıtmezarı restore edildikten sonra bir 'hafıza mekânı', daha doğrusu "paylaşılan bir hafızanın mekânı" olabilecek miydi? Ve elbette olabilecekse, kimler tarafından paylaşılan bir hafızanın mekânı olabilecekti?

Camondolar'ın İstanbul'daki kamusal faaliyetleri Yahudi cemaatine yönelik gerçekleştirdikleri eğitim seferberliğinden çok daha uzağa gider. Kent olarak İstanbul, bu bankacıların ona sunmuş oldukları yalnızca malî kaynaklardan değil, ileri görüşlü, vizyon sahibi kent planlamacıları olarak gerçekleştirdikleri girişimlerden de yararlanmıştır. Camondolar, liman mahallelerini, Avrupa yakasındaki ilçeleri birbirlerine bağlayan ulaşım araçlarının nasıl ve nereye doğru gelişmeleri gerektiğine dair açık bir algıya sahiptiler.[7] İstanbul'a atların çektiği ilk tramvayları getirdiler, Dersaadet Tramvay Şirketi'ni kurdular, Avrupa ve Asya kıyılarını bağlayan deniz hatlarının gelişmesine katkıda bulundular, Şirket-i Hayriye'nin ortaklarından oldular. 1855'te kurulan ve ilk kez belediyecilik reformlarını planlayıp uygulamaya kalkışan İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun üyelerinden oldular. İstanbul'daki güçlerinin temeli olan taşınmaz mülkleri Galata'nın limana yakın bir bölgesinde yoğunlaştı. O

yörede oturuyorlar, orada çalışıyorlardı. On kadar hanları, bir o kadar konut binaları, arsaları, hamamları, mağazaları, Beyoğlu'nda bir de tiyatroları mevcuttu. Mahallenin dolambaçlı, inişli çıkışlı sokaklarını, kestirmeden geçebilmek ve evleriyle işleri arasındaki mesafeyi kısaltmak amacıyla, kavisli korkuluklarıyla zarif görünümlü ve Cartier-Bresson'un bir fotoğrafı sayesinde bugün uluslararası üne kavuşan Camondo Merdivenleri'ni yaptırdılar.

2004 yılında, Camondolar'ı anmak amacıyla gerçekleştirilen bir etkinlik haftası sırasında merdivenlerin üst girişine bir tabela yerleştirildi. Tören belediye, Yahudi cemaati ve çeşitli kültür vakıfları tarafından düzenlendi. Sıradışı bu ailenin yapıcı faaliyetlerini öven tabela, İstanbulluların paylaştığı, onlara miras kalmış görkemli ve modern mimarisi olan bir alanın merkezinde, kalbinde, tam da hak ettiği yerde duruyor. Bu "hafıza mekânını" sahiplenerek, onu hem kentsel litürjilere, hem seküler merasimlere dâhil bu aileyi gerektiği gibi anmak da artık hem Yahudi cemaatine hem İstanbullulara düşüyor.

İstanbullular 'Camondo Merdivenleri'ni "paylaşılan bir hafıza mekânı" olarak benimsemiş görünüyorlar. Anıtmezar konusunda ise durum daha karışık. Tarihçi Pierre Nora'ya göre bir nesne, bir yer, örneğin anma tabelaları yerleştirilip unutulmaktan kurtarıldığında ve toplum o yeri duygusal da olan bir dürtüyle kucakladığında orası toplumsal belleğin nefes aldığı bir "hafıza mekânı"na dönüşür. Camondo Anıtmezarı acaba Türkiye toplumunun, İstanbul Yahudi cemaatinin, buradan ya da başka diyarlardan insanların duygu ve saygıyla yaklaşacakları bir mekân olabilecek midir?

Buna engeller yok değil. Türkiye'de Camondolar'ın anısını bulanıklaştıran, sitem kaynağı iki konu mevcut. Modern eğitim almayı Yahudi kimliğine karşı bir tehdit olarak algılayanların şikâyetlerinden daha önce söz etmiştim, tekrar değinmeyeceğim. Diğer konuya ise şöyle gireceğim: 2003 yılında Türkiye'nin liberal gazetelerinden birinde, yerel burjuvazinin ailelerinden birine mensup bir köşe yazarı Paris'teki Nissim Camondo Müzesi'ni gezdikten sonra, bu "tefecileri" servetlerinin tamamını Fransa'ya taşımış olmalarından ötürü eleştirir. Bu eleştirinin bir mahzuru yok. Ancak bu eleştiri iki dünya savaşı arasında Avrupa'da gelişen antisemit retorikle ve onun temalarıyla dile getirilmiştir. Avrupa Birliği'ne üye olmaya aday bir ülkede bu tür ayrımcılığın olağan, meşru görülebildiği bir iklim Camondo Anıtmezarı'nın İstanbulluların müşterek belleğinin mihenk taşlarından biri haline gelmesini zorlaştırır.

Bu restorasyon programını hümanist düşüncenin, kentsel hassasiyetin topluma katkılarını hatırlatan bir proje dahilinde düşünmek gerekir, seküler, çoğulcu, evrenselci bir ortamda vatandaşlık statüsüyle gelen eşitliğin kişiye getirilerinin altı çizilerek. Camondolar'ın mimar, reformcu, yenilikçi ve hayırsever olarak oynadıkları rolün önemi, kent olarak İstanbul'un gelişmesine katkıları bu çerçeveden duyurulmalıdır.

Anıtmezarın restitüsyonu bu programın bir parçası olarak tasarlanmalıdır. Bitişik mahallelerde yaşayanların duyarlılığına hitap etmek ve mahallenin geleceğini ilgilendiren bu anıtın değerlendirilmesine yönelik daha geniş bir projeye entegre edilmelerini sağlamak ancak böyle bir anlayışın ürünü olabilir. Abraham Salomon'un barış ve selamet arzusunu temsil eden[8] bu anıt ancak bu koşullarda sürdürülebilir bir varlığa kavuşacaktır.

Restore edilen anıtmezar ancak bulunduğu mahallenin rehabilitasyonu projesine dâhil edildiği takdirde, Camondo ailesinin Yahudi cemaatine ve Türkiye toplumuna kattıklarının nihayet tanınmasına yardım eden bir "bellek durağına" dönüşmek için gerekli kozlara sahip olacaktır.

Şu soruyla bitirmek isterim: Bu anıt, tüm ülkenin olmasa da, en azından bu kent halkının çok kültürlü olma özelliğini korumaya katkıda bulunabilecek midir, yoksa İstanbul'un çoğul bilinen yapısı geçici bir vitrinde, bir tören süresince sergilenmek üzere, gömülü olduğu yerden çıkarılan bir tarihî eser olarak kalmaya mahkûm mudur?

NORA ŞENİ
İSTANBUL FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ (IFEA) MÜDÜRÜ

NOTLAR

1. 19. yüzyılda İstanbul'da modernist ve muhafazakâr Yahudileri karşı karşıya getiren okul savaşları için, bkz. N. Şeni ve S. Le Tarnec, *Les Camondo, l'eclipse d'une fortune*, Arles, Actes Sud, 1997.
2. N. Şeni, "Les Camondo, bâtisseurs de ville, initiateurs à la citoyennete" in *La Splendeur des Camondo, de Constantinople à Paris, 1806-1945*, Paris, MAHJ-Skira-Flammarion, 2009, s. 31-45.
3. 2010'da, onlarca kültürel miras oluşturma projesinin tomurcuklandığı bir dönemde, plastik sanatçı Serge Spitzer bu mekânı Molecular İstanbul adlı bir enstalasyon ile unutulmuşluğun karanlığından çıkardı. Bu çalışma restorasyon projesine de başlangıç oluşturacaktı.
4. 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, öncelikle İstanbul'un çok kültürlü kimliğini ortaya koyan patrimonyalizasyon projeleri gerçekleştirdi. Bu perspektifte yer alabilecek seçimlerle ilgili görüşü sorulduğunda, Yahudi cemaati önce üç sinagogun, Ets Hayim, Balat Mahallesi'ndeki Salonica ve Mayor sinagoglarının restore edilmesini önerdi. Camondo mozolesi bu öneriler arasında yer almıyordu. Dolayısıyla, restorasyon çalışmaları bu proje etrafında uzun zamandan beri örgütlenmiş olan ve 2010 Ajansı yönetimini projeye karşı duyarlılaştıran cemaat dışı aktörlerin iradesi sayesinde başlatılabildi.
5. "Restitüsyon", bir restorasyon projesinden farklı olarak, yalnızca yapının başlangıçtaki haliyle yeniden yaratılmasını kapsar.
6. N. Şeni, "The Camondos and Their Imprint on 19th Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, n826, 1994, s. 663-675.
7. "Hafıza mekânları her şeyden önce kalıntılardır, tarihin bilmediği için yardıma çağırdığı anma bilincinin varlığını sürdürdüğü en uç noktadır." (Pierre Nora)

TÜRKİYE'DEKİ İLKÖĞRETİM VE ORTAÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA

RUS İMAJI

NİL TÜRKER TEKİN

İlköğretim ve ortaöğretim tarih ders kitaplarında en çok sözü edilen konu başlıklarından biri Rusya'dır. Tarih ders kitaplarında oluşturulan Rus imajı Osmanlı tarihi boyunca Osmanlı Devleti'ni sürekli zor durumda bırakan devletin Rusya olduğu şeklindedir. Bu yazıda bahsedilen imajın kurulmasına ilişkin ders kitaplarından örnekler sunulmaktadır.

Türkiye'de ilk ve ortaöğretimde tarih eğitimi, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından kabul edilen ders kitabına bağlı kalınarak işlenmekte ve derslerde öğretmenin telkini önemli rol oynamaktadır. Her ne kadar son yıllarda "yeniden yapılandırmacı sistem" ile öğrenciye keşfettirici, ezberden uzaklaştırıcı, analitik düşünceye dayalı bir tarih eğitimi verilmesi hedeflenmekte ise de uygulamada bu amaca ulaşılamadığı gerçeği değişmemektedir. Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki tarih öğretmenlerinin bu yapılandırmacı eğitim ilkeleri konusuna yabancı olmaları, hatta çoğunun buna inanmaması, kitap yazarlarının yeniden yapılandırıcı sistemi yalnızca yabancı kitaplardaki örneklerle bire bir kopya şeklinde yansıtmaları sonucu tarih ders kitapları amaçlanan hedeflerden uzakta kalmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye'de tek tip kitap uygulaması yapılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Talim ve Terbiye Kurulu'nun kabul ettiği kitap; Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı'na ait okullarda okutulan tek kitaptır. Ancak bazı özel okullar ve yabancı okullarda bu konularda esnek uygulamalar gerçekleşmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın kabul ettiği ders kitapları Bakanlığın normlarının geçerli olduğu kitaplardır. Kitap yazarlarına önceden verilen ve kitabın nasıl hazırlanacağına ve içeriğine ilişkin önergeler bunu doğrulamaktadır. Ders kitaplarındaki bu durum; tartışmalı olan konuların kesin bir ifadeyle aktarılmasına; ulusalcı kimliğin ön planda tutulmasına ve hümanist değerlerin Türk kimliğinin gereği olduğunun kesin bir dille belirtilmesine neden olmaktadır.

1. Türk Cumhuriyetleri Bağımsız Oluyor

Haritaya göre SSCB'nin dağılması Türkiye ve yakın çevresi ile Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini nasıl etkilemiştir? Belirtiniz.

SSCB'NİN DAĞILMASIYLA BAĞIMSIZLIĞINI KAZANAN TÜRK CUMHURİYETLERİ HARİTASI

RUSYA FEDERASYONU
KAZAKİSTAN
MOĞOLİSTAN
TÜRKİYE
İRAN
AFGANİSTAN
ÇİN HALK CUMHURİYETİ
PAKİSTAN

SSCB YIKILACAKTIR

"Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi Sovyetler İmparatorluğu da SSCB de parçalanacaktır, ortadan kalkacaktır. Bugün SSCB'nin elinde sanatlı tuzlu güç milletler arasındaki kaçaklardan kaçabilirler. Dünya yeni dengeye ulaşacaktır. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun ebemeninde dil bir, inanç bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü sonup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam kurmak. Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Kültürümüz insanlı ve olayların birleştiği noktalarda içinde bulunduğumuzdur.

Onların bize yaklaşmasını beklemeliyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekiyor. SSCB bir gün değişecektir. O zaman Türkiye onlar için örnek bir ülke olacaktır."

Mustafa Kemal Atatürk, 1933

Yukarıdaki metne göre Atatürk, SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin nasıl bir dış politika izlemesi gerektiğini nasıl belirtir? Açıklayınız.

İlköğretimden başlayarak ortaöğretim tarih ders kitaplarında da devamlılık gösteren şekilde en çok sözü edilen konu başlıklarından biri Rusya ve Ruslardır. Tarih ders kitaplarındaki Rus imajını oluşturan unsurlara baktığımızda özellikle şu noktalar dikkat çekmektedir: Osmanlı tarihi boyunca Osmanlı Devleti'ni sürekli zor durumda bırakan devletin Rusya olduğu imajı, Rusların sürekli sıcak denizlere inme isteği ve yol güzergâhı üzerindeki Osmanlı topraklarının hedef hâline gelmesi, asimilasyon politikası imajı, Osmanlı Devleti için Rus çarının yaptığı "hasta adam" tiplemesi imajı, Rusların Panslavizm politikası ile Osmanlı topraklarını bölen devlet olması imajı, Osmanlı Devleti'nin Ermeni Sorunu'nun baş aktörü olan Rusya imajı, Sosyalist Devrim ile değişen Rusya imajı, II. Dünya Savaşı ve sonrası, özellikle "Soğuk Savaş Dönemi'nde" olumsuz olarak değişen Rusya imajı ve Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecindeki Rusya imajı.

Osmanlı tarihi boyunca Osmanlı Devleti'ni sürekli zor durumda bırakan devlet imajı: Bu imaj özellikle Çeşme, Navarin ve Sinop olayları ile örneklendirilmektedir. Bu olaylar 1768- 1774 Osmanlı-Rus Savaşı, 1827 Yunan isyan hareketleri ve 1853 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı donanmasının yakılmasıyla ilişkili olup Osmanlı Devleti'ni hem madden hem de prestij olarak kayba uğra-

tan olaylardır. Kitapta, bu olaylarda başrolü oynayan devletin Rusya olduğu vurgulanmaktadır: "1768- 1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakmışlardır: Bu olay sonrası imzalanan Küçükkaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kırım'ın bağımsızlığını kabul etmiş ve Ruslara Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı verilmiştir".[1] "1853 tarihinde Ruslar, Sinop'taki Osmanlı donanmasını yakmışlardır. Bu olay sonrası bir yandan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupalı devletlerin kontrolüne girerken, öte yandan Kafkasya'dan birçok göçmen Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır".[2] *10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda "Rus Prensi Potemkin'in Grek ve Dakya Projeleri", Doğu sisteminin büyük planı ve Osmanlı Devleti'ni yıkma projeleri olarak yer almaktadır.[3]

Rusların sürekli sıcak denizlere inme isteği ve yol güzergâhı üzerindeki Osmanlı topraklarının hedef haline getirilmesi ve asimilasyon politikası imajı: Bu ifadeye sıklıkla rastlanmaktadır. *7. Sınıf Sosyal Bilgiler* kitabında " Rusya, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kullanarak sıcak denizlere ulaşmak istemekteydi"[4] şeklinde bu konuya değinilirken; *8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*'nda "tarih boyunca en büyük hayalimiz Boğazlar'ı ele geçirerek, sıcak denizlere inmek ve merkezi İstanbul olmak üzere bir Slav İmparatorluğu kurmak' cümlesi Rus Çarı II. Nikola'nın ağzından aktarılmıştır.[5] *10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda ise Rus Çarı I. Petro'nun temel hedefi, "Osmanlı Devleti'nden Kırım'ı alıp Karadeniz'e ulaşmak, daha sonra Balkanlar'ı ve Boğazlar'ı alarak Ege Denizi ve Akdeniz'e inip dünyada söz sahibi olmak istiyorum" şeklinde aktarılmıştır.[6] Aynı ders kitabında Sultan Abdülaziz'in yurtdışı gezisinin hedefleri arasında, "Rusya'nın korkunç planlarını anlatıp, Avrupa'da endişe uyandırmak"[7] şeklindeki sözleri aktarılmıştır. Rusların asimilasyon politikası ise iki farklı dönemde de uygulanan bir politika olarak yani hem Rusya'nın hem de Sovyet Rusya'nın tarihi emelleri olarak aktarılmaktadır. *10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda bu konuyla ilgili olarak Rus Çarı I. Alexander'in hedefleri bir çerçeve yazı ile belirtilmiş, bu yazıda "...Rusya sıcak denizlere ulaşabilmek için bir yandan Osmanlı politikasına ağırlık verirken bir yandan da Orta Asya'ya doğru Türk-İslam ülkelerine yayılma politikasına ağırlık vermiştir... Rusya Orta Asya pa-

muğunu ele geçirmek ve sömürgeler kurmak için Orta Asya'yı işgale başlamıştır... Türkmenlere uygulanan Rus baskıları Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir.[8] Bu arada özellikle 93 Harbi sonrası yaşanan göç olaylarında çok kayıp veren ve sıkıntı çeken Müslüman Türkler konusu aktarılırken, bu sıkıntıda en çok payı olanların Ruslar olduğu vurgulanmıştır.[9] Yukarıda da değindiğimiz gibi, Sovyet Rusya'nın sosyalist rejim sonrasındaki asimilasyon hareketlerine de değinilmiştir. *12. Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda bu durum bir çerçeve yazı ile daha dikkat çekici bir hâle getirilmiş ve dil, din, kültür gibi konularda uygulanan asimilasyon politikası ve bu politikaya tepki olarak ortaya çıkan "Basmacı Hareketi" ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.[10] Ayrıca Türkiye açısından önemli bir dış politika sorunu, Azerbaycan açısından da hem iç hem dış politika sorunu olan "Karabağ Sorunu"nda Rusya'nın etkin politikasının Çarlık Rusya'sından başlayarak Sosyalist Rejim Dönemi'nde de devam ettiği çerçeve yazı ile aktarılmıştır.[11]

Rus çarının Osmanlı Devleti için yaptığı "hasta adam" tiplemesi imajı: En sık kullanılan imajdır. Bu isimlendirmenin akılda kalıcılığını da dikkate alırsak tarih dersinde başarısı yüksek olmayan öğrencilerin bile Rusya denildiği zaman kolaylıkla aklına gelebilen "hasta adam" imajı adeta bir karakter taslağı[12] hâline getirilmiştir. *10 Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda bu konuyla ilgili bir örnekleme yapılmış ve Rus Çarı I. Nikola'nın İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton ile yaptığı konuşma bir çerçeve yazı ile öğrenciye aktarılmıştır. Çerçeve yazı içinde Rus çarının Osmanlı Devleti için yaptığı "hasta adam" tiplemesi ile beraber bu betimlemenin daha sonra uluslararası politikadaki yeri ve Türk imajını nasıl olumsuz etkilediği aktarılmaktadır.[13]

Rusların Panslavizm İdeali imajı: Türkiye'de okutulan tarih kitapları genelde bir yandan öğrenciye milliyetçi bir bakış açısı kazandırmaya çalışırken, öte yandan Ruslardaki Slav milliyetçiliğini ırkçılık olarak yorumlayarak, zararlarına dikkat çekmektedir. Rusların Panslavizm propagandası Osmanlı Devleti'ndeki çözülmenin temel nedenlerinden biri olarak aktarılmaktadır. Örneğin *8. Sınıf Türkiye Cumhuriyet İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*'nda Rus Çarı II. Nikola'nın tarihi hedefleri içinde onun ağzından şu sözlere yer verilmiştir: "...amacımıza ulaşmak için de Balkanlar'da Panslavist hareketlere destek veriyoruz. Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodoksları da isyana teşvik ediyoruz".[14] Aynı konu *10 Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda Rus casuslarının milliyetçilik ve bağımsızlık konusundaki faaliyetleri, Yunan İsyanı'nın çıkmasında ve Etniki Eterya Örgütü'nün kurulmasındaki rolleri olarak vurgulanmakta ve

Panslavizm konusu daha da dikkat çekici bir şekilde çerçeve yazı olarak öğrenciye aktarılmaktadır.[15]

Osmanlı Devleti çerçevesindeki Ermeni Sorunu'nun baş aktörü olan Rusya imajı: Ermeni Sorunu 19. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Fransız İhtilâli sonrası tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımı en çok Osmanlı Devleti üzerinde etkili olmuştur. Çokuluslu bir kimliğe sahip olan Osmanlı Devleti'nde parçalanma sürecini hızlandıran bu akımdan Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermeniler de etkilenmiş ve isyan hareketlerine girişerek olayı uluslararası platforma taşımaya başlamışlardır. Tarih ders kitaplarında Ermeni Sorunu'nun veya diğer milliyetçi isyanların ortaya çıkışında yalnızca milliyetçilik ideolojisinin değil, Batılı devletlerin kışkırtmalarının da çok etkili olduğu görüşü öne çıkmaktadır. Batılı devletler içinde de en çok Rus Çarlığı'nın ön planda olduğu vurgulanmaktadır. *8. Sınıf Türkiye Cumhuriyet İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Kitabı*'nda, "Rusya ve İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Ermenileri kışkırtmışlardır. Kafkas Cephesi'nde bu nedenle Ermeniler Rusların yanında yer almışlardır" ifadesine yer verilmiştir.[16] Yine aynı ders kitabında "Rusların Ermenileri desteklemelerindeki amaçları ne olabilir?" sorusu sorulmakta ve bir dizi cevap sıralanmaktadır. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde yaşananların bu ittifakla ilgisi olduğu aktarılmaktadır.[17] Ermeni Sorunu ve isyanları ile ilgili şüphesiz en önemli cemiyetlerden biri Hınçak, diğeri de Taşnak Cemiyeti'dir. Ders kitapları, bu cemiyetlerin kuruluşuyla ilgili olarak yine Rusya'nın ön planda olduğunu vurgulamaktadırlar. Örneğin *10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda Taşnak Cemiyeti'nin 1889 tarihinde Rusya'da kurulduğu ve Rusya tarafından desteklendiği vurgulanmaktadır.[18] Yine aynı ders kitabında, "Ruslar Ermeni çetelerini kışkırttılar ve Osmanlı Ordusu 93 Harbi'nde Kafkasya'da iki ateş arasında kaldı" söylemi ile Osmanlı Ordusu'nun uğradığı yenilginin en önemli nedeninin Rus ve Ermeni ittifakı olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.[19] Kışkırtıcı bir imaj taşıyan Rusya'nın bu politikasının, I. Dünya Savaşı yılları içinde de fazlasıyla uygulandığı yine *10 Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda Rus Bolşeviklerinin gizli antlaşmaları ile kanıt olarak sunulmakta, böylece belgeye dayalı "inandırıcı" bir bilgi olarak öğrenciye aktarılmaktadır.[20]

Sosyalist Devrim ile değişen Rus imajı: 20. yüzyılın şüphesiz en önemli olaylarından biri Bolşevik Devrimi'dir. Bilindiği gibi ihtilâlin nedenlerini 19. yüzyılda Rusya'da ortaya çıkan fikir akımlarında aramak gerekmektedir. Mevcut çarlık düzenine karşı olan bu akımlar siyasal düzeni değiştirmenin yolunu sosyal yapıda da yapılacak değişimde görmüşlerdir. Özellikle Rus köylüsü ve Rus işçisinin içinde bulunduğu olumsuz koşullar bu akımların ortaya çıkışını beslemiştir. Bu konuyu vurgulamak açısından *12. Sınıf Tarih Kitabı*'nda Maksim Gorki'nin *Ana* adlı eserinden alıntılar yapılmış, devrim öncesi Rusya'dan örnekler verilmiş ve bu şekilde yayılmacı Rus kimliğinin yerini, ezilen, sömürülen bir Rus halkı kimliği almıştır.[21] I. Dünya Savaşı'nın başlaması, savaşın yarattığı kaos; savaşta alınan yenilgiler, Rusya'nın müttefiklerinden yardım alamaması, yükselen fiyatlar ve grevler gibi etkenlerin yol açtığı ekonomik sıkıntılar 1917 yılında sosyalist ihtilalin patlamasına neden olmuş ve nitekim 1921 yılına kadar süren bir iç savaşın ardından Rusya'da sosyalist rejim kurulmuştur. Yeni Rus rejiminin emperyalizme karşı aldığı olumsuz tavır, Anadolu'da emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren Türk halkını yakınlaştırmıştır. *12. Sınıf Ders Kitabı*'nda, Rusların Bolşevik İhtilâli sırasında ve sonrasında, içinde Rus Çarlığı'nın da bulunduğu İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında imzaladığı ve "Osmanlı Devleti'ni paylaşım projesi" kimliği taşıyan gizli antlaşmaları vurgulanmaktadır.[22] Ayrıca aynı kitapta, Milli Mücadele yılları ve Lozan Barış Antlaşması için toplanan konferans sırasında Türk-Rus ilişkileri olumlu ve birbirine destek olan iki devlet olarak aktarılmaktadır.[23]

II. Dünya Savaşı sırasında ve Soğuk Savaş döneminde yeniden olumsuzluğa bürünen Rus imajı: II. Dünya Savaşı sırasında Stalin dönemi Rusya'sının yayılmacı kimliği Türk-Sovyetler Birliği ilişkilerinde olumsuz koşulların oluşmasına yeni-

den zemin hazırlamıştır. Soğuk Savaş döneminin başlangıcı olarak kabul edilen Yalta Konferansı'nda (4- 11 Şubat 1945) Boğazlar'ın statüsünün Sovyet Rusya'nın lehine değiştirilmesi konusunun Türkiye'ye bildirilmesine de karar verilmiştir. Bu durum *12. Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda, Sovyet Rusya'nın kendi çıkarları için Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na sokmaya çalıştığı ve Boğazlar üzerindeki isteklerinin olası uluslararası konferansları engellediği şeklinde vurgulanmıştır.[24] II. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde yaşanan olaylar Sovyet emperyalizmi gerçeğini ortaya çıkartmıştı. Özellikle Yunanistan ve Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz, İran üzerinden Ortadoğu, Basra Körfezi'nden de Hint Okyanusu hâkimiyeti Sovyet Rusya'nın hedefleri olarak kendini göstermişti. Daha önceleri bu bölgelerin jandarmalığına soyunan İngiltere ise II. Dünya Savaşı sonrası kendi derdine düştüğü için bu bölgelerin savunma gücünü Amerika Birleşik Devletleri üstlenmeye karar vermiştir. Artık Amerika Birleşik Devletleri, gelişen komünizm tehlikesine karşı uluslararası ilişkilerde bu ilişkilerin bir parçası olmak, kapitalist-liberal düzenin korunmasında ön planda olmak gibi bir sorumluluğu kendinde bulmuştur. Soğuk Savaş dönemi için vurgulanan Sovyet Rusya tehdidinde Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşmanın, tehditten kurtulmanın en önemli çözüm olduğu söylemi ise *12. Sınıf Tarih Ders Kitabı*'nda sıklıkla vurgulanan kavramlar arasındadır.[25] Stalin'in ölümü sonrası Doğu Bloku ülkelerinde başlayan ayaklanmalar, ayaklanmaların Sovyet ordusu tarafından bastırılma yöntemleri *12. Sınıf Ders Kitabı*'nda karikatür ve resimlerle aktarılmış ve bu durum Sovyet yayılmacılığının başka türlü bir yüzü olarak vurgulanmıştır.[26] Soğuk Savaş döneminde Sovyet Rusya'nın gücünün Amerika Birleşik Devletleri'nin gücüne eşdeğer olduğu ders kitabında "dehşet dengesi" sözüyle aktarılmıştır.[27]

Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecindeki Rus imajı: 1985 yılında Sovyet Rusya Devlet Başkanı olan Mikhael Gorbachev'in "Glasnost" (açıklık ve şeffaflık) ve "Perestroika"(yeniden yapılandırma) politikaları Rus toplumunda dönüşümün adı olmuş, ekonomide başlayan değişim her alanda kendini hissettirmeye başlamış ve 1990 yılı itibariyle Kafkasya'dan Orta Asya'ya ve Baltık Bölgesi'ne kadar ulusalcı ayaklanmaların başlamasına neden olmuştur. Bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci olarak 20. yüzyılın sonunda "Küreselleşen Dünya" söylemi ile dünyada yeni bir yapılanmayı başlatmıştır. Bu değişim ders kitaplarında olumlu bir süreç olarak yorumlanmış, özellikle Kafkasya ve Orta Asya Türk dünyası üzerindeki olumlu yanı, kurulan bağımsız Türk devletleri kapsamında aktarılmıştır.[28] Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün 1933 yılında Sovyetler Birliği ile ilgili sözleri bir çerçeve yazı ile vurgulanarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün ileri görüşlülüğü vurgulanmıştır.[29] Söz konusu yazıda, Mustafa Kemal Sovyetler Birliği'nin parçalanacağı öngörüsünü dile getirmektedir.

Yukarıda ele alınan ders kitaplarına baktığımızda, Ruslar ya da Sovyetler Birliği ile ilgili olaylar ayrı bir başlık altında değil, genel olarak Türk tarihi içinde vurgulandığı anlaşılmaktadır. Rus politikasının bazı istisnai dönemler dışında genelde Türk ve Türkiye karşıtı olduğu görüşüne ağırlık verilmiştir. Ayrıca tarih ders kitaplarında genel olarak "öteki" kimliğini de anlamaya çalışan bir bakış açısından uzak bir anlatım tarzı benimsendiği görülmektedir.

GLASNOST VE PERESTROİKA

Perestroika "yeniden yapılandırma" anlamına gelmektedir. SSCB'de gerek ekonomik gerekse siyasi merkeziyetçiliğin ortadan kaldırılmasına dönük faaliyetleri kapsar. Kamuda verimliliği arttırmaya, ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi sağlamaya ve idari yapıyı yenilemeyi amaçlayan bütün politikalar perestroikanın ana hedefidir. Diğer yandan siyasi merkeziyetçiliğin ortadan kaldırılmasına dönük faaliyetler de çoğu zaman glasnost (açıklık) politikası içinde yer alır. Glasnost, perestroika (yeniden yapılanma) hareketinin özel bir bölümünü niteleştirmek için kullanılır. Bu politikayla parti içi seçimlerde gizli oy sisteminin getirilmesi, parti politikalarını eleştirmeyi engelleyen bir dizi yasal engelin yürürlükten kaldırılması, yönetilenlerin siyasi eylemlere karşı dava açabilmelerini olanaklı kılan düzenlemelerin yapılması, bürokratizmi aşmayı ve bürokrasiyle ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir dizi düzenlemenin tatbik edilmesi, rüşveti ve adam kayırmayı önlemek için bir dizi yeni düzenlemenin getirilmesi, kamu hizmetlerinde parti yandaşı olmayanlara da yer verilmesi, sivil toplum örgütlerinin özgürce faaliyet gösterebilmesinin önündeki engellerin kaldırılması, basına sansür uygulanmasına son verilmesi ve liberal demokrasinin tesis edilmesi için gerekli idari ve siyasi altyapının hazırlanması amaçlanmıştır.

Mikhail GORBAÇOV, [illegible]

Glastnost ve perestroika politikalarının SSCB'ye etkileri neler olmuştur? Açıklayınız.

Aynı zamanda SSCB'nin uydusu konumunda olan Sosyalist Blok içindeki ülkelerde daha fazla özgürlük ve bağımsızlık isteğiyle toplumsal olaylar başlamıştı. Gorbaçov, ocak 1987'de glasnostu, kasım ayında ise perestroikayı açıkladı. Gorbaçov bu hamlesiyle Sovyet komünizminin yapısını değiştirmeye karar vermişti.

Mikhael Gorbaçov

Gorbaçov açıklık ve yeniden yapılanma programlarıyla, komünist iktidarın tepki çeken baskıcılığını, demokratik bazı uygulamalarla halk egemenliğine yaklaşmak istiyordu. Ayrıca ekonomik yapıda radikal değişikliklerle ülke ekonomisini canlandırmayı, ekonomiye yeni bir dinamizm kazandırmayı ve Sosyalist Blok içindeki toplumsal olayları yatıştırmayı hedefliyordu. Böylece devlet yönetimi daha demokratikleşecek, ülke ekonomisi düzeltilerek ABD ile rekabet edebilecek hâle gelecekti.

Gorbaçov, iktidarını güçlendirmek ve reformları gerçekleştirebilmek için güçlü bir siyasi destek istiyordu. SSCB'nin parlamentosu konumundaki Yüksek Sovyet'in Aralık 1968'deki toplantısında yetkileri genişletilen ve devlet başkanı seçilen Gorbaçov halkın da destek almak istiyordu. Bu amaçla çoğunluğu (2/3) halk tarafından seçilen üyelerden oluşan "Halk Temsilcileri Kongresi" kuruldu. Böylece halk ilk defa devlet yönetimine doğrudan katılma imkânı buldu.

Gorbaçov, siyasi otoritesini güçlendirdikten sonra glastnost ve perestroikaya uygun olarak verimliliği ve ürün kalitesini yükselten, sanayi ve araştırmada çalışanlara maddi-manevi teşvikler getiren kararlar aldı. Sanayi işletmelerine üretim hedeflerini ve ürün fiyatlarını belirlemede özgürlük tanıdı. 1988'de "Sosyalist Teşebbüs Kanunu" ile işletmelerin yöneticilerine geniş yetkiler verildi. Gorbaçov bu ve benzeri yeniliklerle kapitalist sistemin üretimde başarıyı sağlayan yöntemlerini sosyalist sistemin içinde kullanmaya çalışıyordu.

SSCB, 1989'da anı bir kararla 1979'dan beri işgal altında bulundurduğu Afganistan'dan çekildi. Ekonomide, sanayide ve teknolojide geri kalınması, nükleer silahların azaltılması isteğine Afganistan'dan çekilme de eklenince süper güç SSCB imajı zedelendi.

2. SSCB'nin Dağılması

Gorbaçov perestroika ile siyasi sistemi, devlet örgütünü ve hükümet yapısını yeniden düzenlemeyi hedeflemişti. Bunun için Gorbaçov, SSCB içindeki Letonya, Estonya ve Litvanya gibi cumhuriyetlerde başlayan bağımsızlık hareketlerine ve milliyetler sorununa çözüm bulmak için Aralık 1990'da "Egemen Devletler Birliği Antlaşması" fikrini ortaya attı. Gorbaçov, bu Antlaşma ile SSCB içindeki cumhuriyetler arasında daha sıkı bir ekonomik iş birliğini isterken, birlik içindeki en büyük cumhuriyet olan Rusya Federasyonu'nun lideri Boris Yeltsin, Mayıs 1990'da serbest pazar ekonomisi ve ekonomik bağımsızlık isteyerek Haziran 1990'da bağımsızlığını ilan etmişti. Aynı zamanda SSCB içindeki birçok cumhuriyet de bağımsızlığını ilan etmişti.

YRD. DOÇ. DR. NİL TÜRKER TEKİN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
HASAN ÂLİ YÜCEL EĞİTİM FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

KULLANILAN DERS KİTAPLARI:

Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, 7. Sınıf, (haz. M. M. Polat, N. Kaya, M. Koyuncu, A. Özcan), MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2007.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük. Ders Kitabı. İlköğretim 8 (haz. S/ Başol, T. Yıldırım, M. Koyuncu, A. Yıldız, Ö.F. Evirgen, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2008.

Tarih. Ortaöğretim 10. Sınıf (haz. V. Cazgır, İ. Genç, M. Çelik, C. Genç, Ş. Türedi), MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2010.

Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi (haz. Y. Okur, A. Sever, E. Aydın, H. Kızıltan, M. Aksoy, M. Öztürk), MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2010.

DİPNOTLAR

* Burada ele alınan konu, 5 Ekim 2010' tarihinde İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü'nde yapılan "Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri Yuvarlak Masa Toplantısı-nda bildiri olarak sunulmuştur.

1 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Kitabı, s. 71.
2 *A.g.k.*, s. 71.
3 *10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*, s.130.
4 *7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*, s. 161.
5 *Türkiye Cumhuriyet İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*, s. 31.
6 *10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*, s. 119 ve 128.
7 *A.g.k.*, s. 172.,
8 *A.g.k.*, s. 151.
9 *A.g.k.*, s.177-178.
10 Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, s. 12.
11 *A.g.k.*, s. 182.
12 Robert Stradling, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 133.
13 *10 Sınıf Tarih Ders Kitabı*, s. 162.
14 *8. Sınıf Türkiye Cumhuriyet İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, s. 31
15 *10. Sınıf Tarih Kitabı*, s. 161.
16 *8. Sınıf Türkiye Cumhuriyet İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*, s. 31.
17 *A.g.k.*, s. 58.
18 *10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*, s. 179.
19 *A.g.k.*, s. 176.
20 *A.g.k.*, s. 201.
21 Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, s. 8.
22 *A.g.k.*, , s. 13.
23 *A.g.k.*, s. 32.
24 *A.g.k.*, s. 68-69.
25 *A.g.k.*, s. 79.
26 *A.g.k.*, s. 81-84.
27 *A.g.k.*, s. 177.
28 *A.g.k.*, s. 174-175.
29 *A.g.k.*, , s.179.

TÜCCAR KEĞORK HALEP'TEN YAZIYOR

KRİPTO-İ OSMÂNİYYE

AHMET YÜKSEL

Eğer yakın vakitte hesabınızı görüp elinden alınmaz ise malını kına, kahve ve prince çevirir ve bunu yapacak olursa da artık sana harc olmaz. Eğer elinden gelirse, varsın çevirsin dersen bunu yapabilecek güçtedir. Elinde o kadar malı varken bunu çoğaltabilir. O zaman da artık sana harc olmaz." Okuduğunuz satırlar 1839'da Halep'ten yazan Keğork isimli bir Osmanlı casusuna ait. Bu kısa makalede söz konusu mektubun hangi tarihsel momentte yazıldığına değindikten sonra mektubu deşifre etmeye çalışacağız.

II. Mahmud'un (1808–1839) ölümünden (1 Temmuz) yaklaşık 2,5 ay evvel kaleme alınmış bir Hatt-ı Hümâyûn'un üzerine şöyle bir şerh düşülmüştü: "*Mısırlunun ve 'Arabistan'ın ahvâline dâir Haleb tarafında olan Keğork bâzargânın tüccarca ta'bîrât ile vürûd iden (gelen) Ermenîyü'l-ibâre (Ermenice) kâğıdının tercümesidir*". Ermeni bir tüccar Arabistan'ın ahvaline

dair Bâbıâli'ye bir istihbarat raporu gönderiyordu. Buraya kadar her şey normal de tüccarca tabirler de ne demek oluyor? Osmanlı resmî evrakında her zaman karşılaşılan kavramlara pek benzemiyor. Metin içerisinde de sürekli sermaye, tüccar, ortak, ticarî mallar, Avrupa metâ'ı gibi kavramlardan bahsediliyor. Dolayısıyla vesika, ilk bakışta Ermeni bir tüccarın, İstanbul'daki ortağını diğer ortaklarla hesap görmek üzere Halep'e çağıran bir davet mektubundan başka bir şey değilmişçesine bir intiba uyandırıyor.

Ancak, 1839'a gelinceye dek, ilk Osmanlı müelliflerinden Âşık Paşazâde'nin "*Osman Bey'in Araton isimli bir casusu var idi*" dediği devrin üzerinden yaklaşık 5 asır, ayrıca 28 padişah ve sayısız casus gelip geçmiş olmalı. Yani? Düşman tarafına sızma, vaziyeti süzdükten sonra dönme şeklinde cereyan eden Osmanlıların klasik istihbarat edinme stratejilerinde herhangi bir değişme ve gelişme olmamış mıydı? Olmalıydı mutlaka, oldu da.

Ne anlatmak istediği ilk bakışta tam manasıyla idrakten uzakta kalan Keğork'un mektubu esasında Osmanlı istihbaratının o ana kadar süren gelişim safhalarının en son evresine işaret ediyordu. Peki nasıl? Mesela "sen" Osmanlı imparatorluk idaresinin merkezisin, Bâbıâli'sin, belki de II. Mahmud. O gün için önemli ticaret merkezlerinden biri konumunda bulunan Halep'te, (hani şu asi Mısır Valisi Mehmed Ali'nin harekete geçirdiği oğlu İbrahim Paşa'nın Akka'nın düşmesinden İstanbul eteklerine kadar gelip, Osmanoğulları'nın tahtını salladığı hengâmede (1832/1833) idarenden çıkan kentte) ticaretle iştigal eden sadık bir reayan var. Sen hep resmî evraklarında hainler ve yadigârlar olarak nitelendirdiğin ve sıfıra indirdikleri saygınlığını yeniden kazanmak adına bu baba-oğul ile hesabını görmek için en uygun anı kolladığın sırada bunların ve ellerine geçirdikleri bölgenin durumundan haliyle haberdar olmak istiyorsun. Bunun için gönderdiğin casuslar Mısırlıların uyguladıkları katı karantinadan ötürü bölgeye sızamıyor, oralarda hâlâ sana bağlı olanların gönderdikleri mektuplara ise sürekli el konuluyor. Hal böyle olunca da bir şifreleme geliştirmek, dolayısıyla Keğork'un mektubunu da tarihsel

gelişim içerisinde tekrar gözden geçirmek lüzumu hâsıl oluyor. İşte o zaman anlaşılıyor ki Bâbıâli bürokratları ile daha evvel varılan anlaşmaya uygun olarak Keğork kendisine yarattığı hayali ortaklar ve tüccarca tabirler üzerinden topladığı istihbaratı İstanbul'a ulaştırma gayesine vasıl oluyor. Bu yöntemi dikkat çekici kılansa; Osmanlı elçi ve maslahatgüzarlarının Avrupa'daki önemli askerî ve diplomatik meselelere ilişkin edindikleri istihbaratı şifreli harflerle devlet merkezine göndermek şeklinde geliştirilen sistemden farklı olarak, Keğork'un mesleğiyle, tüccarlıkla ilgili olarak seçtiği kavramlara farklı anlamlar yüklemesi, bu sayede anlatım şeklini değil, anlatılmak istenileni şifrelemiş olmasıdır. Modern ulaşım ve haberleşme teknolojilerinin henüz boy göstermediği bir coğrafyada, bugünün birçok değme istihbarat servis ve elemanlarına parmak ısırtacak hususiyetleri haiz bu sistemden daha güvenlikli ve mahirane bir istihbarat stratejisi de herhalde düşünülemezdi.

Bu genel aktarımdan sonra artık Keğork'un kriptosunu tahlil etmenin vakti geldi. Tahlile başlamazdan evvel son bir lafazanlık da metot ve yaklaşım üzerine: Keğork'un mektubunun tercüme edilmiş şekli kalın/italik olarak verildikten sonra karşısına ne anlatmak istediğine dair bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Bunların salt doğruyu yansıttıkları iddiasında bulunmak gibi bir gaflete düşülmemiştir. Sadece, mevcut bilgilere göre akla en yakın olan anlatıma ulaşılmaya çalışılmıştır. Anlatımı zorda kalmadıkça metnin aslına da mutabık kalınmaya çalışılmıştır.

Elimizde olan sermaye ile mal alınıp tarafınıza gönderildi: Keğork, muhtemelen Osmanlı hazinesinden kendisine tahsis olunan para mukabilinde sağladığı istihbaratı İstanbul'a gönderdiğini kastederek mektubuna başlamıştır.

Şimdi tarafınızdan gelecek "şali"ye bakıyoruz: "Bayrak kumaşı" manasına gelen ve askerî çağrışımları da hissettiren şali kavramıyla Keğork gayet akilâne surette Osmanlı askerini şifrelemiş olmalıdır.

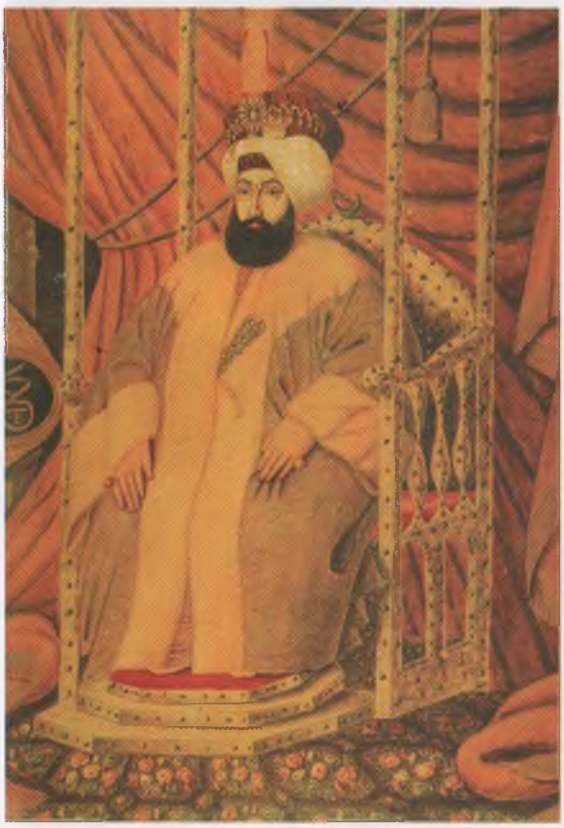
Şalinin vakti geçti. Bir gün evvel gelseydi satılırdı. Gelişi ne kadar ertelenirse mevsimi o kadar geçmiş olacak: Mehmed Ali Paşa'nın etki alanına giren bölgelerin geri alınabilmesi için Osmanlı kuvvetlerinin vakit kaybedilmeksizin harekete geçirilmesinin gerekliliği vurgulanmaya çalışılmıştır. Gönderimdeki her erteleniş de Osmanlı aleyhinedir.

Gelecek şaliler ile sen de gelsen şu ortaklar ile bir hesap görür idik: Burada "sen" diye hitap edilen Osmanlı imparatorluk idaresi veya II. Mahmud olmalıdır. Eski devirlerde olduğu gibi sefere çıkacak ordunun başında padişahın bulunması, artık sembolik olarak ve belirli bir vergi karşılığında Osmanlı idaresinde bulunan yerleri ve buralar ahalilerini fiilen de eski sahiplerine bağlayabilecek bir hamle olarak düşünülmüş olabilir. Keğork'un Halep'teki ortaklar olarak bahsettiği kimseler de Mehmed Ali ve oğlu İbrahim Paşa'dan başkası olmasa gerektir.

Ve senin geldiğini istediğim bunun içindir ki elinde mal diyecek malı yoktur, eskiden elinde Avrupa metâ'ı olur imiş şimdi hiç yoktur derler: Keğork'un her fırsatta Osmanlı seferinin bir an evvel başlatılmasını istemesinin sebebi zeminin uygunluğudur. Avrupa metâ'ı olarak da Mehmed Ali'nin en büyük destekçisi olan Fransa'yı kastetmiş olmalıdır ki zaten Fransızlar Mehmed Ali'nin büyüme hırsından, baskıcı rejiminden ve nihayet kendilerine de zararı dokunan iktisadî politikalarından duydukları rahatsızlıktan ötürü ona sırt çevirmeye başlamışlardı.

Elinde olan mal her ne kadar az ise de sana harc-ı maldır. Sen alacak olur isen de ziyan etmezsin. Mutlaka onun elinden çıkar. Elinde olan metâ'ı Şam, Halep, Kilis ve Ayıntab mallarıdır ki cümlesi senin dolabına girer: Mısırlıların idaresini tanıyan yerler ne kadar azalmışsa da oralar ve ahalileri mutlaka Osmanlı tarafına geçeceklerdir. Hafız Paşa komutasında Mısırlılara karşı başlatılan ikinci harekâtın hemen başında Suriye'deki bazı köylerden sonra Antep'in de herhangi bir direnişle karşılaşılmadan ele geçirilmesi Keğork'un vermek istediği mesajı doğrular niteliktedir.

Eğer yakın vakitte hesabınızı görüp elinden alınmaz ise malını kına, kahve ve prince çevirir ve bunu yapacak olursa da artık sana harc olmaz. Eğer elinden gelirse, varsın çevirsin dersen bunu yapabilecek güçtedir. Elinde o kadar malı varken bunu çoğaltabilir. O zaman da artık sana harc olmaz. Bu elinde olan mal Şam, Hama, Humus kuşağıyla Ayıntab ve Kilis bezidir. Mücerred sana harctır. Sen bilirsin. Malı tebdil ettikten sonra sana verir mi vermez mi bilmem: Osmanlılar hemen harekete geçmezlerse Mehmed Ali yeniden kuvvet bulacaktır. Mehmed Ali'nin yeniden güçlenmesi o günün ticarî hayatında önemli yerleri olan kına, kahve ve pirinç ile; zayıflığı ise bez ve kuşakla şifrelenmişe benziyor. Mehmed Ali eski gücüne kavuşursa (ki bunu ya-

II. Mahmud (20 Temmuz 1784 — 1 Temmuz 1839)'un ölümünden 2,5 ay evvel kaleme alınan hatt-ı humayunun üstüne Halep'ten gelen mektupla ilgili not düşülür.

pabilecek potansiyeldedir) artık bu yerleri geri almak mümkün olamayacaktır. Bundan dolayıdır ki Keğork sürekli olarak Osmanlıların elini çabuk tutmasını istemektedir.

Zira bu sene külliyetli ziyan etti. Çok mal batırdı. Zira her hangi mahalle mal getirdi ise ziyan ile geldi. Hakkını söylemeli. Bu sene hangi tüccar kâr etti ki bu adam da etsün. Buna da diyecek yoktur. Kâr ziyan Allah'dan: Keğork'un Mehmed Ali'nin o sıra içerisinde bulunduğu duruma ilişkin nakletmek istedikleri, II. Mahmud'un İngilizlerle imzaladığı 1838 antlaşmasıyla arzu ettiği neticeye ulaştığını göstermektedir. Nitekim 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması ile II. Mahmud bütün sakıncalarına (ve bugünün eleştirilerine) rağmen, Mısır da dâhil, imparatorluğun dört bucağındaki ticaret tekellerinin ve tüm iç gümrük resimlerinin kaldırılmasını kabul etmişti. Bu sayede de II. Mahmud için ekonomisi devlet tekelleri üzerine inşa edilmiş Mehmed Ali'ye ölümcül bir darbe indirilmişti. Keğork'un şifreledikleri de esasında bu manzarayı resmetmekten başka bir şey değildi. İbrahim Paşa'nın ikinci sefer için harekete geçtiği vakit Mısırlıların içerisinde bulundukları vaziyet de resmin kalan kısmını tamamlar: Mısır karargâhının perişanlığı, 18 aydır para alamadıkları için Osmanlı safına firar eden zabit ve askerler, nakit para ve yiyecek darlığı...

Tüccar Keğork Halep'ten şifreli mektubunu yolladığında Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1769-1849) hüküm sürüyordu.

Lakin kendisiyle alışverişte bulunan Şam, Halep ve diğer yerlerde dost bırakmamış. Cümlesi ikrah etmişler. Böyle cevap ederler ki: işi gücü oyun. Önceleri bizden aldığını verir idi. Şimdi aldığını vermezliğe düştü: Jorga'nın kaydettikleri tam da Keğork'un anlatmak istedikleriyle örtüşmektedir. Zira Mehmed Ali rejimi, tekeller ve aşar vergisinin yanında, zorunlu silahsızlandırmanın; zorunlu askerliğin ve her şeyi kendinde toplayan, toprak mülkiyetini ortadan kaldıran ve herkesi kendi menfaati için çalıştıran mutlak güce dayalıydı. Baskı altında tutulan ve neredeyse köleler gibi kırbaçlarla çalıştırılan memurlar aracılığıyla Mısırlıların sistematik kan emiciliği, çok geçmeden neredeyse bağımsız paşaların kimi zaman merhametli ve esirgeyici muamelesinden daha avantajlı görünmüyordu. Bu şartlardan dolayı da Mısırlılar Suriye'de sürekli ayaklanmalarla karşılaşıyorlardı. Nitekim daha 1834 senesinden itibaren Nablus, Hebron, Kudüs, Dürzî Dağları ve Antakya'da çıkan ayaklanmalarla uğraşmak mecburiyetinde kalmışlardı.

Seni arzu ederler. Ah bir dahi geldiğini görse idik, biz onu bilir idik. O bizi bilir idi. Alışverişte pak kendi de pak sahih. Bu adamlara da diyecek yoktur. Aldığını vermiyor. Alacağını alıyor: Burada da Keğork kamuoyunun Osmanlılardan yana olan tavrını, Mısırlıların idaresine geçen yerler ahalisinin Osmanlıların uyguladıkları ticarî usulleri mumla aradıklarını aksettirmeye çalışmış olmalıdır.

Ve kendisi de senden ziyadesiyle havf ediyor (korkuyor) imiş. Gerçi iki üç ortağın varmış. Lakin onlardan yılmazmış. Civarlarda eğlenüb seni gözetmekdedir: Keğork, Mısırlıların Osmanlılardan ziyadece korktuklarını ifade etmek istemişe benziyor. İki üç ortak olarak bahsettikleri ise Rusya ve İngiltere olmalıdır. Hatırlanacağı üzere Mısırlıların İstanbul'un eteklerine kadar geldikleri ilk saldırı hareketleri Rus yardımıyla durdurulmuştu. Ruslar bu ikinci hareketin hemen arifesinde de II. Mahmud'a askerî destek teklif etmişlerdi. Ayrıca Mehmed Ali'ye karşı kalkışılacak olan Osmanlı hücumuna bu kez İngiltere'nin de katılımını sağlamak amacıyla diplomatik temaslarda bulunulmuş ve nihayet tümüyle savunmaya dayalı bir ittifak antlaşması imzalanmıştı. Keğork, bir an evvel harekete geçmek için sabırsızlanan II. Mahmud'un bu eğiliminden Mısırlıların haberdar ve yeni bir çarpışma için de hazırlıkla meşgul olduklarını vurgulamaya çalışmıştır.

Görüldüğü üzere, hadiselerin gelişiminden hareketle Keğork ile Bâbıâli arasında başarılı bir istihbarat çalışmasının gerçekleştirildiği söylenebilir; bu başarı her ne kadar Mısırlılara karşı girişilen ikinci seferin neticelerinde kendisine yer bulamayacak olsa da.

KAYNAKÇA

BOA, *Hatt-ı Hümâyûn*, 374/20428-B; 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839.

Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu (Son üç yüz yıl. Bir Çöküşün Yeni Tarihi)*, Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul 1995.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Haz: H. Nihal Atsız), Ankara 1985.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Ankara 1961.

Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923. Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme)*, Çev: İdil Eser, İstanbul 2010.

Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, Çev: Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, I.Kısım, Ankara 1988.

Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, IV-VIII, Haz: Yücel Demirel, İstanbul 1999.

Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2010.

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Ülkemiz İçin Sessiz Sedasız Büyüdük!

3 Yeni Sergi Salonu...

98.000m² SERGİ ALANI

12 SERGİ - 18 TOPLANTI SALONU

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

K-Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

MERKEZ OFİS / FUAR ALANI:
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi, E5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500 Büyükçekmece - İstanbul
Santral Tel: 0212 867 11 00 - 0212 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98

HEDEFLER VE SINIRLAR ARASINDA:

BOLŞEVİK DEVRİMİ 1917-1923

OZAN ULUDAĞ

Geçtiğimiz 7 Kasım'da 84. yıldönümünü geride bıraktığımız Ekim Devrimi. Arap coğrafyasında ve Batılı ülkelerde yayılan isyan ve işgal hareketlerinin sıcaklığına rağmen ciddi bir yeniden değerlendirmeyle ele alınmadı. Britanyalı tarihçi E. H. Carr'ın başyapıtı **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, *böylesi bir geriye bakışı önemli bulanlar için başvurulacak önemli kaynakların başında geliyor.*

'Olgulardan önce tarihçiyi ele alın' şeklindeki nasihati en az kendisi kadar ünlü olan Edward Hallett Carr (1892-1982), hayranlık uyandıran üretkenliği, düşünsel evrimi ve diplomatlıktan tarihçiliğe geçiş öyküsüyle 20. yüzyılın en sıra dışı tarihçilerinden biri. Orta sınıf bir ailede, liberal bir atmosferde yetişen Carr, 1916'da Cambridge'te tamamladığı eğitiminin ardından dışişlerine girer. Versailles'da genç ve umut vaat eden bir diplomat olarak görev alır. 1920'lerde görev yaptığı Estonya'da keşfettiği 19. yüzyıl Rus entelektüelleri, onu henüz dışişlerinde görevliyken Dostoyevski'nin hayatını kaleme almaya yöneltecek derecede etkiler. Versailles'da Wilsonculuğa dair oluşan kuşkularını ve 1920'lerde 19. yüzyıl Rus entelektüellerine duyduğu hayranlığı, Büyük Buhran'ın ardından liberalizm ve kapitalizme yönelik ciddi sorgulamalar izler. 1936'da 'Britanya dış politikası hakkında daha özgürce konuşabilmek arzusuyla' 20 yıldır görev yaptığı dışişlerinden istifa ettikten sonra, 20'ler ve 30'lar boyunca olgunlaştırdığı görüşlerini, savaşın hemen öncesinde yayımlanan ve büyük yankı uyandıran *20 Yıl Krizi: 1919-1939* adlı eserinde ortaya koyar. *Times* gazetesinde yardımcı yayın yönetmeni olduğu savaş yıllarında, yazılarında öne çıkan Sovyet yanlısı görüşleriyle sağ-liberal *Times*'ın muhafazakâr ve liberal çevrelerden tepki almasına neden olur. Üzerine çektiği şimşeklere rağmen Sovyetler'e ilgisi -özellikle de savaşta Sovyet halkının Nazilere karşı mücadelesine duyduğu saygıyla- artarak süren Carr, tarih yazımında Sovyetler Birliği'nin hak ettiği yere sahip olmadığını görerek 1944'ün sonlarında bu alandaki boşluğu doldurmaya karar verir.

İşte 3 ciltlik *Bolşevik Rusya Tarihi*, Carr'ın yazılma süreci 30 yılı aşan 14 ciltlik devasa *Sovyet Rusya Tarihi* adlı başyapıtının ilk bölümünü oluşturuyor. 1950-1953 arasında yayımlanan *Bolşevik Devrimi*'nin Türkçeye çevrilmesi epey geç tarihlere denk düşüyor. Kitabın Bolşevik Parti, Ekim Devrimi ve sonrasını ele alan ilk cildi 1989'da, ekonomik yapının gelişimini inceleyen ikinci cildi 1998'de, Sovyetler'in dış ilişkilerini ele alan üçüncü cildi ise 2004 yılında Metis Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmış. *Sovyet Rusya Tarihi*'nin Bolşevik Devrimi'ni takip eden tek ciltlik *Ara Dönem* (*The Interregnum 1923-1924*), 5 ciltlik *Tek Ülkede Sosyalizm* (*Socialism In One Country 1924-1926*) ve gene 5 ciltlik *Planlı Ekonominin Kurumları* (*The Foundations of A Planned Economy 1926-1929*) şeklindeki geri kalan kısmı ise maalesef henüz Türkçede yayımlanmamış durumda.

Edward Hallett Carr (Londra 1892-Cambridge 1982).

Bolşevik Devrimi, kabaca Şubat ve Ekim devrimlerinin vuku bulduğu 1917'den, Lenin'in sahneden çekildiği 1923'e uzanan dönemi ele alıyor. İlk ciltte Narodnik hareket ve ondan kopan Plehanov önderliğindeki genç Marksistlerden başlanarak, Ekim Devrimi'ne ve sonrasına dek ilerleyen süreç, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve onun Bolşevik kanadı merkeze alınarak irdeleniyor. Bu ciltte Şubat Devrimi'yle Ekim Devrimi arasındaki 8 aylık çalkantılı dönemin tam da bu çalkantıyı

hissettirecek biçimde sunulan panoraması uzun süre hafızalarda yer edecek nitelikte. Çarlığa karşı kendiliğinden bir biçimde gelişen ve Bolşeviklerin de son derece hazırlıksız yakalandığı Şubat Devrimi, aslında gölgesinde kaldığı Ekim Devrimi'ni doğru kavramanın püf noktasını oluşturuyor. Ekim Devrimi'nin günümüzün kendiliğinden isyanları açısından belki de en öğretici kısmını da öncesindeki 8 aylık çalkantılı süreç oluşturuyor.

Carr'ın naklettiği bir anekdot bu sürecin başında Bolşevikler arasındaki belirsizliği ve onları aylar içerisinde Ekim Devrimi'ne götüren sürecin nerelerden geldiğini de tek başına gözler önüne seriyor. Önde gelen Bolşeviklerin Sibirya'da ya da ülke dışında sürgünde olduğu bir sırada, onlarla iletişimi kopuk olan ama yaşanmakta olan devrime dair partilerinin görüşlerini de kitlelere açıklamak isteyen başkentteki –ikisi genç ve tecrübesiz- 3 Bolşevik'in (Molotov, Şliyapnikov, Zalutski) yayınladıkları parti manifestosunun, sürmekte olan I. Dünya Savaşı'na karşıt tutumu, bu yazıyı Alman basınından takip eden Lenin tarafından övgüyle karşılanır. Bu üçlü *Pravda*'yı da kitlelere ulaşabilmek için yayına sokarlar. Ancak Mart başında Sibirya'dan dönüp *Pravda*'yı bu deneyimsiz ekipten devralan kıdemli üçlüden (Kamenev, Stalin, Muranov) Stalin muğlâk ve savaşa değinmeyen, Kamenev ise barış politikasını açıkça yeren yazılar kaleme alırlar. Birkaç hafta sonra meşhur Finlandiya Garı'nda Şubat Devrimi'ni Ekim Devrimi'ne taşıyacak ünlü *Nisan Tezleri*'yle trenden inen Lenin ilk olarak '*Pravda*'da Milli Savunmaya dönüşün sebepleri'ni sorar, ardından da kendisini karşılamaya gelen Kamenev'i *Pravda*'daki yazılarından ötürü yerer.[2]

İşte Petrograd işçilerinin ve devrimci önderler arasında neredeyse tek başına Lenin'in inadının bir meyvesi olan Ekim Devrimi'nin öncesinde yaşanan ve bu anekdotta da ifadesini bulan fikir ayrılıklarını, hatta sonradan gene Kamenev örneğinde görüldüğü üzere gizli kararları ifşaya varan keskin ihtilafları, Ekim Devrimi'nden sonraki gelişmeler kadar önemle takip etmek, günümüzde ve ileride gelişecek devrimci durumları daha iyi kavramayı sağlayacak bereketli gözlemlere imkân tanıyacak bir deneyim. Carr, çok sayıda politik grup ve aktörün bir arada olduğu bu karmaşık olaylar ve politikalar silsilesini, parti kararlarına, tek başına sıradan görünebilecek gazete kupürlerine, önemli isimlerin ve hatta bazen de duyulmamış kişilerin yazı, anı ve demeçlerine de yer vererek, zengin ve titiz bir anlatımla nakşediyor.

2. cilt, iktisadi yapıya ve devrimden sonra uygulanan ekonomi politikalarına ışık tutuyor. Bolşeviklerin savaş sırasında devraldığı ve iç savaşta daha da umutsuz bir görünüme bürünen iktisadi miras, politikacıların uzun yıllardır bahsettikleri 'enkaz' nitelemesini tam anlamıyla hak ediyor. İlk yıllardaki Savaş Komünizmi'ni, sonradan uygulanan Yeni Ekonomik Plan'ı (NEP) ve birinden diğerine geçişi nedenleri, sonuçları ve uygulamalarıyla ele alan Carr konuya öylesine hâkim ki bazen iki cümlesi her şeyi özetleyebiliyor: 'Rusya'nın ekonomik geriliği, devrimcilerin siyasi zaferini kolaylaştırmıştı, çünkü ortada, çürümüş bir feodalizmin kalıntılarıyla az gelişmiş ve henüz etkisiz bir kapitalizmden başka direnen yoktu. Ancak bu durum sonraki dönemde sosyalizmi inşa etme görevini son derece güçleştirdi, çünkü yeni bir sosyalist düzeni Marksist teorinin zorunlu gördüğü sağlam demokratik ve kapitalist temeller olmaksızın kurmaları gerekiyordu.'[3]

Dış ilişkilerin mercek altına alındığı 3. ciltte, Bolşeviklerin dünya devriminin partisi olarak kurulmasına ön ayak oldukları 3. Enternasyonal'in bileşenleriyle, başında bulundukları yeni rejimin dış siyaseti arasındaki ilişkilere, gerilimleri ve gelgitleriyle etkileyici bir derinlikle ışık tutuluyor. Lenin ve Rosa Luxemburg arasında demokratik merkeziyetçilik-kitle partisi gibi meselelerde ortaya çıkan teorik ihtilaflara ve Rus Bolşeviklerle Alman Spartakistler arasındaki ilişkiye yer veren bölümde Ekim Devrimi'ni dünya devrimine taşıması umulan Alman devriminin yenilgisinin kuramsal kökenlerine

eğilmek mümkün. Ayrıca aşağıda da değineceğim gibi, bu ciltte geniş yer tutan Bolşevik-Kemalist-İttihatçı ilişkileri ve Lozan, pek alışık olmadığımız bir açıdan, son derece içgörülü bir biçimde tasvir ediliyor.

Kitabın ciltlerinin kronolojik bir sıradan ziyade tematik bir ayrım izlemesi okuyucuya büyük avantaj sağlıyor. Son derece akıcı bir dile sahip olan üç ciltte de, zamanının tüm kısıtlamalarına rağmen belgelere zengin biçimde yer verildiği görülüyor. Akademik bir formata sahip olmasına rağmen, canlı anlatımıyla yazarının da önsözde övgüyle önerdiği John Reed'in *Dünyayı Sarsan On Gün* adlı eserinden aşağı kalmayan Bolşevik Devrimi'nde, son derece hızlı gelişen ve çok sayıda olay içeren karmaşık bir süreç, hem okuru bilgiye boğmadan hem de kırılma noktalarının ve sonradan daha da belirginleşecek eğilimlerin ipuçlarını ele veren önemli anekdotlara yer verilerek resmediliyor. Soğuk Savaş paradigmasında yazan ve Ekim Devrimi'ni entrikalarla örülü bir saray parodisi kıvamında ele alan Sovyet karşıtı muhafazakâr ya da liberal çağdaşlarının ve fraksiyonel pencerelerden bakmanın doğal etkilerini taşıyan soldaki meslektaşlarının aksine Carr, özgünlüğünü her satırında hissettirdiği bu büyük olayı öylesine mesafeli ve nesnel bir dille anlatıyor ki, ideolojik kaygılarla seçici bir okuma yapmaları halinde Troçkistlerden Stalinistlere uzanan skalada tüm solcuların bu eserden kendilerine uygun bir Ekim Devrimi özeti çıkarabilmeleri mümkün. Zaten kitabın başlıca faydalarından biri Ekim Devrimi'ni genelde politik çevrelerden ya da o çevrelere yakın duran yazarlardan okumanın dezavantajlarının da ayırdına varmamızı ve bununla ilişkili olarak da sol literatürde genellikle Lenin'in sahneden çekilmesini takip eden iktidar mücadelesinin, 1917-23 dönemini ve bu döneme rengini veren şartları gölgede bıraktığını fark etmemizi sağlaması. Zira eser, 1917-23 sürecinin, sonraki dönemdeki çatışmaların ve devrimin dünya devriminden tek ülkede sosyalizme gerilemesinin taşlarını döşeyen şartlarına hâkim olmayı mümkün kılıyor. Öyle ki, sonrasını bilmeyen bir okurun dahi 1924'ten 30'lardaki Büyük Temizliğe dek yaşanacaklara dair yerinde öngörülere ulaşması mümkün.

Bolşevik Devrimi'ni Türkiyeli okur açısından daha da cazip hale getiren ise resmi tarihimizde bir kara delikten ibaret olan İttihatçı-Kemalist-Bolşevik ilişkilerini geniş bir biçimde ve bir diplomat titizliğiyle resmetmesi. Batılı büyük güçleri çıkarırsak, kitapta Sovyetlerin dış ilişkileri bağlamında en çok yer verilen ülkelerin başında Türkiye'nin geldiği söylenebilir. Sanırım bu durum, Türkiye politikalarının, Bolşeviklerin azgelişmiş ülke yönetimleri ve o ülkelerin komünistleriyle kurduğu ilişkilerde ortaya çıkan açmazların, pragmatik kararların ve hataların en iyi örneklerini barındırmasından kaynaklanıyor. Söz konusu ilişkileri Türkçede sayıca çok fazla olmasalar da çeşitli kitaplarda okumak mümkün. Ama 1950'lerde yazılmış böylesine kapsamlı bir kitabın hâlâ bu spesifik konuya en iyi ışık tutan eser olduğunu görmek düşündürücü. 1921'de Türkiye'nin emperyalist kampa karşı yardım talebiyle başlayıp, Lozan'da Türk heyetinin Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'i Türkiye'yi desteklediği Boğazlar Sorunu'nda yalnız bırakmasıyla yeni bir safhaya geçen bu ilişkinin arka planındaki hesaplar eski bir diplomat olan Carr tarafından ustaca

Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin, (Simbirsk, 1870-Moskova, 1924).

analiz ediliyor. Buna ek olarak Enver ve Cemal paşaların Sovyetlerle olan ilişkilerine de yer veriliyor. Bu bakımdan Bolşevik Devrimi, öldürülen Mustafa Suphi, resmi TKP ve Taksim Anıtı'nda heykellerini görünce şaşırdığımız Sovyet generaller üçgeninde olup bitenleri kavramak bakımından da son derece aydınlatıcı.

Kitabı okurken fark edilen eksikliklerin hiçbiri, kitap bittikten sonra hatırlanan sonraki ciltlerin eksikliği kadar ağır basmıyor. Ayrıca ülkemizde sosyalist hareketin güç kazandığı 60'lardan bugüne Kemalizm'le olan ilişkisi hatırlandığında, Kemalist-Bolşevik ilişkilerine geniş biçimde yer veren son cildin 2004'te basılmış olması da epey geç kapatılmış bir eksiklik olarak göze çarpıyor. Kitapta bolca yer verilen uzun dipnotlar içerdikleri aydınlatıcı bilgilere rağmen dipnotları okumadan geçemeyen okuyucular açısından akışı bozma riski taşıyor. Halen tartışmalı bir konu olan Kronstadt İsyanı'nın hem çok kısa hem de iktidarın gözünden ve onu rahatsız ettiği kadarıyla yer bulması gözden kaçmayan eksiklerden.

Yayımlandığı dönemde anti-Sovyet yazarlardan aldığı tepkilerin aksine, Marksist tarihçilerin kitaba genel olarak övgüyle yaklaştıklarını görüyoruz. Batılı tarihçileri bir kalemde 'burjuva tarihçiler' olarak niteleyerek eserlerini güvenilmez bulan Sovyet tarihçiler de Carr'ın dürüstlüğünü teslim etmişler. (Buna rağmen kitap Sovyetler Birliği'nde 1990'a dek basılamamış.) Eric Hobsbawm ve kitabın yazılma sürecinde Carr'a görüşleriyle destek olan Isaac Deutscher gibi Marksist tarihçiler kitaptan övgüyle söz etmişler. Fakat eleştirdikleri noktalar da mevcut. Marksist tarihçilerin eleştirilerinin en önemli referans noktasını 1950'lerde kurulan İngiliz Marksist Tarihçiler grubunun ortaya attığı 'aşağıdan tarih yazımı' anlayışı oluşturuyor. Gerçekten de eserde politik, ekonomik ve diplomatik süreçleri, mevcut şartlar içinde başarıyla resmeden Carr'ın aşağıdakilere yeterince eğilmediği göze çarpıyor. Bu eksiklik, özellikle Bolşevik Parti'nin sosyolojik yapısında 1917'den 1923'e yaşanan köklü dönüşümü gözlemlememize engel oluyor. Zira bu dönüşüm sonucunda, güç, dünya devrimi idealindeki sadık ve az sayıdaki üyeye dayalı bir tabana sahip bir Bolşevik Parti'den, köylülerin, eski Çarlık bürokratlarının ve Menşevik unsurların ağırlık kazandığı bir parti-devlet'e geçiyor. Bugün devrimin tek ülkede sosyalizm ülküsüne saplanmasının nedenleri arasında gösterilen bu olguya Carr'ın yeterince yer vermediği görülüyor. Marksist tarihçilerin, kitapta yeni rejimin Rusya sınırları içerisindeki kurumsal gelişmesinin ön plana çıkarıldığı, buna karşın devrimin ve onu gerçekleştirenlerin dünya devrimi ülküsünden soyutlandığı yönündeki eleştirileri de bir ölçüde haklılık payı taşıyor. Ayrıca köylünün yeni rejimle ilişkisinin, rejimin gündemine geldiği kadarıyla ve onun bakış açısından ele alınması bu ilişkiyi tek yönlü bir tasvirle sınırlamış. Soldan gelen eleştiriler, yukarıdan gelişen süreçlerin aşağıyı arka planda bırakması ve zorunluluklar sonucunda pratiğe dökülenlerin gerçekleşemeyen hedefleri unutturması şeklinde özetlenebilir. Bu handikaplar, hiçbir zaman Marksist olmayan ve dünya devrimine de inanmayan Carr'ın diğer eserlerinde de gözlemlenebilecek bir bürokrat-diplomat yaklaşımının tarihçiliğinde bıraktığı izler olarak görülebilir. Carr'ın bu eserdeki duygusallıktan uzak, tepeden ve uzaktan bakan ihtiyatlı tarzının getirdiği muazzam avantajların kökeninde de bir bakıma bu yaklaşım yer alıyor. Çoğunlukla Marksistlerin ya da antikomünistlerin kaleminden okunan bu meselenin, böylesine istisnai bir tarihçi tarafından istisnai bir nesnellikle pek sık ele alınmadığı düşünüldüğünde, baskın olanın ihtiyatlı bir okumanın kapılarını aralayan değerli bir özgünlük olduğunu söylemek daha yerinde görünüyor.

Troçki, Lenin ve Kamenev II. Parti Kongresi'nde, 1919.

Sonuç olarak *Bolşevik Devrimi* hem Marksizm'e ve Ekim Devrimi'ne yeterince aşina olmayanlar için iyi bir başlangıç noktası, hem de konunun ilgilileri açısından mevcut bilgi ve görüşleri yeniden değerlendirme vesilesi. Türkiyeli okur için ise, gerek 1920'lerin ilk yarısındaki Bolşevik-Kemalist-İttihatçı ilişkilerine, gerekse bu yıllardaki Komünist hareketin devlet, Komintern ve Sovyetler üçgeniyle çevrili tarihine ışık tutması bakımından bilhassa değerli bir kaynak.

OZAN ULUDAĞ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ,
İKTİSAT TARİHİ
YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

KAYNAK

E. H. Carr. *Bolşevik Devrimi 1917-1923*. Metis Yayınları.

DİPNOTLAR

1 Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, Çeviren: Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. s. xvii.

2 E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt 1, s. 76-82.

3 E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt 2, s. 247.

2011

murat belge toplu eserleri

yeni

Murat Belge bu kitabında, askerî disiplin ve itaat yöntemleriyle "terbiye" edilen toplumların, milliyetçilik ve militarizmle imtihanını ele alıyor. Almanya, Japonya ve Türkiye'deki süreçlerin ortak militarist yönlerini çarpıcı biçimde ortaya koyuyor.

iletişim

www.iletisim.com.tr
iletisim@iletisim.com.tr

twitter.com/iletisimyayin
www.facebook.com/iletisimbirikim

PUNTO

Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarınızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlıktır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
[www.ajanspress.com.tr [(212) 370 1100 [digiturk 540. kanal